МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

навчальний посібник для підготовки до єдиного фахового вступного випробування

Укладачі: М. В. Білошкурський
Н. І. Гвоздєй
Н. В. Осадчук
Л. А. Чвертко

Умань
Видавець «Сочінський М. М.»
2023

УДК 336.7+368+658.14/.17](075.8)
Ф591

Рецензенти:

О. Т. Прокопчук, завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування, доктор економічних наук, професор (Уманський національний університет садівництва);

М. А. Слатвінський, директор навчально-наукового інституту економіки та бізнес-освіти, кандидат економічних наук, доцент (Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини);

Р. І. Щур, професор кафедри фінансів, доктор економічних наук, професор (ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»).

Схвалено радою Навчально-наукового інституту економіки та бізнес-освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (протокол № 16 від 18 травня 2023 року)

Фінанси, банківська справа та страхування : навчальний посібник
Ф591 для підготовки до єдиного фахового вступного випробування / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; укладачі: М. В. Білошкурський, Н. І. Гвоздєй, Н. В. Осадчук, Л. А. Чвертко. – Умань : Видавець «Сочінський М. М.», 2023. – 175 с.

У посібнику у логічній послідовності розкрито основні теми з фінансового аналізу, фінансів підприємств, бюджетної та податкової системи, банківської справи та страхування. У посібнику подано переліки нормативно-правових джерел, а також фахової літератури, що в разі потреби допоможе самостійному опануванню певних основ фінансів, банківської справи та страхування. Основною метою навчального посібника для підготовки до єдиного фахового вступного випробування «Фінанси, банківська справа та страхування» є формування системи знань у фінансовій, банківській та страховій сфері на основі базових знань з фінансового аналізу, фінансів підприємств, бюджетної та податкової системи, банківської справи та страхування.

Для здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників вищих закладів освіти економічного спрямування, а також фахівців і спеціалістів з фінансів, банкінгу та страхування усіх рівнів.

УДК 336.7+368+658.14/.17](075.8)

© Білошкурський М. В., Гвоздєй Н. І.,
Осадчук Н. В., Чвертко Л. А., 2023

ЗМІСТ

Вступ 4

РОЗДІЛ 1. Фінанси підприємств 5

Рекомендована література до розділу 1 37

РОЗДІЛ 2. Фінансовий аналіз 39

Рекомендована література до розділу 2 91

РОЗДІЛ 3. Бюджетна та податкова система 92

Рекомендована література до розділу 3 132

РОЗДІЛ 4. Банківська справа та страхування 133

Рекомендована література до розділу 4 175

ВСТУП

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», другий (магістерський) рівень вищої освіти передбачає набуття здобувачами вищої освіти здатності до розв'язування завдань дослідницького та/або інноваційного характеру в певній галузі професійної діяльності. Саме тому для осіб, які претендують на вступ на навчання для здобуття ступеня магістра за спеціальностями, визначеними Умовами прийому на навчання для здобуття вищої освіти, передбачено складання єдиного фахового вступного випробування (ЄФВВ), складником (блоком) якого є тест з обліку та фінансів. Метою ЄФВВ є оцінювання рівня сформованості професійних компетентностей претендента на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти.

Основною метою пропонованого для абітурієнтів навчального посібника для підготовки до єдиного фахового вступного випробування «Фінанси, банківська справа та страхування» є формування системи знань у фінансовій, банківській та страховій сфері на основі базових знань з фінансового аналізу, фінансів підприємств, бюджетної та податкової системи, банківської справи та страхування У посібнику подано переліки нормативно-правових джерел, а також фахової літератури, що в разі потреби допоможе самостійному опануванню основ обліку та оподаткування.

РОЗДІЛ 1.
Фінанси підприємств

1.1 Основи фінансів підприємств

1.1.1. Сутність фінансів підприємств

Фінанси підприємств - це сукупність економічних відносин, які пов'язані з рухом грошових коштів, а саме їх формуванням, розподілом і використанням у процесі господарської діяльності підприємств. Фінанси - це не самі гроші, а грошові відносини, за допомогою яких відбувається перерозподіл створеної вартості.

1.1.2 Фінансові ресурси (кошти) підприємств.

Фінансові ресурси підприємств - це грошові надходження, які перебувають у розпорядженні підприємства і призначені для виконання зобов'язань перед всіма суб'єктами господарювання. Формування фінансових ресурсів відбувається за рахунок власних, залучених і позичених коштів.

Формування фінансових ресурсів розпочинається з моменту заснування підприємства, коли утворюється статутний капітал, який формується за рахунок коштів засновників. Надалі джерелами власних фінансових ресурсів виступають прибуток та амортизаційні відрахування.

Позикові фінансові ресурси формуються за рахунок кредитів та інших позик. У процесі своєї діяльності підприємство може залучати кошти на фондовому ринку за рахунок випуску цінних паперів, окрім того підприємства можуть залучати кошти інвесторів та отримувати фінансування з бюджету.

Формування фінансових ресурсів за рахунок різних джерел дає можливість підприємству адекватно реагувати на зміну потреб ринку, розширювати асортимент продукції, нарощувати масштаби виробництва. Однак у процесі формування фінансових ресурсів важливо дотримуватись оптимального співвідношення між джерелами їх формування з метою забезпечення нормальної фінансової стійкості підприємства.

1.1.3 Сутність фінансової діяльності підприємства.

Суть фінансової діяльності підприємства полягає у виникненні грошових відносин, пов'язаних з неперервним кругообігом коштів у формах витрачання ресурсів, одержання доходів, їх використання, а також з приводу відносин з постачальниками, покупцями продукції, працівниками підприємства, державними органами та ін.

Головна мета фінансової діяльності зводиться до однієї стратегічної задачі – збільшенню активів підприємства. Для цього воно повинно постійно підтримувати платоспроможність і рентабельність, а також оптимальну структуру активу і пасиву балансу.

Основні завдання фінансової діяльності підприємства: вибір форм фінансування та їх оптимальне співвідношення; вибір структури капіталу підприємства, напрямків його використання; збалансування надходжень і видатків платіжних засобів підприємства у часі; забезпечення своєчасності розрахунків; підтримання необхідної ліквідності.

1.2 Грошовий оборот, грошові розрахунки підприємств.

1.2.1 Грошовий оборот і система розрахунків підприємства.

У процесі купівлі-продажу товарів, надання послуг, а також виконання різного роду зобов'язань у грошовій формі здійснюються різноманітні розрахунки та платежі. Платежі також провадять під час розподілу й перерозподілу грошових коштів. Сукупність усіх платежів створює грошовий оборот.

Грошовий оборот — це виявлення сутності грошей у русі.

Він охоплює процеси розподілу й обміну. На обсяг і структуру грошового обороту на підприємстві справляють вплив стадії виробництва та споживання. Тривалий виробничий процес, який потребує збільшення виробничих запасів, веде до збільшення платежів, пов'язаних з їх придбанням. Зростання трудомісткості продукції зумовлює підвищення платежів, пов'язаних з оплатою праці. Прямі і зворотні зв'язки між виробництвом і споживанням здійснюються через стадії розподілу й обміну за допомогою грошового обороту.

Грошові розрахунки підприємств. Ринковим відносинам притаманний вільний рух товарів, послуг, капіталу й ресурсів. Саме цей момент треба враховувати, розглядаючи рух товарів і пов'язаний з ним оборот грошей.

Оборот грошей супроводжує обмін товарів і послуг, коли здійснюється оплата за товар і гроші переходять від покупця до продавця. У загальній грошовій масі розрізняють активні гроші, що в кожний даний момент беруть у часть в обороті, і пасивні (кошти на рахунках суб'єктів господарювання, громадських організацій, кошти населення, інші фонди нагромадження і зберігання), що є лише потенційним платіжним засобом. Отже, маса грошей, яка перебуває в обороті, завжди буде меншою за загальну кількість грошей на суму грошових фондів нагромадження і зберігання.

1.2.1.1 Безготівкові розрахунки.

Безготівкові розрахунки — це перерахування певної суми коштів з рахунків платників на рахунки одержувачів коштів, а також перерахування банками з доручення підприємств і фізичних осіб коштів, унесених ними готівкою в касу банку, на рахунки одержувачів коштів. Ці розрахунки проводяться банком на підставі розрахункових документів на паперових носіях чи в електронному вигляді.

За безготівкових розрахунків оплатою визнається факт надходження коштів за товари (послуги, роботи) на рахунки в установи банку, а за розрахунків готівкою — факт надходження грошей у касу.

Безготівкова форма розрахунків пов'язана з готівковою формою. Так, одержуючи перерахування за реалізовану продукцію в безготівковій формі, підприємство має отримати в установленому порядку в банківській установі готівку для виплати заробітної плати, покриття різних витрат, на господарські потреби тощо. У цьому разі гроші, що надійшли в безготівковій формі, можуть бути отримані в банку в готівковій формі.

Підприємства торгівлі, сфери обслуговування населення, реалізуючи товари, виконуючи замовлення, надаючи послуги, отримують плату за це, як звичайно, готівкою. Водночас їхні розрахунки з постачальниками, фінансово-кредитними ус тановами, цільовими фондами в основному здійснюються в безготівковій формі.

Безготівкові розрахунки слід розглядати як цілісну систему, яка включає:

— класифікацію розрахунків;
— організацію розрахунків;
— форми відповідних документів;
— взаємовідносини платників з банками.

1.2.1.2 Готівкові розрахунки.

Готівкові розрахунки – це платежі готівкою підприємств (підприємців) та фізичних осіб за реалізовану продукцію (товари, виконані роботи, надані послуги), а також за операціями, які безпосередньо не пов'язані з реалізацією продукції (товарів, робіт, послуг) та іншого майна. В свою чергу під готівкою Положення № 637 розуміє грошові знаки національної валюти України – банкноти і монети, в тому числі розмінні, обігові, пам'ятні монети, які є дійсними платіжними засобами.

1.2.2 Форми безготівкових розрахунків і платіжні документи.

Безготівкові розрахунки здійснюються у різних формах, які відрізняються одна від одної особливостями економічних відносин

контрагентів, способами платежу та організацією документообігу, тобто системою оформлення, руху та використання розрахункових документів.

Згідно з запровадженим Національним банком України порядком, безготівкові розрахунки можуть здійснюватися за такими формами розрахункових документів: платіжними дорученнями; платіжними вимогами-дорученнями; розрахунковими чеками; акредитивами; платіжними вимогами. Крім перелічених, у платіжному обороті України дедалі більшого поширення набувають безготівкові розрахунки з використанням як платіжних інструментів векселів і банківських платіжних карток. Порядок цих розрахунків регулюється окремими нормативно-правовими актами Національного банку України.

1.2.2.1 Порядок розрахунків платіжними дорученнями.

Платіжне доручення - це письмове розпорядження платника про перерахування суми грошових коштів зі свого розрахункового рахунка на рахунок одержувача (постачальника).

Платіжними дорученнями розраховуються не тільки з підприємствами-постачальниками у разі попередньої або подальшої оплати товарно-матеріальних цінностей, а й по платежах у бюджет, у цільові страхові фонди, при переказі заробітної плати працівників на рахунки в Ощадбанк тощо.

Платіжне доручення виписується платником на спеціальному бланку і представляється в банк протягом 10 днів з моменту його виписки.

Розрахунки платіжними дорученнями здійснюються шляхом банківських переказів.

Банківський переказ (англ. transfer) - це розрахункова банківська операція, що провадиться за допомогою надсилання платіжного доручення з одного банку в інший. Платіжні доручення можуть надсилатися банками один одному поштою - поштовий переказ, телеграфом - телеграфний переказ, або з застосуванням інших засобів зв'язку. Нині поштові та телеграфні перекази в значній мірі витісняються міжбанківськими електронними системами обміну інформацією та платежами.

Платіжне доручення платника приймається банком до виконання за умови, що сума платіжного доручення не перевищує суми грошових коштів на рахунку платника, якщо інше не встановлено договором між платником і банком.

Банк, що прийняв платіжне доручення платника, повинен переказати відповідну грошову суму банкові одержувача для її зарахування на рахунок особи, зазначеної у платіжному дорученні. При цьому банк має право залучити інший банк (виконавчий банк) для виконання переказу грошових коштів на рахунок, зазначений у дорученні клієнта.

1.2.2.2 Порядок розрахунків платіжними вимогами.

Платіжні вимоги-доручення - це комбінований розрахунковий документ, який складається з двох частин. Верхня частина - вимога підприємства-постачальника до підприємства-покупця сплатити вартість товару, виконаних робіт, послуг. Нижня частина - доручення покупця (платника грошових коштів) банку, який його обслуговує, переказати належну суму коштів з його рахунка на рахунок постачальника.

Платіжні вимоги-доручення заповнює постачальник (отримувач грошових коштів) і направляє покупцеві (платнику коштів). Покупець (платник коштів), коли він згоден оплатити товар (роботи, послуги), заповнює нижню частину цього документа і направляє його у свій банк (банк, який його обслуговує) для переказу акцептованої суми на розрахунковий рахунок постачальника.

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями застосовуються переважно в міжміських розрахунках за відвантажені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи, надані послуги. Їх не застосовують стосовно розрахунків претензійного характеру навіть тоді, коли вони випливають із реальних відносин щодо поставки товарів і надання послуг.

1.2.2.3 Використання акредитивної форми розрахунків (види: підтверджений, непідтверджений, відзивний, безвідзивний. Порядок платежів за акредитивом).

Види акредитивів різноманітні і поділяються:

З точки зору можливості зміни або анулювання акредитива банком-емітентом:

Безвідзивний акредитив — дає бенефіціару високу ступінь впевненості, що його поставки або послуги будуть оплачені, як тільки він виконає умови акредитиву, який у випадку коли пред'явлені всі пред'явлені документи і дотримані всі його умови, складає тверде зобов'язання платежу банка-емітента. Для зміни або анулювання умов акредитиві при безвідзивному акредитиві потрібна згода як бенефіціара, так і відповідних банків;

Відзивний акредитив - у будь-який час може бути змінений або анульований банком-емітентом навіть без попереднього повідомлення бенефіціара. Відзивний акредитив не створює ніякого правового платіжного зобов'язання банка. Тільки тоді, коли банк-емітент або банк-кореспондент здійснили платіж по документам, відзив акредитиву залишається без юридичної сили.

В залежності від наявності підтвердження акредитив буває:

Підтверджений акредитив має практично абсолютний ступінь надійності, оскільки він доповнюється зобов'язанням банку у країні експортера акцептувати вексель;

Непідтверджений акредитив. В залежності від додаткових зобов'язань іншого банку по акредитиву :

Безвідзивний непідтверджений акредитив — Банк-кореспондент лише авізує бенефіціару відкриття акредитиву;

Безвідзивний підтверджений акредитив — якщо банк-кореспондент підтверджує бенефіціару акредитив, то цим самим він зобов'язується здійснити платіж по документам, що відповідають акредитиву і що подані вчасно.

Банк відкриває акредитив за дорученням клієнта-покупця (наказодавця акредитива) на користь його контрагента-продавця (бенефіціара акредитива), якщо контракт, підписаний між покупцем та продавцем, передбачає розрахунки у формі документарного акредитива. За результатами використання акредитивної форми розрахунків банк здійснює оплату на користь бенефіціара у разі належного представлення їм документів за акредитивом, тобто, як правило, після відвантаження товару/надання послуг. Під час здійснення операцій за акредитивами всі сторони мають справу лише з документами (проти яких здійснюватиметься платіж), а не з товарами, послугами або роботами, яких можуть стосуватися такі документи. Акредитив є угодою, що відокремлена від контракту, на якому вона базується.

Акредитив використовується з метою забезпечення надійності виконання зобов'язань сторонами контракту та збільшення обігових коштів компанії (у разі непокритого акредитиву) без залучення фінансування у вигляді кредиту.

1.2.2.4 Розрахунки з використанням векселів (простий, переказний, доходний, дисконтний, облік, продаж векселів).

Вексель — це цінний папір, який засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання терміну певну суму грошей власникові векселя (векселедержателю). Іншими словами: вексель - це цінний папір, який є засобом оформлення кредиту, що надається в товарній формі продавцями покупцям шляхом відтермінування оплати за продані товари.

Вексель допомагає прискорити реалізацію товарів і збільшує швидкість руху обігових коштів. Вексель - це вид кредитних грошей.

Векселі бувають двох видів:

- звичайний, простий (соло-вексель);
- переказний (тратта).

Простий вексель - це свідоцтво, що містить у собі письмове безумовне зобов'язання боржника сплатити визначену суму грошей своєму кредитору. Соло-вексель векселедавець може передати іншій особі з допомогою спеціального напису - індосаменту, передавального напису на векселі або на іншому цінному папері, що засвідчує перехід прав за цим документом до іншої особи.

Переказний вексель (тратта) - це документ, що містить письмову вказівку векселедержателя (трасан-та) особі, на яку виставлений вексель, - платнику (трасату) сплатити визначену суму грошей пред'явнику векселя або особі, вказаній у векселі (ремітенту), через визначений термін або за вимогою. Переказний вексель (тратту) виписує і підписує кредитор (трасант). Вексель є наказом боржникові (трасату) про сплату у визначений термін певної суми третій особі.

Облік векселів. Банк купує у векселедержателя векселі зі знижкою до настання терміну платежу за ним. Облік векселя, авальованого банком, по суті, банк викуповує вексель, під який клієнтом вже внесено забезпечення і надає можливість отримання клієнтом цільового кредиту під погашення векселя. Облік векселів, авальованих банком-контрагентом - кредитування клієнтів у формі обліку (купівлі) банком векселя суб'єкта господарювання, авальованого банком-контрагентом, без забезпечення, в межах ліміту на здійснення міжбанківських операцій встановленого з банком-контрагентом.

Купівля або продаж векселів за рахунок і за дорученням клієнта, а так само від свого імені і за свій рахунок.

Для обліку векселів отриманих використовуються рахунки, наведені в таблиці 1.1:

Таблиця 1.1

Рахунок обліку			
код	назва	призначення	порядок ведення
182	Довгострокові векселі одержані	ведеться облік векселів, одержаних на забезпечення довгострокової дебіторської заборгованості	за дебетом відображається виникнення (збільшення) довгострокової дебіторської заборгованості, за кредитом – погашення (списання) довгострокової дебіторської заборгованості
341	Короткострокові векселі, одержані в національній валюті	ведеться облік заборгованості покупців, замовників та інших дебіторів за відвантажену продукцію (товари), виконані роботи, надані послуги та за іншими	за дебетом відображається отримання векселя за продані товари (роботи, послуги) та за іншими операціями, за кредитом – отримання коштів у погашення векселів, погашення отриманим векселем кредиторської заборгованості, продаж векселя третій стороні
342	Короткострокові векселі, одержані		

	в іноземній валюті	операціями, яка забезпечена векселями	
373	Розрахунки за нарахованими доходами	ведеться облік нарахованих відсотків за векселями, які підлягають отриманню	за відображається виникнення дебіторської заборгованості, за кредитом – її погашення чи списання
732	Відсотки одержані	узагальнюється інформація про відсотки за векселями	за кредитом рахунку відображається визнана сума доходу, за дебетом – списання кредитового обороту на рахунок 79 «Фінансові результати»
977	Інші витрати	ведеться облік суми дисконту векселя	за дебетом відображається сума визнаних витрат, за кредитом – списання на рахунок 79 «Фінансові результати»

Приклад 1	12.01.2021 року підприємство продало товари покупцю на суму 360 000 грн (в тому числі ПДВ), собівартість якого складає 250 000 грн. 01.03.2021 року в погашення дебіторської заборгованості покупця було отримано простий безвідсотковий вексель строком на 2 місяці, номінал якого становить 360 000 грн. Вексель було повністю погашено покупцем 30.04.2021 року. **Відобразити** здійснені вексельні операції на рахунках обліку.

Розв'язок:

12.01.2021 року

Відображено собівартість реалізованих товарів:

Дт 902 «Собівартість реалізованих товарів» – Кт 281 «Товари на складі» – 250 000 грн

Визнано дохід від реалізації товарів:

Дт 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями» – Кт 702 «Дохід від реалізації товарів» – 360 000 грн

Нараховано зобов'язання з ПДВ:

Дт 702 «Дохід від реалізації товарів» – Кт 641 «Розрахунки за податками» – 60 000 грн

01.03.2021 року

В погашення дебіторської заборгованості покупця отримано вексель:

Дт 341 «Короткострокові векселі, одержані в національній валюті» – Кт 361 «Розрахунки з вітчизняними покупцями» – 360 000 грн

30.04.2021 року

Погашено вексель покупцем (векселедавцем):

Дт 311 «Поточні рахунки в національній валюті» – Кт 341 «Короткострокові векселі, одержані в національній валюті» – 360 000 грн

Облік векселів виданих

Для обліку векселів отриманих використовуються рахунки, наведені в таблиці 1.2:

Таблиця 1.2

Рахунок обліку			
код	**назва**	**призначення**	**порядок ведення**
511	Довгострокові векселі, видані в національній валюті	ведеться облік розрахунків з постачальниками, підрядниками та іншими кредиторами за матеріальні цінності, виконані роботи, отримані послуги та за іншими операціями, заборгованість за якими забезпечена виданими векселями та не є поточним зобов'язанням	за кредитом відображається видача векселя в забезпечення за одержані матеріальні цінності, послуги, виконані роботи та за іншими операціями, за дебетом - погашення заборгованості, забезпеченої виданим векселем
512	Довгострокові векселі, видані в іноземній валюті		

Приклад 2	20 червня 2021 р. придбано товар у постачальника на суму 150 000 грн (в тому числі ПДВ). 1 липня 2021 р. в погашення заборгованості перед постачальником передано вексель номіналом 150 000 грн на 60 днів.

Розв'язок:

20.06.2021 року

Відображено придбання товарів:

Дт 281 «Товари на складі» – Кт 631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками» – 125 000 грн

Дт 641 «Розрахунки за податками» – Кт 631 «Розрахунки з вітчизняними постачальниками» – 25 000 грн

01.07.2021 року

В погашення кредиторської заборгованості покупця передано вексель:

Дт 631«Розрахунки з вітчизняними постачальниками» – Кт 621 «Короткострокові векселі, видані в національній валюті» – 150 000 грн

29.08.2021 року

Погашено вексель:

Дт 621 «Короткострокові векселі, видані в національній валюті» - Кт 311 «Поточні рахунки в національній валюті» – 150 000 грн

Облік операцій з купівлі-продажу векселів

Відповідно до строку їх утримання придбані векселі обліковуються на :

- субрахунку 352 «Інші поточні фінансові інвестиції» (короткострокові, до 1 року);
- субрахунку 143 «Інвестиції непов'язаним сторонам» (довгострокові, більше 1 року).

Придбано короткостроковий вексель:

Дт 352 «Інші поточні фінансові інвестиції» - Кт 685 «Розрахунки з іншими дебіторами»

На дату балансу зазначені векселі відображаються за амортизованою собівартістю, згідно з п. 10 НП(С)БО 12 «Фінансові інвестиції».

Сума амортизації дисконту відображається на дату балансу у складі інших фінансових доходів з одночасним збільшенням балансової вартості фінансових інвестицій:

Дт 143 «Інвестиції непов'язаним сторонам» - Кт 733 «Інші доходи від фінансових операцій»

Відповідно, продаж векселя відображається як продаж фінансової інвестиції з складанням наступних кореспонденцій рахунків:

Дт 971 «Собівартість реалізованих фінансових інвестицій» - Кт 352 «Інші поточні фінансові інвестиції» (або 143 «Інвестиції непов'язаним сторонам») – списано собівартість проданого векселя;

Дт 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» - Кт 741 «Дохід від реалізації фінансових інвестицій» – визнано дохід від продажу векселя;

Дт 311 «Поточні рахунки в національній валюті» - Кт 377 «Розрахунки з іншими дебіторами» - отримана оплата від покупця векселя.

1.3 Грошові потоки підприємства

1.3.1 Сутність грошових потоків підприємства.

Грошові потоки - потік, який пов'язаний із функціонуванням грошей, виконує функцію інструменту взаєморозрахунку із суб'єктами фінансових відносин, впливає на рух активів і капіталу підприємства й характеризується певним розміром, напрямом та часом.

Формування грошових потоків на підприємстві характеризується різним рівнем їх значущості для забезпечення стабільності фінансово-господарської діяльності підприємства у короткостроковому та довгострокових періодах.

1.3.2 Класифікація грошових потоків (за видами діяльності, вхідний/вихідний).

За видами господарської діяльності: - грошові потоки по операційній діяльності; - грошові потоки по інвестиційній діяльності; - грошові потоки по фінансовій діяльності;

За напрямками руху: - вхідні грошові потоки; - вихідні грошові потоки; - чистий грошовий потік;

За обсягом обслуговуваних операцій: - грошові потоки по одній господарській операції; - грошові потоки по структурному підрозділу; - грошові потоки по підприємству в цілому;

По економічному змісту і призначенню: - грошові потоки, пов'язані з отриманням прибутку; - грошові потоки, не пов'язані з отриманням прибутку; - обов'язкові грошові потоки;

За методом оцінки: - поточні грошові потоки; - майбутні грошові потоки.

Грошовий поток – це надходження (вхідний грошовий потік) і витрачання (вихідний грошовий потік) грошових коштів в процесі здійснення господарської діяльності підприємства. Різниця між вхідним і вихідним грошовими потоками по кожному окремому виду діяльності або по господарській діяльності підприємства в цілому називається чистим грошовим потоком.

1.3.3 Чисті грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності: форми розрахунку та напрями використання.

Аналіз ефективності використання грошових коштів здійснюється за допомогою коефіцієнтів грошових потоків, які показують достатність грошових коштів для здійснення діяльності: поточної (операційної), інвестиційної, фінансової (кредити та позики). Види коефіцієнтів та методику їх розрахунку підприємство обирає для себе залежно від інформації, яку воно бажає отримати від проведених розрахунків.

Чистий Cash-flow (рух грошових коштів) по підприємству за звітний період розраховується як арифметична сума Cash-flow від усіхвидів діяльності. Він дорівнюватиме приросту грошових коштів та їхеквівалентів за означений період. Основою розрахунку загального Cash-flow є *операційний Cash-flow* який характеризує величину чистих грошових потоків, що утворюються в результаті операційної діяльності, тобто частину виручки від реалізації, яка залишається в розпорядженні підприємства в певному періоді після здійснення всіх грошових видатків операційного характеру.

Найбільш кращим заходом збільшення грошових надходжень для підприємства є зростання обсягів реалізації продукції. Оскільки ці надходження будуть покращувати діяльність підприємства протягом всього його функціонування. ДП «Завод «Електроважмаш» вже планує розширення ринків збуту своєї продукції у країнах Східної Європи, Південної та Латинської Америки, Азії, близького Сходу та Африки. Підприємство має якісну та необхідну для підприємств інших галузей енергогенеруючу та тягову продукцію, яку постійно удосконалюють. Електричні машини, розроблені заводом, відповідають найкращим світовим стандартам, а деякі не мають аналогів не лише в Україні, а й в країнах ближнього та дальнього зарубіжжя.

Приклад. За даними діяльності підприємства класифікувати грошові потоки на вхідні та вихідні, визначити грошові потоки від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності, розрахувати чистий грошовий потік. Дані про діяльність підприємства: Надходження виручки від реалізації робіт, товарів та послуг 2800. Оплата рахунків постачальників 900. Отримання безповоротної фінансової допомоги 70. Отримання поворотної фінансової допомоги 190. Погашення банківських кредитів 360. Отримання фінансових кредитів 300. Викуп корпоративних облігацій 320. Розміщення корпоративних облігацій 150. Розміщення корпоративних прав 550. Виплата зарплати 470. Фінансування фінансових інвестицій 180. Сплата податків 165. Викуп корпоративних прав 120. Виплата грошових дивідендів 280. Придбання основних засобів 220. Надходження від орендної плати 130. Надходження доходів від фінансових інвестицій 70. Сплата процентів по позиках 50. Оплата орендної плати 85.

Розв'язок. Грошовий потік від операційної діяльності: вхідний:

– надходження виручки від реалізації робіт, товарів та послуг 2 800 тис. грн.;

– надходження від орендної плати 130 тис. грн.;

разом вхідний грошовий потік 2 930 тис. грн. вихідний:

– оплата рахунків постачальників 900 тис. грн.;

– виплата зарплати 470 тис. грн.;

– сплата податків 165 тис. грн.;

– сплата процентів по позиках 50 тис. грн.;

– оплата орендної плати 85 тис. грн.;

разом вихідний грошовий потік 1 670 тис. грн.

Грошовий потік від операційної діяльності складе 2 930 - 1 670 = 1 260 тис. грн. Грошовий потік від інвестиційної діяльності: вхідний:

– надходження доходів від фінансових інвестицій 70 тис. грн.;

вихідний: – фінансування фінансових інвестицій 180 тис. грн.;

– придбання основних засобів 220 тис. грн.;

разом вихідний грошовий потік 400 тис. грн.

Грошовий потік від інвестиційної діяльності складе 70 – 400 = - 330 тис. грн. Грошовий потік від фінансової діяльності: вхідний:

– отримання безповоротної фінансової допомоги 70 тис. грн.;

– отримання поворотної фінансової допомоги 190 тис. грн.;

– отримання фінансових кредитів 300 тис. грн.;

– розміщення корпоративних облігацій 150 тис. грн.;

– розміщення корпоративних прав 550 тис. грн.;

разом вхідний грошовий потік 1 260 тис. грн.

вихідний: – погашення банківських кредитів 360 тис. грн.;

– викуп корпоративних облігацій 320 тис. грн.;
– викуп корпоративних прав 120 тис. грн.;
– виплата грошових дивідендів 280 тис. грн.;
разом вихідний грошовий потік 1 080 тис. грн.

Грошовий потік від фінансової діяльності складе 1 260 – 1 080=180 тис. грн.

Чистий грошовий потік це сума грошових потоків від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Чистий грошовий потік складе 1 260 - 330 + 180 = 1 110 тис. грн.

Під інвестиційною діяльністю підприємства розуміють сукупність операцій з придбання та продажу довгострокових (необоротних) активів, а також короткострокових (поточних) фінансових інвестицій, які не є еквівалентами грошей (коштів). Величина чистого грошового потоку від інвестиційної діяльності визначається як різниця між валовими грошовими надходженнями та відтоками за цим видом діяльності.

Під фінансовою діяльністю підприємства розуміють діяльність, яка призводить до змін розміру та складу власного та позикового капіталу підприємства. Відповідно грошовий потік від фінансової діяльності характеризується надходженнями та виплатами грошових коштів, що пов'язані із залученням додаткового акціонерного та пайового капіталу, отриманням довгострокових та короткострокових кредитів, сплатою у грошовій формі дивідендів та відсотків за вкладами власників та інші грошові потоки, що пов'язані із зовнішнім фінансуванням господарської діяльності.

За фінансовою діяльністю сума чистого грошового потоку розраховується як різниця між сумою надходження та використання грошових коштів у процесі фінансової діяльності підприємства за відповідний період.

1.3.4 Дисконтування грошових потоків. Ставка дисконтування.

Дисконтування – процес, що дозволяє встановити вартість фінансового потоку за допомогою його підрахунку на підставі прогнозованого доходу в майбутньому, який співвідноситься з поточним періодом. Важливу роль у зазначеній операції має таке поняття як тимчасова вартість грошей. Вона в свою чергу складається з майбутньої і поточної їх цінності.

Ставка дисконтування відображає вартість грошей з урахуванням часового чинника і ризиків.

$$PV = FV / (1 + r)n \text{ , де} \quad (1.1)$$

PV – поточна (теперішня) вартість
FV – майбутня вартість
r - ставка дисконтування
n – кількість періодів

Дисконтування - визначення поточної вартості грошового потоку з урахуванням його вартості, яка прогнозується на майбутнє".

Суть концепції тимчасової вартості грошей у тому, що вартість грошей сьогодні більше ніж вартість грошей у майбутньому. *Суть дисконтування* - приведення вартості майбутніх грошових потоків у поточну вартість за допомогою показника, який називається ставка дисконту.

Формула дисконтування грошового потоку має наступний вигляд:

$$FV = PV_1 \frac{1}{(1+i)} + PV_2 \frac{1}{(1+i)^2} + PV_3 \frac{1}{(1+i)^3} + \cdots + PV_n \frac{1}{(1+i)^n} \quad (1.2)$$

де FV - поточна вартість майбутніх грошових потоків;
PV1, PV2, PVn - величина грошового потоку в 1-ї, 2-ї, n-й рік;
i - ставка дисконту.

Ця формула застосовується, якщо грошові потоки обмежені в часі та є нерівномірними.

Якщо необхідно визначити поточну вартість майбутнього грошового потоку на певний період і грошові потоки на протязі цього часу є більш менш стабільними то застосовується спрощена формула:

$$FV = PV_n \frac{1}{(1+i)^n} \quad (1.3).$$

Складові формули: майбутні (прогнозовані) грошові потоки та ставка дисконту - тема для окремого обговорення. В рамках цієї статті відмітимо, що грошові потоки для розрахунків формуються за рахунок подібних урік (зіставна оцінка), а ставка дисконту не може бути нижчою, ніж відсоткова ставка за безризиковими операціями (наприклад, депозитна ставка для юридичних осіб в стабільній іноземній валюті).

Приклад:

Підприємство А здійснює виробництво автозапчастин. Підприємство Б теж здійснює виробництво та продаж автозапчастин та використовує товарний знак, що належить підприємству А. Між підприємствами ліцензійного Договору не укладалось. Річний дохід, який отриманий підприємством Б від виробництва та продаж продукції із застосуванням

товарного знаку становить 100 000 дол. США. Рядків ліцензійного Договору, прийнятий для розрахунку, 3 рокі (для прикладу).

Для розрахунку грошового потоку застосуємо метод роялті.

За базу роялті приймаємо дохід отриманий від виробництва та реалізації автозапчастин - 100 000 дол.США в рік. На третій рік прогнозується зростання доходу до 150 000 дол.США.

Для розрахунку застосуємо стандартні ставки роялті. Для виробництва запчастин станом на 2019 рік - 3%.

Грошовий потік до дисконтування:

1-й рік: 100 000 х 0,03 = 3000 дол. США;

2-й рік: 100 000 х 0,03 = 3000 дол. США;

3-рік: 150 000 х 0,03 = 4500 дол.США.

Ставка дисконту розрахована методом кумулятивної побудови - 12%.

РОЗРАХУНОК:

$$FV = 3000 \times \frac{1}{(1+0,12)} + 3000 \times \frac{1}{(1+0,12)^2} + 4500 \times \frac{1}{(1+0,12)^3} = 8273 \quad (1.4).$$

Отже, вартість майбутніх грошових потоків за використання товарного знаку протягом терміну дії ліцензійного Договору становить 8 273 дол. США.

1.4 Формування та розподіл прибутку

1.4.1. Економічний зміст та види прибутку підприємства (EBITDA, EBIT, чистий прибуток).

EBITDA (Earnings Before Interest, Taxes, Depreciation та Amortization) – це прибуток до вирахування відсотків, податків, зносу та амортизації. Тобто, це такий собі "очищений" прибуток, який нівелює вплив обсягу залучених коштів, системи оподаткування і його пільговості, негрошових витрат на амортизацію та обсягу необоротних активів. EBITDA нібито ставить компанії в однакові умови, що підвищує порівнянність їх звітностей і фінансових результатів. Формула розрахунку EBITDA виглядає наступним чином:

EBITDA = Чистий прибуток + Податок на прибуток + Відсотки до сплати + Амортизація

EBIT (Earnings Before Interest and Taxes) – це прибуток до вирахування відсотків та податків. Даний показник фінансового результату компанії є проміжним між валовим і чистим прибутком. Віднімання відсотків і податків дозволяє нівелювати вплив структури капіталу (а саме частки залученого капіталу) та системи оподаткування та податкових пільг. По суті EBIT – це майже як EBITDA, лише за його підрахунку враховується

амортизація. EBIT зазвичай менше, ніж EBITDA. Вони не відрізнятимуться лише у разі нульової амортизації.

EBIT = Чистий прибуток + Податок на прибуток + Відсотки до сплати

EBIT = EBITDA – Амортизація

Чистий прибуток — частина балансового прибутку підприємства, що залишається в його розпорядженні після сплати податків, зборів, відрахувань і інших обов'язкових платежів до бюджету.

Чистий прибуток використовується для збільшення оборотних коштів підприємства, формування фондів і резервів, і реінвестицій у виробництво.

1.4.2 Собівартість та її вплив на прибуток

Собівартість є узагальнюючим, якісним показником діяльності підприємств, показником її ефективності. Є певні особливості у формуванні собівартості продукції (робіт, послуг) залежно від сфери діяльності, галузі господарства.

Собівартість продукції (робіт, послуг) - це виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства на їх виробництво (виконання).

Витрати на виробництво продукції утворюють виробничу собівартість; витрати на виробництво та реалізацію - повну собівартість.

Підприємство може суттєво впливати на формування собівартості. Однак при цьому необхідно взяти до уваги те, що склад (перелік) витрат, які можна відносити на собівартість, регламентований законодавством. Однак, варто брати до уваги існуючу нормативно-законодавчу базу, що регламентує склад витрат і порядок визначення собівартості (положення, інструкції, установлені нормативи відрахувань): Положення - стандарт бухгалтерського обліку № 16 "Витрати" та Методичні рекомендації з формування собівартості продукції, затверджені наказом №47 Державним комітетом промислової політики України від 02.02.2001 р.

Розрахунок собівартості продукції дозволяє визначити фінансовий результат виробничо-господарської діяльності підприємства. Зниження витрат на виробництво продукції, тобто зниження її собівартості, є важливим фактором збільшення прибутку від реалізації. Цього можна досягти за рахунок використання численних факторів, що впливають на скорочення витрат на виробництво продукції. При розрахунку собівартості необхідно знати повний перелік указаних витрат; особливості складу і формування витрат з урахуванням сфери й галузі діяльності підприємства.

Собівартість виробництва напряму впливає на фінансовий стан підприємства, та його прямий та чистий прибуток. Зрозуміло, що чим вищі витрати на виробництво, тобто його собівартість, тим є нижчим

прибуток підприємства. А саме з цього прибутку і сплачується податок. Який в подальшому переноситься до податкової декларації, що подається підприємством до контролюючих органів. Тобто, податок на прибуток напряму пов'язаний з формуванням собівартості виробництва.

Отже, якщо аналізувати вищенаведене варто зауважити, що при розрахунку собівартості виробництва варто користуватися послугами бухгалтерів та економістів, адже лише спеціалісти можуть правильно визначити собівартість того чи іншого товару, від якого в подальшому буде залежати розрахунок прибутку підприємства та сплата з нього обов'язкових платежів та податків.

Правильно сформована собівартість виробництва – це запорука успішного бізнесу та досягнення поставлених задач в процесі виробництва.

1.4.3 Формування та розподіл прибутку підприємства.

На формування прибутку як фінансового показника роботи підприємства, що відбивається в бухгалтерському обліку, в офіційній звітності суб'єктів господарювання, впливає встановлений порядок визначення фінансових результатів діяльності; обчислення собівартості продукції (робіт, послуг); загальногосподарських витрат; визначення прибутків (збитків) від фінансових операцій, іншої діяльності. Отже, на формування абсолютної суми прибутку підприємства впливають: результати, тобто ефективність його фінансово-господарської діяльності; сфера діяльності; галузь господарства; установлені законодавством умови обліку фінансових результатів.

Прибуток - це та частина додаткової вартості продукту, що реалізується підприємством, яка залишається після покриття витрат виробництва. *Прибуток народного господарства* - це результат діяльності окремих підприємств, галузей економіки, розвитку окремих сфер, структурних зрушень в економіці, змін у порядку обліку фінансових результатів.

Прибуток розраховується за окремими видами продукції, що виробляються і реалізуються. Для розрахунку необхідні такі вихідні дані. 1. Перелік і кількість продукції відповідної номенклатури (асортименту), що планується до виробництва і реалізації. 2. Собівартість одиниці продукції. 3. Ціна одиниці продукції (ціна виробника).

Приклад. Підприємство планує реалізувати 400 виробів. Собівартість одного виробу 12 грн. Ціна виробу 15 грн. 1 варіант розрахунку. Прибуток від реалізації одного виробу 3 грн. (15 грн. - 12 грн.). Прибуток від реалізації всіх виробів 1200 грн. (400*3 грн.). 2 варіант розрахунку. Обсяг реалізації всіх виробів 6000 грн. (400*15 грн.). Собівартість реалізованих

виробів 4800 грн. (400*12 грн.). Прибуток від реалізації виробів 1200 грн. (6000 грн. - 4800 грн.).

1.5 Необоротні активи підприємства.

1.5.1 Економічна сутність і призначення необоротних активів.

Необоротні активи - це матеріальні і нематеріальні ресурси, що належать установі і забезпечують її функціонування і термін корисної експлуатації яких, як очікується, становить більше одного року.

Необоротні активи знаходяться в постійному русі, а результатом їх використання є виготовлена продукція. Через амортизаційні відрахування частина вартості необоротних активів переходить на продукцію. Отже, необоротні активи перебувають в процесі обороту капіталу підприємств. За своїм економічним змістом і призначенням необоротні активи відносяться до господарських засобів підприємства, які змінюються під впливом діяльності людини в напрямку отримання продукції, або додаткових біологічних активів. Відповідно, в процесі господарського обороту, необоротні активи використовуються як ресурсний потенціал для створення продукції, де частина їх вартості переходить на новостворену продукцію у вигляді амортизаційних відрахувань. Отриманий прибуток від реалізації продукції підлягає розподілу, а частина коштів направляється на відтворення необоротних засобів. Таким чином відбувається процес обороту капіталу, в якому необоротним активам відведена особлива роль у процесі господарської діяльності підприємств.

Основними завданнями управління необоротними активами є: - визначення можливих форм оновлення основних виробничих засобів на простій та розширеній основі; - визначення потреби в необоротних активах для збільшення обсягів виробництва; - забезпечення ефективного використання раніше сформованих та нововведених основних засобів та нематеріальних активів; - формування необхідних фінансових ресурсів для відтворення необоротних активів та оптимізація їх структури.

Політика управління необоротними активами являє собою частину загальної фінансової стратегії підприємства, що полягає в забезпеченні своєчасного їхнього відновлення і високої ефективності використання. Ефективне управління необоротними активами на підприємстві, окрім підвищення конкурентоспроможності, дає змогу створити потужну основу для діяльності підприємства та умови для ефективного його розвитку в майбутньому.

1.5.2 Основні засоби підприємства, їх сутність та характеристика.

Основні засоби підприємства — це сукупність матеріально-речових цінностей, що діють у натуральній формі протягом тривалого часу як у сфері матеріального виробництва, так і в невиробничій сфері, і вартість яких поступово зменшується у зв'язку з фізичним та моральним зносом.

Основні засоби (ПКУ)— матеріальні активи, у тому числі запаси корисних копалин наданих у користування ділянок надр (крім вартості землі, незавершених капітальних інвестицій, автомобільних доріг загального користування, бібліотечних і архівних фондів, матеріальних активів, вартість яких перевищує 20000 гривень, невиробничих основних засобів і нематеріальних активів), що призначаються платником податку для використання у господарській діяльності платника податку, вартість яких перевищує 20000 гривень і поступово зменшується у зв'язку з фізичним або моральним зносом та очікуваний строк корисного використання (експлуатації) яких з дати введення в експлуатацію становить понад один рік (або операційний цикл, якщо він довший за рік).

У плановій економіці використовувався термін основні фонди. Основні фонди — це сукупність вироблених суспільною працею матеріально-речових цінностей, що діють протягом тривалого періоду. До основних фондів в соціалістичній економіці відносили будівлі, споруди, передавальні пристрої, машини, обладнання, транспортні засоби, інструменти, виробничий і господарський інвентар, робоча і продуктивна худоба та інші. Основні фонди, що функціюють у сфері матеріального виробництва, є виробничими основними фондами; а, які не беруть участь безпосередньо в процесі виробництва, складають невиробничі основні фонди.

1.5.3 Знос і амортизація основних засобів.

Знос об'єкта — це сума амортизації з початку його корисного використання.

Розрізняють два види зносу основних засобів — фізичний і моральний.

Фізичний знос — це поступова втрата основними засобами споживної вартості в процесі експлуатації, тобто суто матеріальний знос їхніх окремих елементів. Фізичний знос залежить від багатьох факторів, зокрема: особливостей технологічного процесу; якості обслуговування основних засобів; кваліфікації робітників та їхнього ощадливого ставлення до основних засобів; інтенсивності та умов використання основних засобів. Розрізняють повний і частковий знос основних засобів.

Повний знос передбачає повну заміну зношених основних засобів через нове капітальне будівництво або придбання нових основних засобів.

Частковий знос компенсується за рахунок капітального ремонту основних засобів.

Моральний знос — це знос основних засобів унаслідок створення нових, більш прогресивних і економічно ефективних машин та устаткування. Поява досконаліших видів устаткування з підвищеною продуктивністю робить економічно доцільною заміну діючих основних засобів іще до їх фізичного зносу.

Несвоєчасна заміна морально застарілих основних засобів призводить до того, що собівартість зростає, а якість знижується як порівняти з проду кцією, виготовленою на досконаліших машинах та устаткуванні.

Моральний знос зменшує вартість основних засобів через скорочення суспільно необхідних витрат на їх відтворення. Сума нарахованого зносу характеризує стан основних засобів. Вирахуванням з первісної (відновлюваної) вартості основних засобів суми зносу визначають залишкову вартість основних засобів.

Сума нарахованої амортизації береться за вартість фізичного зносу.

Амортизація — це систематичний розподіл вартості основних засобів протягом строку їх корисного використання (експлуатації). Вартість, яка амортизується, — це первісна або переоцінена вартість основних засобів за вирахуванням їхньої ліквідаційної вартості.

За рахунок амортизаційних відрахувань фінансуються витрати:

• на придбання основних засобів та нематеріальних активів для власного виробничого використання, у тім числі на самостійне виготовлення основних засобів для власних виробничих потреб (включно з витратами на виплату заробітної плати працівникам, які були зайняті на виготовленні таких основних засобів);

• на здійснення всіх видів ремонту, реконструкції, технічного переоснащення, модернізації та інших способів поліпшення основних засобів.

Суми амортизаційних відрахувань звітного періоду визначаються множенням норм амортизації на балансову вартість груп основних засобів на початок звітного періоду.

Приклад.

Первісна вартість об’єкта основних засобів - 10000 грн, ліквідаційна вартість -1000 грн, очікуваний строк корисного використання - 4 роки. На основі наведених даних необхідно визначити: вартість, яка амортизується; річну суму амортизації; щомісячну суму амортизації.

Завдання виконуємо в такий спосіб. Визначаємо:

1) вартість, яка амортизується:

10 000 -1000 = 9000 грн;
2) річну суму амортизації:
9 000 : 4 = 2250 грн;
3) річну норму амортизації:
4) щомісячну суму амортизації:
2250 : 12 = 187,5 грн.

1.5.4 Нематеріальні активи підприємства: поняття та класифікація.

Нематеріальні активи є одним із видів необоротних активів і являють собою засоби тривалого використання, які не мають матеріальної (фактичної, натуральної) форми. У більшості випадків нематеріальні акини є легалізацією прав власників або підтримкою переваг, які випливають із прав власності.

Класифікація та облік нематеріальних активів ведеться щодо кожного об'єкта за такими групами:

1) права користування природними ресурсами (право користування надрами, іншими ресурсами природного середовища, геологічною та іншою інформацією про природне середовище тощо);

2) право користування майном (право користування земельною ділянкою, право користування будівлею, право на оренду приміщень тощо);

3) права на знаки для товарів і послуг (товарні знаки, торгові марки, фірмові назви тощо);

4) права на об'єкти промислової власності (право на винаходи, корисні моделі, промислові знаки, сорти рослин, породи тварин, "ноу-хау", захист від недобросовісної конкуренції тощо);

5) авторські та суміжні з ними права (право на літературні та музичні твори, програми для ЕОМ, бази даних тощо);

6) гудвіл — це перевищення вартості придбання над часткою покупця у справедливій вартості придбаних ідентифікованих активів та зобов'язань на дату придбання. Іншими словами, гудвіл — це різниця між ринковою та балансовою вартостями підприємства. Дата придбання — дата, на яку контроль за чистими активами і діяльністю підприємства, що купується, переходить до покупця. Позитивний гудвіл означає, що вартість підприємства перевищує сукупну вартість його активів та зобов'язань, а негативний вказує на занижену ціну підприємства;

7) інші нематеріальні активи (право на провадження діяльності, використання економічних та інших привілеїв тощо).

Основними ознаками нематеріальних активів є:

відсутність матеріально-речової структури;

використання протягом тривалого часу (понад один рік);

здатність бути корисними підприємству;

високий ступінь невизначеності розмірів можливого у майбутньому прибутку завдяки їх використанню.

1.5.5 Амортизація нематеріальних активів.

Нематеріальний актив підлягає амортизації, коли має визначений строк корисного використання (експлуатації).

Об'єкти нематеріальних активів з невизначеним строком корисного використання (експлуатації) не амортизуються.

Нарахування амортизації об'єкта нематеріальних активів (крім права постійного користування земельною ділянкою) здійснюється протягом строку його корисного використання, який встановлюється суб'єктом державного сектору при визнанні цього об'єкта активом (при зарахуванні на баланс).

При визначені строку корисного використання об'єкта нематеріальних активів ураховуються такі фактори:

моральний знос (амортизація), що передбачається;

залежність строку корисного використання нематеріального активу від строку корисного використання інших активів суб'єкта державного сектору;

очікуване використання нематеріального активу з урахуванням морального зносу (амортизації);

строки корисного використання (експлуатації) подібних нематеріальних активів;

правові або інші обмеження щодо строку корисного використання (експлуатації) нематеріального активу.

Строк корисного використання об'єкта нематеріальних активів переглядається в кінці звітного року, якщо в наступному звітному році очікуються зміни строку корисного використання об'єкта нематеріальних активів або зміни умов отримання майбутніх економічних вигод від його використання.

Нематеріальні активи з невизначеним строком корисного використання в кінці кожного року оцінюються на наявність ознак невизначеності обмеження строку їх корисного використання та за відсутності таких ознак суб'єктом бухгалтерського обліку в державному секторі установлюється строк корисного використання таких нематеріальних активів.

Амортизація нематеріального активу нараховується виходячи з нового строку використання, починаючи з місяця, наступного за місяцем змін.

Вартість об'єкта нематеріальних активів розподіляється на систематичній основі протягом строку його корисного використання (експлуатації) шляхом нарахування амортизації на дату балансу щокварталу діленням річної суми амортизації на 4. За рішенням керівника суб'єкта державного сектору у розпорядчому документі про облікову політику може бути передбачено нарахування амортизації на річну дату балансу.

Наведемо приклад нарахування амортизації на нематеріальний ресурс прямолінійним методом.

Підприємство придбало патент на виготовлення певного харчового продукту відповідно до результатів оцінки його корисності. Підприємство вирішило використовувати цей патент 6 років, після чого планує перейти на виробництво інших видів харчових продуктів. Використовуючи ці дані, визначаємо річну норму амортизації:

100% : 6 = 16,7 %, звідки місячна норма зношеності становитиме 16,7 : 12 = 1,39 %. За умови, що вартість придбання патенту становить 11200 грн, річна сума амортизації дорівнюватиме 1867 грн, а місячна — 156 грн.

1.5.6 Методи оцінки інвестицій (методи NPV, IRR, період окупності).

В залежності від основних принципів оцінювання ефективності інвестиційних проектів використовується ряд методів, які умовно можна поділити на такі, у розрахунках який використовується дисконтування, та такі, у розрахунках який дисконтування не використовується.

До методів, в яких використовується дисконтування відносять:

• Метод розрахунку чистого приведеного доходу (NPV);

• Метод визначення внутрішньої норми доходності інвестицій (IRR).

Метод розрахунку чистого приведеного доходу (NPV). Це метод аналізу інвестицій, який базується на визначені величини, одержаної шляхом дисконтування різниці між усіма річними відтоками та притоками реальних грошей, які накопичуються протягом всього життя проекту.

Чиста дійсна (теперішня) вартість проекту визначається як різниця між сумою дійсних вартостей всіх грошових потоків доходів і сумою дійсних вартостей всіх грошових потоків витрат, тобто як чистий грошовий потік від проекту, наведений до дійсної вартості. Коефіцієнт дисконтування при цьому приймається рівним середньої вартості капіталу. Проект схвалюється, якщо чиста дійсна вартість проекту більше нуля.

Метод визначення внутрішньої норми доходності (IRR) – ставки дисконту, використання якої б забезпечило рівність поточної вартості очікуваних грошових відтоків та поточної вартості очікуваних грошових

притоків. Показник внутрішньої норми доходності – *IRR* характеризує максимально допустимий відносний рівень витрат, які мають місце при реалізації інвестиційного проекту.

Даний метод припускає складні обчислення й не завжди виділяє самий прибутковий проект. Метод припускає малореалістичну ситуацію реінвестування всіх проміжних грошових надходжень від проекту по ставці внутрішньої прибутковості. Однак метод ураховує зміни вартості грошей у часі.

1.5.7 Види довгострокових фінансових інвестицій (пайові та боргові цінні папери).

Пайові цінні папери

Пайові цінні папери засвідчують участь власника таких цінних паперів (інвестора) у статутному капіталі та/або активах емітента (у тому числі активах, які знаходяться в управлінні емітента) та надають власнику зазначених цінних паперів (інвестору) право на отримання частини прибутку (доходу), зокрема у в игляді дивідендів, та інші права, встановлені законодавством, а також проспектом цінних паперів або рішенням про емісію цінних паперів.

До пайових цінних паперів відносяться:

акції- іменний цінний папір, який посвідчує майнові права його власника, що стосуються акціонерного товариства, включаючи право на отримання частини прибутку акціонерного товариства у вигляді дивідендів та право на отримання частини майна акціонерного товариства у разі його ліквідації, право на управління акціонерним товариством, а також немайнові права, передбачені Цивільним кодексом України.;

інвестиційні сертифікати - цінний папір, який розміщується інвестиційним фондом, інвестиційною компанією, компанією з управління активами пайового інвестиційного фонду та посвідчує право власності інвестора на частку в інвестиційному фонді, взаємному фонді інвестиційної компанії та пайовому інвестиційному фонді.;

сертифікати ФОН (фонду операцій із нерухомістю) - це цінний папір, що засвідчує право його власника на отримання доходу від інвестування в операції з нерухомістю.;

акції корпоративного інвестиційного фонду - цінний папір, емітентом якого є корпоративний інвестиційний фонд та який посвідчує майнові права його власника (учасника корпоративного інвестиційного фонду), включаючи право на отримання дивідендів (для закритого корпоративного інвестиційного фонду), частини майна корпоративного інвестиційного фонду у разі його ліквідації, право на управління корпоративним

інвестиційним фондом, а також немайнові права, передбачені законодавством про інститути спільного інвестування.

Боргові цінні папери

Боргові цінні папери - цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання.

До боргових цінних паперів відносяться:

облігації підприємств Облігація - цінний папір, що посвідчує внесення його першим власником коштів, визначає відносини позики між власником облігації та емітентом, підтверджує зобов'язання емітента повернути власникові облігації її номінальну вартість у передбачений проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення) строк та виплатити доход за облігацією, якщо інше не передбачено проспектом або рішенням про емісію цінних паперів (для державних облігацій України - умовами їх розміщення).Облігації підприємств розміщуються юридичними особами тільки після повної сплати свого статутного капіталу.;

державні облігації України;

облігації внутрішніх державних позик України - державні цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання України щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.;

облігації зовнішніх державних позик України - державні боргові цінні папери, що розміщуються на міжнародних фондових ринках і підтверджують зобов'язання України відшкодувати пред'явникам цих облігацій їх номінальну вартість з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.;

цільові облігації внутрішніх державних позик України - облігації внутрішніх державних позик, емісія яких є джерелом фінансування дефіциту державного бюджету в обсягах, передбачених на цю мету законом про Державний бюджет України на відповідний рік, та в межах граничного розміру державного боргу..

облігації місцевих позик. До облігацій місцевих позик належать облігації внутрішніх та зовнішніх місцевих позик;

казначейські зобов'язання України - державний цінний папір, що розміщується виключно на добровільних засадах серед фізичних осіб, посвідчує факт заборгованості Державного бюджету України перед власником казначейського зобов'язання України, дає власнику право на

отримання грошового доходу та погашається відповідно до умов розміщення казначейських зобов'язань України.;

ощадні (депозитні) сертифікати - цінний папір, який підтверджує суму вкладу, внесеного у банк, і права вкладника (власника сертифіката) на одержання зі спливом встановленого строку суми вкладу та процентів, встановлених сертифікатом, у банку, який його видав.;

векселі - цінний папір, який посвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця або його наказ третій особі сплатити після настання строку платежу визначену суму власнику векселя (векселедержателю).;

облігації міжнародних фінансових організацій;

облігації Фонду гарантування вкладів фізичних осіб - цінні папери, що розміщуються виключно на внутрішньому фондовому ринку і підтверджують зобов'язання Фонду гарантування вкладів фізичних осіб щодо відшкодування пред'явникам цих облігацій їх номінальної вартості з виплатою доходу відповідно до умов розміщення облігацій.

1.6 Оборотні активи підприємств.

1.6.1 Сутність оборотних активів у господарській діяльності підприємств.

Оборотні активи - це активи, що обслуговують господарський процес і забезпечують його неперервність. У бухгалтерському обліку до таких активів відносять активи, які споживаються або реалізуються протягом одного операційного циклу чи протягом року. Оборотними активами підприємства є сировина, матеріали, паливо, тара, малоцінні та швидкозношувані предмети, готова продукція, ліквідні цінні папери, грошові кошти. Такі активи, як дебіторська заборгованість, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, є досить специфічними оборотними активами, які певною мірою відображують недосконаліть, незавершеність та неперервність виробничого процесу.

Оборотні активи беруть участь як у процесі виробництва, так і в процесі реалізації продукції. Активи, які використовуються у виробничому процесі протягом одного операційного циклу, повністю переносять свою вартість на вартість виробленої продукції і часто змінюють свою початкову форму. Активи, що мають грошову форму, безпосередньо не беруть участі у процесі виробництва. Вони обслуговують кругообіг капіталу підприємства та об'єднують процеси виробництва й реалізації продукції.

1.6.2 Класифікація оборотних активів.

Організація оборотних активів зумовлена їх складом і розміщенням. *Усі оборотні активи класифікуються за такими ознаками.*

1. За функціональним призначенням оборотні активи поділяються на:

а) оборотні виробничі фонди (активи, що беруть безпосередню участь у процесі виробництва: сировина, матеріали, купівельні напівфабрикати, допоміжні матеріали, тара, запасні частини, малоцінні та швидкозношувані предмети тощо);

б) фонди обігу (активи, які залучаються до сфери обігу і безпосередньої участі у виробничому процесі не беруть: готова продукція на складі, готова продукція відвантажена, грошові кошти та їх еквіваленти у національних та іноземних валютах тощо).

2. За принципами організації оборотні активи можуть бути:

а) нормовані - це такі активи, що можуть бути точно визначені і зафіксовані як планові величини: сировина, матеріали, паливо та інші оборотні активи, обсяг яких наперед точно визначений для забезпечення безперервного процесу виробництва;

б) ненормовані - це такі оборотні активи, які не можна або над¬звичайно важко точно встановити або зафіксувати у формі нормативу чи планового обсягу: продукція відвантажена, кошти в рахунках тощо.

3. За джерелом формування оборотні активи поділяються на власні, позикові і залучені:

а) власними вважаються грошові кошти підприємства, якими по криваються мінімальні розміри оборотних активів у формі запасів і витрат, необхідних для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції. Джерелом власних оборотних активів є статутний капітал, частина якого спрямовується на формування цих же оборотних активів. Прирівняними до власних вважаються сталі пасиви. Це грошові кошти цільового призначення, які не належать підприємству. Але в результаті діючої системи розрахунків вони постійно перебувають у господарському обігу підприємства. До них належить мінімальна (стала) заборгованість із заробітної плати працівникам, відрахувань на соціальні заходи, резерв майбутніх платежів, аванси покупців тощо;

б) позиковими є грошові кошти, які підприємства отримують у формі банківських кредитів для створення сезонних запасів матеріальних цінностей та покриття тимчасових виробничих витрат;

в) залученими називаються грошові кошти, які не надаються підприємству у позичку на термін до одного року з оформленням боргового зобов'язання, та грошові кошти, які не належать підприємству, але внаслідок діючої системи розрахунків тимчасово перебувають у його обігу. Найбільш поширеною формою залучених коштів виступає комерційний кредит та кредиторська заборгованість.

4. За ступенем ліквідності та ризику вкладення оборотні активи можуть бути:

- високоліквідні. Вони включають грошові кошти в касі та на поточних і валютних рахунках, а також вкладені у цінні папери;

- середньоліквідні. Вважається, що до них належать товари відвантажені та дебіторська заборгованість;

- низьколіквідні. Вони включають вкладення оборотних коштів у виробничі запаси, незавершене виробництво, витрати майбутніх періодів, невідвантажена готова продукція. Це зумовлено тим, що ця частина оборотних активів є найбільш віддаленою від моменту реалізації і найбільше залежить від кон'юнктури ринку.

1.6.3 Сутність та порядок визначення тривалості виробничого, операційного та фінансового циклу підприємства.

Важливими показниками ділової активності підприємства є тривалість операційного та фінансового циклу.

Операційний цикл – інтервал часу, протягом якого поточні активи підприємства виконують повний оборот: від придбання запасів для здійснення діяльності до отримання коштів від реалізації виробленої з них продукції.

Специфіка операційного циклу підприємства визначає структуру оборотних коштів.

Тривалість операційного циклу розраховується як сума тривалості виробничого циклу і періоду обороту дебіторської заборгованості.

Виробничий цикл починається з моменту надходження матеріалів на склад підприємства, закінчується в момент відвантаження покупцеві продукції, що була виготовлена з даних матеріалів.

Тривалість виробничого циклу обчислюється як сума періодів обороту всіх нормованих складових оборотних коштів (запасів сировини, незавершеного виробництва, запасів готової продукції).

Фінансовий цикл – часовий інтервал, протягом якого власні оборотні кошти виконують один оборот. Фінансовий цикл починається з моменту оплати за придбані у постачальників матеріали (погашення кредиторської заборгованості) і закінчується в момент одержання грошей від покупців за відвантажену продукцію (погашення дебіторської заборгованості). Фінансовий цикл починається після закінчення періоду обороту кредиторської заборгованості. Але не слід розуміти, що в ряді випадків фінансовий цикл починається пізніше виробничого.

Тривалість фінансового циклу менше тривалості операційного циклу на величину періоду обороту кредиторської заборгованості з врахуванням періоду обороту авансів, тобто більше на період обороту виданих авансів і менше на період обороту авансів отриманих.

Загальна тривалість і структура операційного і фінансового циклів пов'язані зі специфікою роботи підприємства, зокрема з технологічними особливостями і сформованими традиціями в роботі з постачальниками і споживачами, але також можуть відображати і недоліки в управлінні поточними активами.

Наведемо простий приклад: підприємство 15 квітня отримало від постачальників сировину, а 26 квітня оплатило їх рахунки. В результаті перероблення отриманої сировини 10 травня було отримано готову продукцію і відвантажено її споживачам. 20 травня споживачі оплатили отриману продукцію. Таким чином, за нескладними математичними підрахунками можна визначити, що:

1) тривалість виробничого процесу становила 25 днів (з 15 квітня по 10 травня);

2) тривалість процесу реалізації – 10 днів (з 10 по 20 травня);

3) тривалість операційного циклу – 35 днів (25 +10);

4) час обороту кредиторської заборгованості – 11 днів (з 15 по 26 квітня);

5) тривалість фінансового циклу – 24 дня (35 – 11).

На відміну від операційного фінансовий цикл підприємства може бути як більшим, так і меншим за нульове значення. У такому разі, згідно наведеного вище прикладу, оплата рахунків постачальників мала відбутися не 26 квітня, а, наприклад, 26 травня. У такому випадку тривалість обороту кредиторської заборгованості сягнула б 41 дня (з 15 квітня до 26 травня), а тривалість фінансового циклу слала б -6 днів (35 – 41 = -6). У практичній діяльності підприємств України така ситуація зустрічається досить часто. Мінусове значення фінансового циклу означає, що підприємство сплачує кредиторські рахунки у більш пізні терміни, ніж оплачують його поставки дебітори. Оцінювати таку ситуацію позитивно чи негативно можна лише виходячи із умов діяльності конкретного підприємства.

1.7 Капітал підприємства та його формування.

1.7.1 Капітал як базова категорія фінансів підприємства (власний, залучений та позиковий капітал).

Власний капітал підприємства — це підсумок першого розділу пасиву балансу, тобто перевищення балансової вартості активів підприємства над його зобов'язаннями. Основними складовими власного капіталу є статутний капітал, додатковий і резервний капітал, нерозподілений прибуток. Відомості про розміри статутного і резервного капіталу містяться у статуті підприємства. Показник власного капіталу є одним з головних індикаторів кредитоспроможності підприємства. Він —

основа для визначення фінансової незалежності підприємства, його фінансової стійкості та стабільності.

Залучений капітал формує зобов'язання підприємства. Згідно з МСБО, зобов'язання – це заборгованість підприємства, що виникла внаслідок минулих подій і погашення якої, як очікується, призведе до зменшення ресурсів підприємства, що втілюють у собі економічні вигоди.

Позичковий капітал — це частина авансованого капіталу, сформована за рахунок ще не повернутих позичкових джерел, які повинні бути відшкодовані кредиторам через певний строк у зумовленій формі. Ми вже не раз звертали увагу на необхідність залучення аграрними підприємствами позичкового капіталу, насамперед через сезонність виробництва. В розвиток сказаного зазначимо, що будь-яке підприємство, в тому числі й аграрне, яке орієнтується лише на використання власного капіталу, істотно звужує можливості підвищення його рентабельності, не в змозі за сприятливої кон'юнктури ринку швидко і в значних масштабах наростити обсяги виробництва.

1.7.2 Джерела формування та способи залучення капіталу (зареєстрований капітал, банківські кредити, корпоративні облігації, кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги, кредиторська заборгованість за розрахунками).

Зареєстрований (пайовий) капітал - характеризує величину статутного або пайового чи іншого зареєстрованого капіталу відповідно до законодавства і установчих документів, а також внески до оголошеного, але ще не зареєстрованого статутного капіталу.

Банківський кредит - це економічні відносини, в процесі яких банки надають фізичним або юридичним особам грошові кошти з умовою їх повернення. Ці відносини характеризуються рухом вартості (позичкового капіталу) від банка (кредитора) до позичальника (дебітора) і в протилежному напрямку.

Корпоративні облігації - це боргові документи з фіксованою дохідністю. Їх випускають юридичні особи, які хочуть через фондовий ринок залучити кошти для розвитку свого бізнесу. Дохід, який ви отримуєте від володіння корпоративними облігаціями, називається купоном.

Кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги - це, зокрема, зобов'язання підприємства: поставити товари, надати послуги, виконати роботи в рахунок отриманих платежів (авансу, передоплати) або перерахувати кошти постачальнику (контрагенту) за отримані товари, надані послуги, виконані роботи з відстрочкою їх оплати.

Кредиторська заборгованість - це заборгованість підприємства іншим юридичним і фізичним особам, що виникла в результаті здійснених

раніше дій (подій), оцінена в гривнях і щодо якої в підприємства існують зобов'язання її погашення в певний строк.

Приклад:

Загальними зборами акціонерів ПАТ "Новий шлях" прийнято рішення про збільшення розміру статутного капіталу за рахунок додаткових внесків. Керівництвом Товариства зареєстровано інформацію про додаткову емісію та передоплату 120 000 акцій номінальною вартістю 1,50 грн. ПАТ "Новий шлях" отримало грошові кошти на поточний рахунок за продаж випущених акцій в кількості 120 000 акцій за ціною 1,80 грн.

В системі рахунків бухгалтерського обліку ПАТ "Новий шлях" операції із збільшення зареєстрованого капіталу за рахунок додаткових внесків засновників відображено у таблиці 1.7.2.1

Таблиця 1.7.2.1

Бухгалтерські проведення з обліку збільшення зареєстрованого капіталу ПАТ «Новий шлях» за рахунок додаткових внесків засновників

№ з/п	Зміст господарських операцій	Кореспонденція рахунків, субрахунків		Сума, грн.
		Дебет	Кредит	
1	2	3	4	5
1	Відображено збільшення розміру зареєстрованого капіталу за рахунок додаткової емісії акцій 120 000 акцій × 1,50 грн. = 180 000,00 грн.	46	40	180 000,00
2	На поточний рахунок отримано грошові кошти від акціонерів за продаж акцій:			
	за номінальною вартістю 120 000 акцій × 150 грн. = 180 000.00 грн.	311	46	180 000,00
	у сумі перевищення ціни продажу над номінальною вартістю	311	421	36 000,00

	120 000 акцій × (1,80 грн. – 1,50 грн.) = 36 000.00 грн.			

1.7.3 Комерційний кредит як спосіб залучення позикового капіталу.

Комерційний кредит – це договір, виконання якого пов'язане з переданням у власність другій стороні грошових коштів або речей, які визначаються родовими ознаками, може передбачатися надання кредиту як авансу, попередньої оплати, відстрочення або розстрочення оплати товарів, робіт або послуг.

У результаті залучення товарного кредиту у підприємства виникає кредиторська заборгованість за товари (роботи, послуги). Здебільшого товарні кредити мають короткостроковий характер і спрямовуються на фінансування оборотних активів, як правило, запасів. Хоча в практиці можна також зустріти надання інвестиційних товарних кредитів, наприклад технологічних ліній.

1.7.4 Короткострокове фінансування підприємств на основі використання факторингу.

Досить часто підприємства вдаються до використання так званих субститутів кредиту. Одним з таких субститутів є факторинг, який можна трактувати як спосіб короткострокового фінансування діяльності підприємства. За визначенням, *факторинг* - це продаж дебіторської заборгованості на користь фінансового посередника (факторингової компанії чи банку). Зміст операції факторингу зводиться до переуступки першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору (фактору) з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору. На основі договору про проведення розрахункових операцій через факторинг банк, наприклад, може придбати у підприємства-продавця право вимоги за поставлені товари та надані послуги, строки сплати за які минули (прострочена дебіторська заборгованість) або по поточних розрахунках.

Розмір винагороди по факторингових операціях залежить від ризиковості операції, діючої процентної ставки та строків настання платежу. Перед укладанням угоди фактор перевіряє кредитоспроможність боржника. За відсутності прямих фінансових відносин між боржником та фактором оцінка кредитоспроможності здійснюється з використання непрямої інформації, а також інформації, наданої кредитними інститутами, які обслуговують боржника.

Законодавство зобов'язує кредитора повідомити боржника про поступку вимоги і при цьому не вимагає надання останньому угоди між початковим кредитором і фактором про поступку вимоги. Проте, якщо новий кредитор звертається з претензією і позовом до боржника, він повинен надати докази того, що саме йому першопочатковий кредитор уступив вимогу. Таким доказом є письмова угода між ним і початковим кредитором про поступку вимоги.

Рекомендована література до розділу 1

Основна:

1. Бедринець М. Д., Довгань Л. П. Фінанси підприємств: навчальний посібник К. : Центр учбової літератури, 2018. 292 с.

2. Боронос В.Г. Антикризове фінансове управління у підприємництві. Підручник. Підприємництво, торгівля та біржова діяльність: За заг. ред. д.е.н., проф. І.М. Сотник, д.е.н., проф. Л.М. Таранюка. Суми: ВТД «Університетська книга». 2018. С.95-118.

3. Любенко Н.М. Фінанси підприємств: навчальний посібник К: ЦУЛ, 2019. 264 с.

4. Непочатенко О.О., Мельничук Н.Ю. Фінанси підприємств: підручник К.: ЦУЛ, 2017. 504 с.

5. Нікола С.О. Фінанси підприємств : навч. посіб. Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2020. 206 с.

6. Фінанси підприємств: навчальний посібник / В.І. Аранчій, В.Д. Чумак, Л.В. Бражник. – 2-ге видання, розширене та доповнене. Полтава: РВ ДПАА, 2018. 350 с.

7. Фінанси різних форм бізнесу: навч. посіб./ Н.Г.Пігуль, О.В.Дейнека, Н.А.Дехтяр, О.В.Люта. Суми : Сумський державний університет, 2017. 337 с.

8. Білик М. Д. Фінанси підприємств. – К.: Центр учбової літератури, 2008. 194 с.

9.Фінанси підприємств / За ред. А.М. Поддерьогіна. – К.: КНЕУ, 2008. 551 с.

10. Власова Н.О., Міщенко В. А., П'ятак Т. В., Кочетова Т. І., Котлярова А.В. Фінанси підприємств: підручник. Харків: Світ книг, 2018. 437 с.

Домоміжна:

1. Онисько С. М. Фінанси підприємств. – Львів: Магнолія 2006, 2008. 364 с.

2. Зятковський І. В. Фінанси підприємств. – К.: Кондор, 2003. 364 с.

3. Данілов О. Д. Фінанси підприємств: у запитаннях і відповідях. К.: КНТ, 2009. 270 с.

4. Фінанси підприємств: Навчальний посібник: За ред. Г.Г. Кірейцева.К.: ЦУЛ, 2002.268 с.

5. Фінансова діяльність підприємства: Підручник / О.М. Бандурка, М.Я. Коробов, П.І. Орлов, К.Я. Петрова. К.: Либідь, 2003. 384 с.

6. Волохова І. С., Шикіна Н.А., Волкова О. Г. та ін. Фінанси: навчальний посібник: експрес-курс / за загальною редакцією Волохової І. С. - Харків: Видавництво «ПромАрт», 2018. 262 с.

7. Бланк І. А. Управління прибутком. Видання друге. К. :«НІКА», 2018. 324 с.

РОЗДІЛ 2.
Фінансовий аналіз

2.1 Сутність та інформаційне забезпечення фінансового аналізу.

2.1.1 Сутність і завдання фінансового аналізу.

Фінансовий аналіз – це процес дослідження фінансового стану і основних результатів фінансово-господарської діяльності підприємства з метою виявлення резервів підвищення його ринкової вартості та забезпечення ефективного розвитку, це засіб накопичення, трансформації й використання інформації фінансового характеру.

Фінансовий аналіз є основою для управління фінансами підприємства. В узагальненому вигляді він включає в себе три головні елементи:

1) оцінка фінансових потреб підприємства;

2) розподіл потоків грошових коштів залежно від конкретних планів підприємства, визначення додаткових обсягів залучення фінансових ресурсів та каналів їх одержання – кредити, пошук внутрішніх резервів, додатковий випуск акцій, облігацій;

3) забезпечення системи фінансової звітності, яка б об'єктивно відображувала процеси та забезпечувала контроль за фінансовим станом підприємства.

Об'єктом фінансового аналізу виступають конкретне підприємство та його фінансовий стан.

Суб'єктами фінансового аналізу є фінансові аналітики, які зацікавлені в діяльності підприємства з будь-яких причин.

Метою фінансового аналізу є всебічна оцінка фінансового стану підприємства, резервів його діяльності та ділової активності задля пошуку резервів підвищення рентабельності, виробництва і зміцнення комерційного розрахунку як основи стабільної роботи підприємства, а також виконання ним зобов'язань перед бюджетом, банком та іншими установами; розробки найвірогідніших передбачень і прогнозів майбутніх умов функціонування підприємства, визначення дохідності підприємства для порівняння її з аналогічними показниками інших підприємств або оцінка підприємства з погляду його ринкової вартості; своєчасного виявлення та усунення недоліків у господарській діяльності для визначення шляхів підвищення фінансового стану підприємства та його платоспроможності, виявлення змін у фінансовому стані в просторово-часовому розрізі та основних чинників, які впливають на фінансовий стан підприємства, прогнозування основних тенденцій у фінансовому стані.

Для досягнення мети фінансового аналізу мають вирішуватись такі основні завдання:

• дослідження рентабельності підприємства;
• дослідження фінансової стійкості підприємства;
• об'єктивна оцінка динаміки та стану ліквідності, платоспроможності і фінансової стійкості підприємства;
• дослідження ефективності використання майна (капіталу) підприємства, забезпечення підприємства оборотними коштами;
• оцінка конкурентоспроможності підприємства;
• аналіз ділової активності підприємства та його стану на ринку цінних паперів;
• визначення ефективності використання фінансових ресурсів:
- загальна оцінка фінансового стану і чинників його зміни;
- вивчення співвідношення між джерелами оборотних коштів, їх розміщенням і ефективністю використання;
- додержання підприємством фінансової, розрахункової та кредитної дисципліни;
- визначення ліквідності і фінансової стійкості підприємства;
- довго- і короткострокове прогнозування стійкості фінансового стану.

2.1.2 Інформаційне забезпечення фінансового аналізу.

Все розмаїття відносин, в яке підприємство вступає із суб'єктами зовнішнього середовища, базується на фінансовій інформації про це підприємство, що дозволяє оцінити можливість практичної реалізації своїх економічних інтересів у взаємовідносинах з ним.

Фінансова інформація – це систематизований набір відповідних інформативних показників, необхідних для проведення аналізу, планування та підготовки ефективних управлінських рішень щодо фінансово-господарської діяльності підприємства.

Джерелом інформації для діагностики фінансового стану є фінансова звітність, примітки до фінансової звітності, статистична й оперативна звітність.

Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» дає наступне визначення фінансової звітності: «Фінансова звітність – це бухгалтерська звітність, що містить інформацію про фінансовий стан, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за звітний період».

Загальні вимоги до фінансової звітності викладені в Національному положенні (стандарті) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності».

Для прийняття фінансових рішень фінансовим аналітикам потрібна інформація про фінансовий стан, результати діяльності та зміни у

фінансовому стані підприємства. Зазначені інформаційні потреби обумовили склад фінансової звітності, до якої відносять:

– Баланс (Звіт про фінансовий стан);
– Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупні доходи);
– Звіт про рух грошових коштів (за прямим методом);
– Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом);
– Звіт про власний капітал;
– Примітки до річної фінансової звітності:
– Додаток до приміток до річної фінансової звітності «Інформація за сегментами».

Ця звітність представляє собою комплекс показників, яким притаманні як логічний, так і інформаційний взаємозв'язок. Логічний взаємозв'язок полягає у взаємному доповненні та взаємній кореспонденції розділів та статей звітних форм. Регулярність формування на підприємствах стандартної звітності дає змогу проводити аналіз оперативно, без витрачання додаткових зусиль на пошук інформації.

Окрім перерахованих форм, необхідно мати додаткову інформацію про підприємство, яку не завжди можна виділити із фінансових звітів.

Склад звітності повністю відповідає вимогам Міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. Компоненти фінансової звітності відображають різні аспекти господарських операцій і подій за звітний період, відповідну інформацію попереднього звітного періоду, розкриття облікової політики та її змін, що робить можливим ретроспективний аналіз діяльності підприємства.

Враховуючи ступінь порівнянності показників динамічного ряду, у діючій моделі фінансового аналізу значно розширилася сфера стратегічних досліджень, що дає змогу імітувати перспективи суб'єкта господарювання. Це стосується насамперед параметрів віддачі авансованою капіталу, кризових порогів і періодів їх подолання, платоспроможності та кредитоспроможності тощо.

Мета фінансової звітності – надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан, результати діяльності та рух коштів підприємства.

2.1.3 Види фінансового аналізу.

Основні напрями аналізу фінансового стану підприємства на рис. 2.

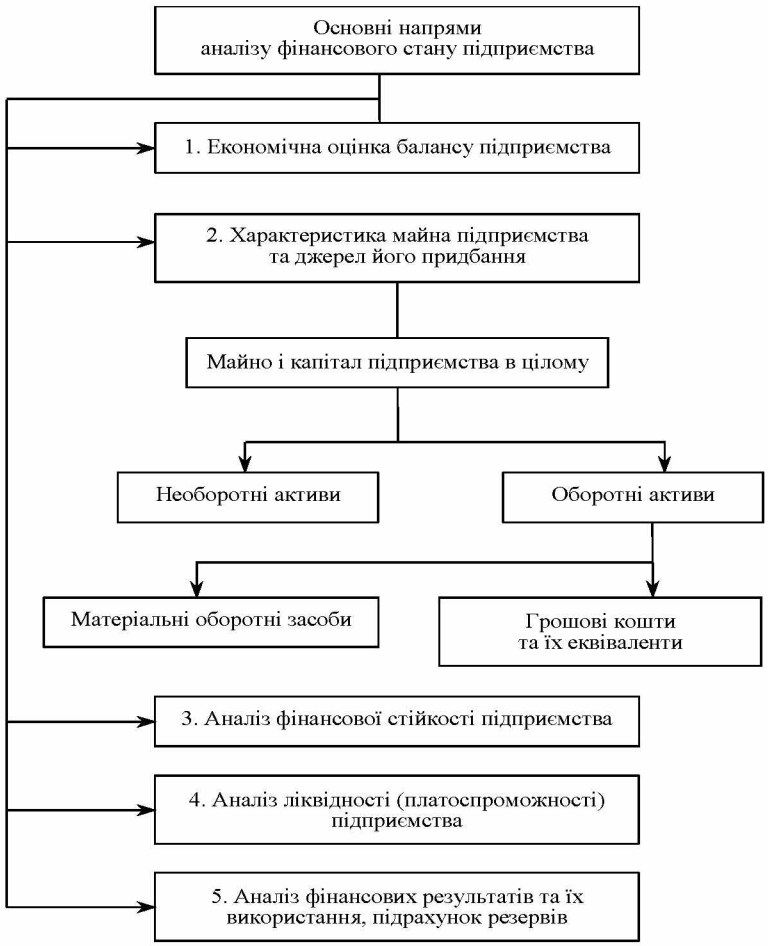

Рис. 1. **Схема аналізу фінансового стану підприємства**

Класифікація видів фінансового аналізу за різними ознаками

1. За організаційними формами проведення виділяють внутрішній і зовнішній фінансовий аналіз.

Внутрішній аналіз проводять фахівці самого підприємства за оперативними даними системного бухгалтерського обліку, нормативної і планової інформації.

Зовнішній аналіз здійснюють аналітики, які є сторонніми особами для підприємства, і тому не мають доступу до внутрішньої інформаційної бази підприємства. Такий аналіз більш формалізований і менш деталізований, бо проводиться за даними фінансової звітності. Його ще називають класичним.

2. За обсягом аналітичного дослідження розрізняють повний та тематичний фінансовий аналіз підприємства.

Повний фінансовий аналіз проводять з метою вивчення усіх аспектів фінансової діяльності підприємства в комплексі;

Тематичний фінансовий аналіз обмежується вивченням окремих аспектів фінансової діяльності підприємства. Предметом фінансового аналізу може бути ефективність використання активів підприємства, оптимальність залучення фінансових ресурсів з окремих джерел, стан

фінансової стійкості та платоспроможності підприємства, оптимальність фінансової структури капіталу тощо.

3. Залежно від об'єкта фінансового аналізу можна виділити такі його види:

• аналіз фінансової діяльності підприємства в цілому. У процесі такого аналізу об'єктом вивчення є фінансова діяльність підприємства в цілому без виділення окремих його структурних одиниць та підрозділів;

• аналіз фінансової діяльності окремих підрозділів підприємства. Цей аналіз ґрунтується в основному на результатах внутрішнього аналізу підприємства;

• аналіз окремих фінансових операцій підприємства. Предметом такого аналізу можуть бути окремі операції, пов'язані з коротко- або довгостроковими фінансовими вкладеннями, з фінансуванням окремих реальних проектів.

4. Залежно від періоду проведення виділяють попередній, поточний (оперативний) та прогнозний фінансовий аналіз.

Попередній фінансовий аналіз пов'язаний з вивченням умов фінансової діяльності в цілому або здійснення окремих фінансових операцій підприємства. Наприклад, оцінка власної платоспроможності при необхідності отримання банківського кредиту.

Поточний (***оперативний***) фінансовий аналіз проводиться в процесі поточної фінансової діяльності з метою оперативного впливу на результати фінансової діяльності. Як правило, він обмежується невеликим періодом часу (місяць, квартал).

Прогнозний (***ретроспективний***) фінансовий аналіз здійснюється підприємством за певний перспективний або звітний період (місяць, квартал, рік). Він дає змогу глибше та повніше проаналізувати фінансовий стан і результати фінансової діяльності підприємства порівняно з попереднім та поточним аналізом, оскільки ґрунтується на звітних матеріалах, а також спрогнозувати діяльність підприємства на перспективу.

2.2 Аналіз активів підприємства.

2.2.1 Економічна сутність і структура активів підприємства.

Активи – це економічні ресурси підприємства у формі сукупних майнових цінностей, які використовуються в господарській діяльності з метою отримання прибутку; це ресурси, контрольовані підприємством у результаті минулих подій, використання яких, як очікується, приведе до збільшення економічних вигід у майбутньому.

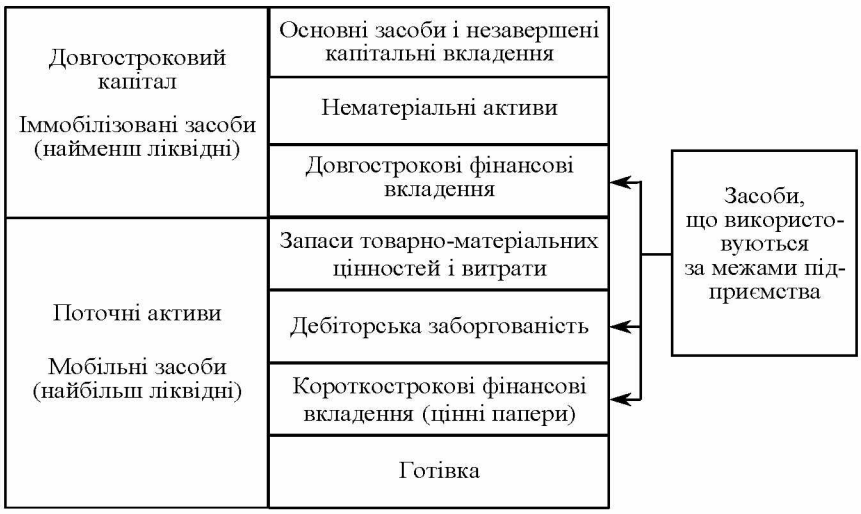

Рис. 2. **Схема структури активів підприємства**

Активи підприємства розподіляються за різними класифікаційними ознаками (рис. 3).

За ***формою функціонування*** виділяють:

- *матеріальні активи*, які характеризують активи підприємства, що мають матеріальну форму. Це основні засоби, незавершені капітальні вкладення, устаткування, виробничі запаси сировини та матеріалів, запаси швидкозношуваних предметів (МШП), обсяг незавершеного виробництва, інші види матеріальних активів;
- *нематеріальні активи*, що характеризують активи підприємства, які не мають матеріальної форми, але беруть участь у господарській діяльності та приносять прибуток. До них належать придбання підприємством прав користування окремими природними ресурсами, патентні права на використання винаходів, «ноу-хау» – сукупність технічних, технологічних, управлінських, комерційних та інших знань, оформлених у вигляді технічної документації, які є предметом інновацій, але не запатентованих, права на виробничі моделі, товарний знак – емблема, рисунок чи символ, торгова марка – право на виняткове використання фірмового найменування юридичної особи, права на використання комп'ютерних програм, «гудвіл» – різниця між ринковою вартістю підприємства як майнового комплексу і його балансовою вартістю, інші аналогічні види майнових цінностей підприємства;
- *фінансові активи*, що характеризують різні фінансові інструменти, які належать підприємству або перебувають у його володінні. Це грошові активи в національній та іноземній валюті, дебіторська заборгованість у всіх її формах, коротко- та довгострокові фінансові вкладення.

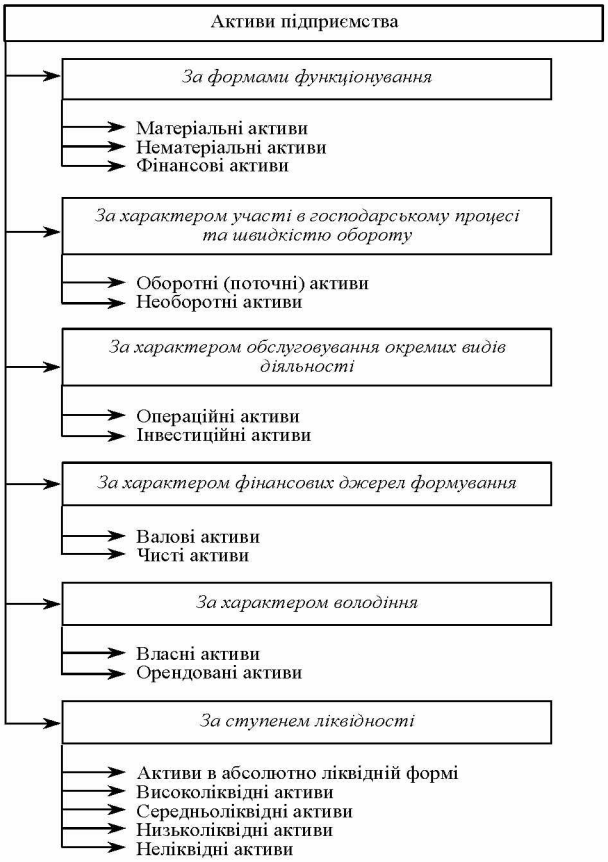

Рис. 3. **Класифікація активів підприємства**

За ***характером участі в господарському процесі та швидкістю обороту активів*** виділяють:

- *оборотні (поточні) активи*, що характеризують сукупність майнових цінностей підприємства, які обслуговують поточну виробничо-комерційну операційну діяльність і повністю використовуються впродовж одного виробничо-комерційного циклу. До них відносять такі елементи: виробничі запаси сировини та напівфабрикатів, запаси МШП, обсяг незавершеного виробництва, запаси готової продукції, дебіторську заборгованість, грошові активи в національній та іноземній валюті, короткострокові фінансові вкладення, витрати майбутніх періодів;
- *необоротні активи*, що характеризують сукупність майнових цінностей підприємства, які багаторазово використовуються в процесі господарської діяльності та переносять на продукцію свою вартість поступово. Це основні засоби, нематеріальні активи, незавершені капітальні вкладення, устаткування, довгострокові фінансові вкладення, інші види необоротних активів.

За ***характером обслуговування окремих видів діяльності*** розрізняють:

- *операційні активи* – сукупність майнових цінностей, які використовують у виробничо-комерційній (операційній) діяльності підприємства з метою отримання операційного прибутку. До них належать:

виробничі основні засоби, нематеріальні активи, що обслуговують операційний процес, оборотні операційні активи за винятком короткострокових фінансових вкладень;

- *інвестиційні* – активи, які характеризують сукупність майнових цінностей підприємства, пов'язаних зі здійсненням його інвестиційної діяльності. Це незавершені капітальні вкладення, устаткування, довго- та короткострокові фінансові вкладення.

За ***характером фінансових джерел формування*** виділяють:

- *валові активи* – сукупність майнових цінностей (активів) підприємства, які сформовані за рахунок як власного, так і позикового капіталу;
- *чисті активи*, які характеризують вартісну сукупність майнових цінностей підприємства, сформованих винятково за рахунок його власного капіталу.

За ***характером володіння*** активи поділяють на:

- *власні*;
- *орендовані*.

За ***ступенем ліквідності*** розрізняють:

- *активи в абсолютно ліквідній формі*, які не потребують реалізації, тобто грошові активи в національній та іноземній валюті;
- *високоліквідні активи* – активи, які можуть бути швидко конвертовані в грошову форму (як правило, на строк до одного місяця) без втрат своєї поточної ринкової вартості з метою своєчасного забезпечення платежів за поточними фінансовими зобов'язаннями. До них відносять короткострокові фінансові вкладення та короткострокову дебіторську заборгованість;
- *середньоліквідні активи* – це всі форми дебіторської заборгованості, крім короткострокової та безнадійної, запаси готової продукції для реалізації;
- *низьколіквідні* – активи, які можуть бути конвертовані в грошову форму без втрат своєї поточної ринкової вартості лише впродовж значного періоду часу (від півроку і більше). Це запаси сировини, напівфабрикатів, запаси МШП, основні засоби, незавершені капітальні вкладення, устаткування, довгострокові фінансові вкладення;
- *неліквідні активи* – такі види активів, які самостійно не можуть бути реалізовані. До них належать безнадійна дебіторська заборгованість, витрати майбутніх періодів, збитки поточних та минулих років.

2.2.2 Аналіз динаміки складу і структури активів підприємства.

Оцінка динаміки активів дає інформацію щодо величини абсолютного і відносного приросту або зменшення активів; щодо зміни величини їх

окремих видів. Дослідження структури активів та зміни питомої ваги окремих їх видів у загальній сукупності, створює певні можливості для покращення виробничої, інвестиційної та фінансової діяльності, має вплив на швидкість оборотності майна.

Горизонтальний аналіз активів здійснюється шляхом побудови однієї чи кількох аналітичних таблиць, де знаходять відображення абсолютні показники динаміки, які можна доповнити відносними темпами зростання або зниження.

Аналітична таблиця, яка відображає динаміку активів підприємства має такий вигляд (табл. 1). Статті активів можуть змінюватись залежно від тих видів активів, які утримує на балансі конкретне підприємства.

За даними цієї аналітичної таблиці можна визначити суму збільшення (зменшення) активів у абсолютних та відносних величинах.

Таблиця 1. **Динаміка складу активів підприємства**, тис. грн

Показник	**Попередній період**	**Звітний період**	**Відхилення (+ / -)**	**Темп приросту, %**
А	1	2	3=2–1	4=3*100/1
Необоротні активи, в т. ч.:				
- нематеріальні активи				
- незавершені капітальні інвестиції				
- основні засоби				
- довгострокові фінансові інвестиції				
- довгострокова дебіторська заборгованість				
- відстрочені податкові активи				
- інші необоротні активи				
Оборотні активи, у т. ч.:				
- виробничі запаси				
- незавершене виробництво				
- готова продукція				
- товари				
- дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги				
- дебіторська заборгованість за розрахунками за виданими авансами				
- дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом				
- інша поточна дебіторська заборгованість				
- гроші та їх еквіваленти				
- витрати майбутніх періодів				
- інші оборотні активи				
Загальна сума активів				

Збільшення суми майна підприємства оцінюють як позитивну зміну та свідчить про нарощення обсягів діяльності, проте іншим чинником, що впливає на збільшення активів є інфляція. Саме тому розрізняють номінальний та реальний (скоригований на індекс інфляції) приріст майна.

Зменшення суми активів пов'язано, як правило, із скороченням обсягів діяльності, що призводить до зменшення розмірів виробництва, чисельності працівників тощо. Проте для формування більш глибокого та об'єктивного висновку про динаміку майна з метою надання оцінки змінам у майні необхідно визначати за рахунок яких саме статей відбулось їх збільшення (зменшення).

Аналіз структури активів за даними балансу проводять шляхом визначення питомої ваги кожної статті в балансі як відношення значення відповідної статті активу балансу до загальної суми активів (валюти баланс). Для деталізації аналізу необхідно брати щонайменше баланс за 1 рік і аналізувати структуру активів на початок і кінець звітного періоду.

Для аналізу необхідно побудувати розрахункову таблицю структури активів (табл. 2).

Загальну структуру активів характеризує *коефіцієнт співвідношення оборотних і необоротних активів* як відношення вартості оборотних активів до вартості необоротних активів.

Таблиця 2. **Динаміка структури активів підприємства**

Показник	На початок року		На кінець року		Відхилення структури (+ / –), %
	тис. грн	%	тис. грн	%	
А	1	2	3	4	5=4–3
Загальна сума активів		**100**		**100**	–
1. Необоротні активи, в т. ч.:					
- нематеріальні активи					
- незавершені капітальні інвестиції					
- основні засоби					
- довгострокові фінансові інвестиції					
- довгострокова дебіторська заборгованість					
- відстрочені податкові активи					
- інші необоротні активи					
2. Оборотні активи, у т. ч.:					
- виробничі запаси					
- незавершене виробництво					
- готова продукція					
- товари					
- дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги					
- дебіторська заборгованість за розрахунками за виданими авансами					

- дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом					
- інша поточна дебіторська заборгованість					
- гроші та їх еквіваленти					
- витрати майбутніх періодів					
- інші оборотні активи					

Аналіз структури майна (активів) проводиться за системою структурних показників, серед яких частка (у відсотках):

– необоротних активів у майні;

– оборотних активів у майні;

– основних засобів у майні, необоротних активах;

– запасів у майні, оборотних активах;

– готової продукції і товарів у майні, оборотних активах;

– поточної дебіторської заборгованості в майні, оборотних активах;

– грошей і поточних фінансових інвестицій у майні, оборотних активах та інші.

Приклад 1

Проведіть аналіз активів певного підприємства та дайте оцінку оптимальності їх нарощення через використання «золотого правила економіки», порівнюючи темпи росту активів (ТРа) з темпами росту чистого доходу (ТРчд) та темпами росту чистого прибутку (ТРчп):

$$100\ \% < ТРа < ТРчд < ТРчп,$$

де 100 % < ТРа свідчить про те, що підприємство нарощує економічний потенціал і масштаби фінансово-господарської діяльності;

ТРа < ТРчд свідчить про те, що дохід (виручка) зростає швидше за економічний потенціал, тобто на підприємстві підвищилась інтенсивність використання ресурсів;

ТРчд < ТРчп свідчить про те, що чистий прибуток зростає швидше від обсягів реалізації продукції та сукупного капіталу через підвищення рівня рентабельності продажу.

Коментар

В завданнях такого типу вихідними даними будуть значення кожного показника на початок і кінець року або за 2 роки. Темп росту (ТР) показника (П) обчислюється як процентне відношення значення показника на кінець року або за останній рік (Пк) до значення показника на початок року або за перший рік (Пп) за формулою:

$$ТР = Пк * 100\% / Пп$$

2.2.3 Аналіз складу і структури необоротних активів підприємства.

Даючи оцінку динаміки окремих статей необоротних активів, слід виходити з їх економічної сутності.

У статті «Нематеріальні активи» відображається вартість об'єктів, які віднесені до складу нематеріальних активів згідно з відповідними положеннями (стандартами). У цій статті наводяться окремо первинна та залишкова вартість нематеріальних активів, а також нарахована у встановленому порядку сума зносу. Залишкова вартість визначається як різниця між первинною вартістю і сумою зносу.

У статті «Незавершені капітальні інвестиції» відображаються капітальні інвестиції у будівництво, виготовлення, реконструкцію, модернізацію, придбання об'єктів необоротних матеріальних активів, уведення яких в експлуатацію на дату балансу не відбулося, а також авансові платежі для фінансування будівництва.

У статті «Основні засоби» наводиться вартість власних та отриманих на умовах фінансового лізингу об'єктів і орендованих цілісних майнових комплексів, які віднесені до складу основних засобів згідно з відповідними положеннями (стандартами). У цій статті також наводиться вартість інших необоротних матеріальних активів. У цій статті наводяться окремо первинна (переоцінена) вартість, сума зносу основних засобів та їх залишкова вартість. До підсумку балансу включається залишкова вартість, що визначається як різниця між первинною (переоціненою) вартістю основних засобів і сумою їх зносу на дату балансу.

У статті «Довгострокові фінансові інвестиції» відображаються фінансові інвестиції на період більше одного року, а також усі інвестиції, які не можуть бути вільно реалізовані в будь-який момент. У цій статті виділяються фінансові інвестиції, які згідно з відповідними положеннями (стандартами) обліковуються методом участі в капіталі.

У статті «Довгострокова дебіторська заборгованість» показується заборгованість фізичних та юридичних осіб, яка не виникає в ході нормального операційного циклу та буде погашена після дванадцяти місяців з дати балансу.

У статті «Відстрочені податкові активи» відображається сума податку на прибуток, що підлягає відшкодуванню в наступних періодах унаслідок тимчасової різниці між обліковою та податковою базами оцінки.

У статті «Інші необоротні активи» наводяться суми необоротних активів, які не можуть бути включені до наведених вище статей розділу «Необоротні активи».

Необоротні активи – ресурси, які утримуються підприємством більше дванадцяти місяців або операційного циклу (якщо він перевищує

дванадцять місяців) з метою отримання у майбутньому економічних вигод, пов'язаних з їх використанням.

Основні завдання аналізу необоротних активів:

1) аналіз динаміки (за видами у натуральному та вартісному виразах)

За даними форми фінансової звітності № 1 «Баланс (Звіт про фінансовий стан)» аналіз можна здійснювати в грошовому виразі по статтях першого розділу активу або об'єднанням однорідних за складом статей в укрупнені групи, за якими розраховують абсолютні і відносні показники динаміки. Важливе значення в аналізі відіграють показники кількості основних засобів по видах та умовно-натуральні показники. Наприклад, потужність тракторного парку характеризує кількість еталонних тракторів, для розрахунку якої загальну кількість тракторів у фізичних одиницях за марками перераховують в умовно-еталонні трактори за коефіцієнтами, що визначені, виходячи з нормативного виробітку за зміну.

2) Оцінка складу та структури шляхом визначення структурних показників – питомої ваги (у відсотках) вартості окремих видів необоротних активів з урахуванням їх поділу на види за рядом класифікаційних ознак, що будуть розглянуті нижче; Структурний аналіз також передбачає оцінку змін, які відбуваються в структурі.

3) оцінка стану необоротних активів

Основні засоби, нематеріальні активи обліковують у кількості по видам і в цілому по підприємству в грошовому виразі по первісній вартості, інвестиційну нерухомість, довгострокові біологічні активи – по справедливій вартості. Первісна вартість це загальна сума фактичних витрат на придбання (виробництво), включаючи витрати на доставку і монтаж в діючих на той час цінах. Частину первісної вартості, яка не перенесена на продукцію, називають залишковою вартістю. Залишкова вартість визначається як різниця між первісною вартістю основного засобу та його зносом.

4) оцінка забезпеченості окремими видами активів (основними засобами, довгостроковими біологічними активами, земельними ресурсами тощо)

Включає виявлення потреби у них та порівняння з їх фактичною наявністю, діагностику відповідності вимогам оптимальних параметрів виробництва. Також визначають ступень впливу забезпеченості основними засобами на результати виробництва.

5) аналіз ефективності використання необоротних активів

Використання майна повинно забезпечували прибутковість діяльності. Ефективність використання необоротних активів відображають показники прибутковості (рентабельності), а також строки їх окупності.

Слід зазначити специфічність визначення ефективності використання нематеріальних необоротних активів, оскільки ефект у вигляді збільшення виробництва продукції, зменшення витрат на виробництво, зростання доходу та прибутку залежить від багатьох інших чинників і виявити вплив на них саме використання зазначених активів дуже складно. Тому під час оцінки використання таких активів дотримуються підходу – темпи зростання чистого доходу та прибутку мають переважати темп зростання нематеріальних активів. За певних умов збільшення незавершених капітальних інвестицій та довгострокової дебіторської заборгованості можуть негативно вплинути на ефективність діяльності, оскільки ці об'єкти не беруть участі в господарському (виробничому) обороті.

6) виявлення резервів інтенсивності оновлення та поліпшення використання необоротних активів, строку їхнього використання, темпів і способів їх відтворення, визначення напрямів майбутніх інвестицій, оцінка строку окупності капітальних вкладень. Аналіз заходів з поліпшення використання необоротних активів передбачає складання плану проведення таких робіт по окремих видах майна, оцінку його виконання та підвищення ефективності проведених заходів. Ефективним вважають захід, витрати на який, як мінімум, покриваються вартістю додатково одержаної продукції. Також виявляються об'єкти незавершеного будівництва, добудова яких економічно недоцільна і розглядаються перспективи їхнього завершення або продажу.

Приклад

Заповнити пусті рядки таблиці. Проаналізувати склад та структуру необоротних активів.

Показник	Значення			
	Попередній рік		Звітний рік	
	тис. грн	%	тис. грн	%
Необоротні активи, всього	?	100	?	100
в тому числі:				
- нематеріальні активи	122,0		261,5	
- незавершене будівництво	11166,0		8821,5	
- основні засоби	230054,0		251819,0	
- відстрочені податкові активи	53,5		400,0	

Коментар.

Розв'язання цієї задачі передбачає перш за все визначення загальної величини необоротних активів, як суми всіх складових необоротних активів, наведених у таблиці:

$$НА = А_н + НБ + ОЗ + А_{вп},$$

де $А_н$ – нематеріальні активи;

НБ – незавершене будівництво;

ОЗ – основні засоби;

$АВ_{вп}$ – відстрочені податкові активи.

За наявності загальної величини необоротних активів можливо розраховувати показники структури за допомогою вертикального аналізу: загальна величина необоротних активів приймається за 100%, а питома вага окремих складових необоротних активів визначається співвідношенням цих складових до загальної величини необоротних активів. Результати розрахунків узагальнюються в таблиці.

Показник	Значення				Відхилення		
	Попередній рік		Звітний рік		Абсолютне	Темп приросту, %	Пунктів структури, %
	тис. грн	%	тис. грн	%			
1	2	3	4	5	6	7	8
Необоротні активи, всього	241355,5	100	261302,0	100	19946,5	8,26	-
в тому числі:							
- нематеріальні активи	122,0	0,05	261,5	0,1	139,5	114,34	+0,05
- незавершені капітальні інвестиції	11166,0	4,63	8821,5	3,37	-2344,5	-20,99	-1,26
- основні засоби	230054,0	95,3	251819,0	96,3	21765,0	9,46	+1,0
- відстрочені податкові активи	53,5	0,022	400	0,15	346,5	647,66	+0,128

Проаналізувавши необоротні активи підприємства, можна зробити висновок, що в звітному році вони мали позитивну динаміку зростання та порівняно з попереднім роком зросли на 8,26%.

З таблиці можна зробити висновок, що найбільшу вагу в необоротних активах становлять основні засоби та незавершене виробництво. А це свідчить про те, що підприємство орієнтоване на створення матеріальних умов розширення основної діяльності. У звітному періоді основні засоби становили 251819 тис. грн, що становить 96,3% загальної вартості необоротних активів. Необхідно зазначити, що основні засоби підприємства в звітному періоді зросли як в абсолютній величині, так і в питомій вазі необоротних активів: порівняно із попереднім роком їх величина збільшилась на 9,46% та на 1% в структурі.

Упродовж досліджуваного періоду простежується тенденція до збільшення нематеріальних активів та відстрочених податкових активів. Отже, підприємство має позитивну динаміку зміни необоротних активів.

2.2.4 Аналіз складу і структури оборотних активів.

Оборотні активи – грошові кошти та їх еквіваленти, що необмежені у використанні, а також інші активи, призначені для реалізації чи споживання протягом операційного циклу чи протягом дванадцяти місяців з дати балансу (згідно НСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»). Вони обслуговують поточний господарський процес, послідовно приймають грошову, виробничу та товарну форму і впродовж одного операційного циклу можуть бути перетворені на грошові кошти.

Оборотні активи (поточні активи, мобільні активи, оборотні кошти, оборотні засоби) розглядаються або як економічна категорія, і тоді на перший план виходить їх матеріально-речовинна складова, або як фінансова категорія «оборотний капітал», і тоді переважна увага приділяється джерелам його формування. Між тим, оборотний капітал є і джерелом і результатом діяльності підприємства, тобто оборотні активи завжди відображають характер розміщення інвестованого у процес господарської діяльності капіталу.

Даючи оцінку динаміки окремих статей оборотних активів, слід виходити з їх економічної сутності.

У статті «Виробничі запаси» показується вартість запасів сировини, основних і допоміжних матеріалів, палива, покупних напівфабрикатів і комплектуючих виробів, запасних частин, тари, будівельних матеріалів та інших матеріалів, призначених для споживання в ході нормального операційного циклу.

У статті «Незавершене виробництво» показуються витрати на незавершене виробництво і незавершені роботи (послуги).

У статті «Готова продукція» показуються запаси виробів на складі, обробка яких закінчена та які пройшли випробування, приймання, укомплектовані згідно з умовами договорів із замовниками і відповідають технічним умовам і стандартам. Продукція, яка не відповідає наведеним вимогам (крім браку), та роботи, які не прийняті замовником, показуються у складі незавершеного виробництва.

У статті «Товари» показується вартість товарів, які придбані підприємствами для наступного продажу.

У статті «Векселі одержані» показується заборгованість покупців, замовників та інших дебіторів за відвантажену продукцію (товари), виконані роботи та надані послуги, яка забезпечена векселями.

У статті «Дебіторська заборгованість за товари, роботи, послуги» відображається заборгованість покупців або замовників за надані їм продукцію, товари, роботи або послуги (крім заборгованості, яка забезпечена векселем).

У статті «Дебіторська заборгованість за розрахунками з бюджетом» показується дебіторська заборгованість фінансових і податкових органів, а також переплата за податками, зборами та іншими платежами до бюджету.

У статті «Дебіторська заборгованість за виданими авансами» показується сума авансів, наданих іншим підприємствам у рахунок наступних платежів.

У статті «Дебіторська заборгованість з нарахованих доходів» показується сума нарахованих дивідендів, процентів, роялті тощо, що підлягають надходженню.

У статті «Дебіторська заборгованість з внутрішніх розрахунків» показується заборгованість пов'язаних сторін та дебіторська заборгованість з внутрішньовідомчих розрахунків.

У статті «Інша поточна дебіторська заборгованість» показується заборгованість дебіторів, яка не може бути включена до інших статей дебіторської заборгованості та яка відображається у складі оборотних активів.

У статті «Поточні фінансові інвестиції» відображають фінансові інвестиції на строк, що не перевищує один рік, які можуть бути вільно реалізовані в будь-який момент (крім інвестицій, які є еквівалентами грошових коштів).

У статті «Грошові кошти та їх еквіваленти» відображаються кошти в касі, на поточних та інших рахунках у банках, які можуть бути використані для поточних операцій, а також еквіваленти грошових коштів. У цій статті окремо наводяться кошти в національній та іноземній валютах. Кошти, які не можна використати для операцій протягом одного року, починаючи з дати балансу або протягом операційного циклу внаслідок обмежень, слід виключати зі складу оборотних активів та відображати як необоротні активи.

У статті «Інші оборотні активи» відображаються суми оборотних активів, які не можуть бути включені до наведених вище статей розділу «Оборотні активи».

У складі витрат майбутніх періодів відображаються витрати, що мали місце протягом поточного або попередніх звітних періодів, але належать до наступних звітних періодів.

Склад і структуру оборотних активів підприємства аналізують з урахуванням їх класифікації за ознаками:

1) сфера розміщення та функціональна роль в процесі виробництва:

а) оборотні виробничі фонди, до яких відносять виробничі запаси, незавершене виробництво і поточні біологічні активи; Це уречевлені елементи обігового капіталу, які повністю споживаються у кожному виробничому циклі і в повному обсязі включаються до собівартості виробленої продукції.

б) фонди обігу, до яких включають готову продукцію і товари, поточну дебіторську заборгованість, грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції, інші оборотні активи; Фонди обігу не беруть безпосередньої участі в виробництві, а обслуговують його, а також є результатом цього виробництва.

2) методи планування, принципи формування та управління:

а) ***нормовані*** – виробничі запаси, незавершене виробництво, малоцінні та швидкозношувані предмети, готова продукція;

б) ***ненормовані*** – дебіторська заборгованість, кошти в розрахунках, товари відвантажені, але не оплачені покупцями, інші оборотні активи.

3) за джерелами формування:

а) *власні* та прирівняні до власних – формуються за рахунок власного капіталу підприємства.

Власні оборотні кошти (оборотний капітал, чистий, власний, працюючий робочий капітал) – частина оборотних активів за виключенням поточних зобов'язань підприємства або різниця між власним капіталом і необоротними активами.

б) *залучені* (позикові та інші);

4) за ступенем ризику вкладання капіталу: з мінімальним ризиком вкладення; із невеликим ризиком вкладень; з середнім ризиком вкладень; з високим ризиком вкладень.

5) за залежністю від обсягів виробництва: постійні та змінні;

6) за формою функціонування: на матеріальні, нематеріальні та фінансові (у розрахунках та грошовій формі);

7) за рівнем ліквідності: на високоліквідні, які перебувають у негайній готовності до реалізації (кошти і їхні еквіваленти, а також короткострокові фінансові інвестиції); середньоліквідні, які перебувають у розпорядженні підприємства (поточна дебіторська заборгованість); низьколіквідні активи – запаси і витрати, інші поточні активи.

Приклад

Визначити вартість вивільнення оборотних коштів в звітному році, якщо вартість виробничих засобів *ВФ* складає 2 000 тис. грн; частка основних виробничих засобів складає 0,6; вартість реалізованої продукції

РП – 14 000 тис. грн; прибуток – 2 000 тис. грн. Тривалість одного обороту скоротилась на 6 днів.

Коментар

Вартість вивільнення оборотних коштів визначається як різниця між необхідністю в оборотних коштах в звітному і базисному році:

ОКвив. = ОКзв. – ОКбаз.

В свою чергу, величина оборотних коштів в базисному році – це добуток вартості виробничих засобів і частки оборотних коштів:

ОКбаз. = 1 – 0,6 , де 0,6 – частка основних виробничих засобів

Для звітного року оборотні кошти – це відношення собівартості реалізованої продукції (*Среал.*) до кількості оборотів в звітному році (*Среал / Ко*).

Собівартість реалізованої продукції – це різниця між вартістю реалізованої продукції (РП) і балансовим прибутком.

Вивільнення оборотних коштів – це результат скорочення тривалості одного оборотна:

(Δ*Од*) = *Одбаз. – Одзв.*

Тоді як *Одбаз.* = 360 / *Обаз.*, а *Обаз. = Среал. / ОКбаз.* або

Одбаз. = 360 * *ОКбаз./ Среал.*

Кількість оборотів в звітному році

Ко зв. = 360 / *Од зв.*

1. Вартість оборотних коштів в базисному році:

ОК баз. = 2 000 (1 – 0,6) = 800 тис. грн.

2. Собівартість реалізованої продукції:

Среал.= 14 000 – 2 000 = 12 000 тис. грн.

3. Кількість оборотів в базисному році:

Кобаз.= 12 000 / 800 = 15 оборотів

Тривалість одного обороту:

в базисному році *Одбаз.* = 360 / 15 = 24 дні

в звітному році *Од зв.* = 24 – 6 = 18 днів

1. Кількість оборотів в звітному році:

Козв. = 360 / 18 = 20 оборотів

2. Потреба в оборотних коштах в звітному році:

ОКзв. = 12 000 / 20 = 600 тис. грн

3. Вартість вивільнених оборотних коштів

ОКвив. = 800 – 600 = 200 тис. грн

2.2.5 Аналіз запасів підприємства.

Для контролю, оцінки та регулювання своєї фінансової діяльності підприємства розробляють і встановлюють нормативи на деякі види оборотних коштів. У ході аналізу необхідно порівняти фактичні залишки

кожного виду оборотних коштів з їх нормативами. У результаті порівняння одержують наднормативний залишок або нестачу до нормативу. І перше, і друге заслуговують на негативну оцінку. Так, наявність наднормативних залишків товарно-матеріальних цінностей свідчить про спад активності підприємства, нераціональне використання оборотного капіталу, сповільнення його оборотності.

Утримання зайвих запасів спонукає підприємство збільшувати витрати на їх зберігання. Окрім того, підприємство ризикує втратити частину вартості цих запасів у результаті старіння та фізичної зношеності. Зайві запаси, нарешті, заморожують грошові кошти, які можуть використовуватись більш прибуткове в іншому місці. Усе це може призвести до фінансових ускладнень підприємства. Нестача товарно-матеріальних цінностей до нормативу може негативно вплинути на показники виробничої програми.

Тому підприємство повинно працювати в напрямі оптимального забезпечення виробництва запасами з тим, щоб виробництво вчасно і в повному обсязі забезпечувалось усіма видами ресурсів і, в той же час, щоб матеріальні цінності не залежувались на складі. Першочергове завдання аналізу в цій сфері – визначити та звести до мінімуму всі види витрат, що виникають у зв'язку із закупівлею товарно-матеріальних запасів і підтриманням їх оптимальних обсягів.

У складі матеріальних обігових коштів виділяють:

1. Виробничі запаси, які в свою чергу включають:
- сировина та покупні напівфабрикати;
- паливо;
- тара;
- запчастини;
- малоцінні швидко зношувані матеріали.
2. Незавершене виробництво.
3. Готова продукція
4. Товари.

Незаповнений норматив незавершеного виробництва ставить під загрозу виконання плану виробництва продукції на початок майбутнього року. Понаднормативний запас готової продукції свідчить або про значний випуск продукції або про відсутність попиту на продукцію. Ненормативні запаси сировини та матеріалів потребують більш деталізованого аналізу.

До резервів мобілізації фінансових ресурсів можна віднести понад нормативний запас.

Приклад

Витрати на валову продукцію за виробничою собівартістю IV кварталу планового року – 5 720 тис. грн. Витрати на товарну продукцію за

виробничою собівартістю IV кварталу планового року – 5 850 тис. грн. У тому числі: сировина і основні матеріали – 180 тис. грн.; допоміжні матеріали – 270 тис. грн.

Норма запасу в днях:

- сировина і матеріали – 16 днів;
- допоміжні матеріали – 7 днів;
- готова продукція – 6 днів.

Тривалість виробничого циклу (з урахуванням коефіцієнта наростання витрат) – 8 днів.

Норматив власних оборотних засобів за іншими статтями на плановий рік – 430 тис. грн.

Загальний норматив власних оборотних засобів за звітний рік – 1 120 тис. грн.

Визначити загальний норматив власних оборотних засобів по підприємству і приріст (нестачу) нормативу власних оборотних коштів.

Коментар

1. Одноденні витрати на валову продукцію: 5 720 / 90 = 63,6 тис. грн.
Одноденні витрати на товарну продукцію: 5 850 / 90 = 65 тис. грн.
2. Норматив власних оборотних засобів (валова продукція)

63,6 * 8 = 508,8 тис. грн.

Норматив по готовій продукції:

65 * 6 = 390 тис. грн.

Норматив по сировині і основним матеріалам:

(180 / 90) * 16 = 32 тис. грн.

Норматив допоміжних матеріалів:

(270 / 90) *7 = 21 тис. грн.

Загальний норматив:

508,8 + 390 + 32 + 21 + 430 = 1 381,8 тис. грн.

Приріст нормативу:

1 381,8 – 1 120 = 261,8 тис. грн.

2.2.6 Аналіз дебіторської заборгованості.

Дебіторська заборгованість – сума заборгованості юридичних та фізичних осіб, які внаслідок минулих подій заборгували підприємству певні суми грошових коштів, їх еквівалентів або інших активів на певну дату.

За наявності конкуренції як невід'ємного елементу ринкової економіки та труднощів у реалізації і збуті продукції підприємства продають її, використовуючи послідовну форму оплати. При цьому у них з'являється дебіторська заборгованість, яка є важливою складовою

обігового капіталу. Аналізуючи поточні активи, особливу увагу необхідно звернути на вивчення динаміки, складу, структури, причин, строків існування і давності створення дебіторської заборгованості.

Слід наголосити, що стан розрахункової дисципліни характеризується наявністю дебіторської заборгованості і має суттєвий вплив на стійкість фінансового стану підприємства. Недотримання договірної і розрахункової дисципліни, несвоєчасне пред'явлення претензій по боргах, які виникають, призводять до значного росту невиправданої дебіторської заборгованості, отже, до нестабільності фінансового стану підприємства. Разом з тим, ріст дебіторської заборгованості не завжди оцінюється негативно. Якщо підприємство розширює свою діяльність, то зростає і кількість контрагентів і, як правило, дебіторська заборгованість. З іншого боку, підприємство може скоротити реалізацію, тоді і дебіторська заборгованість зменшиться.

Необхідно розрізняти нормальну і прострочену заборгованість. Наявність простроченої заборгованості призводить до створення фінансових труднощів, нестачі фінансових ресурсів, необхідних для придбання виробничих запасів, виплати заробітної плати, відсутності грошових коштів та інше.

На фінансовий стан підприємства негативно впливає збільшення дебіторської заборгованості, тому підприємство має бути зацікавлене в скороченні термінів погашення платежів.

Аналіз дебіторської заборгованості проводиться з метою виявлення розмірів і динаміки невиправданої заборгованості, причин її виникнення або росту.

Аналіз складу дебіторської заборгованості починають із загальної оцінки динаміки її розміру у загалом і в розрізі статей. На цьому етапі встановлюють чи немає в складі дебіторської заборгованості сум, нереальних для стягнення, чи таких, за якими минув термін позову. Якщо такі є, то слід терміново вжити заходи щодо їх усунення.

Аналіз цільового використання найбільш мобільних оборотних коштів включає аналіз динаміка за рік та виявлення резервів мобілізації фінансових ресурсів. Включає:

1. Векселі одержані
2. Дебіторська заборгованість за товари роботи та послуги
3. Дебіторська заборгованість за розрахунками
- з бюджетом;
- за виданими авансами;
- за нарахованих доходів;
- із внутрішніх розрахунків.
4. Інша поточна дебіторська заборгованість
5. Інші оборотні активи.

Резерв мобілізації визначається значенням в кінці року, крім дебіторської заборгованості за товари, роботи, послуги, яка визначається чистою реалізаційною вартістю.

Приклад

Порівняти величину дебіторської і кредиторської заборгованості підприємства за рік. Розрахувати коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості та строк товарного кредиту, якщо виручка від реалізації продукції за рік склала 251 100 тис. грн.

Показник	На поч. року	На кінець року	Відхилення
Дебіторська заборгованість	26 000	55 000	+29 000
Кредиторська заборгованість	26 700	45 600	+18 900
у т.ч. короткострокові кредити банка	1 500	12 400	+10 900

Коментар

Розраховуємо абсолютне відхилення показників дебіторської і кредиторської заборгованості. Як бачимо з таблиці, КЗ постачальникам збільшилась на 18 900 тис. грн. Одночасно збільшилась величина ДЗ на 29 000 тис. грн., що значно нижче певного показника. Очевидно, що така ситуація зробила необхідним залучення короткострокових позик банка. Їх об'єм за рік збільшився більш ніж у 8 разів. Враховуючи високу вартість банківських кредитів треба думати, що підприємство прийшло на цю вимушену міру у зв'язку з гострою потребою в додаткових джерелах фінансування.

Коеф. оборотності ДЗ = Виручка від реаліз. / Середня ДЗ

Коеф. оборотності ДЗ = (251 100 : 26 000) + (55 000 : 2) = 6,2 рази

Знаючи цю величину, можна визначити середню тривалість терміну, необхідного для отриманням підприємством боргів за реалізовану продукцію. Цей показник називається строком товарного кредиту або оборотність дебіторської заборгованості в днях.

Строк товарного кредиту = 365 : Коеф. оборотності ДЗ

*Строк товарного кредиту = Средня ДЗ : Виручка від реалізації продукції * 365*

Строк товарного кредиту = 40 500 : 251 100 * 365 = 58,9 дні.

2.3 Аналіз джерел формування капіталу підприємства.

2.3.1. Економічна сутність і структура джерел формування капіталу підприємства.

Майно формується за рахунок капіталу – засобів, що є в розпорядженні суб'єкта господарювання для здійснення діяльності з метою одержання прибутку.

Основні напрями аналізу джерел формування майна (капіталу):

1) аналіз динаміки (в цілому та за видами), здійснюється за даними пасиву Балансу за методикою, аналогічною для аналізу активів;

2) оцінка складу та структури здійснюють шляхом визначення питомої ваги окремих видів капіталу;

3) аналіз розподілу (фінансування різних видів активів);

4) дослідження ефективності використання, передбачає визначення показників рентабельності використання капіталу підприємства та його складових, а також періоду їх окупності.

Аналіз капіталу здійснюють з урахуванням його класифікації за джерелами формування:

1) власний капітал – чисті активи підприємства, що залишаються після вирахування його зобов'язань;

Це власні джерела фінансування підприємства без зазначеного терміну повернення, які відносять до постійних зобов'язань перед власниками підприємства без зазначеного терміну повернення, що виникають за бажанням окремих власників або при ліквідації підприємства.

Власний капітал це активи, внесені засновниками, передані ними у розпорядження підприємства, накопичені впродовж періоду діяльності за рахунок реінвестованого прибутку та отримані безоплатно (в дарунок).

1.1) інвестований – вкладений власниками у підприємство (інвестовані внески як готівкою, так і майном);

Включає:

– статутний капітал – вартість внесків власників (учасників) до капіталу підприємства;

– пайовий капітал – сума пайових внесків членів спілок та інших підприємств, що передбачена установчими документами;

– додатково вкладений капітал – сума капіталу, вкладеного засновниками понад статутний капітал, а в акціонерних товариствах це сума, на яку вартість реалізації випущених акцій перевищує їх номінальну вартість.

Також власний капітал за цією ознакою поділяють на інвестований і дарчій (у вигляді подарунків, пожертв тощо).

1.2) накопичений (нерозподілений) капітал – створений на підприємстві; Включає:

– нерозподілений прибуток – сума прибутку, яку реінвестували у підприємство, тобто залишили для використання в бізнесі. Підприємства, що працюють із значними збитками, можуть мати та відображати у Балансі замість нерозподіленого прибутку непокритий збиток;

– резервний капітал – сума резервів, створених підприємством за рахунок відрахувань власного прибутку з метою погашення можливих збитків, здійснення виплат інвесторам і кредиторам при недостатньому забезпечення коштами;

– інший додатковий капітал – сума дооцінки необоротних активів, вартість необоротних активів, безкоштовно отриманих підприємством та інші види додаткового капіталу;

– накопичена курсова різниця;

– вилучений капітал – у господарських товариств це фактична собівартість акцій власної емісії або часток, викуплених товариством у його учасників, у комунальних та державних підприємств – передача майна.

2) зобов'язання та забезпечення:

Зобов'язання це обов'язок чи відповідальність діяти певним чином. Погашаючи заборгованість перед державою, банками, постачальниками та працівниками, підприємство, як правило, сплачує грошові кошти. Погашення зобов'язання також може здійснюватися передачею інших активів, наданням послуг, заміною цього зобов'язання іншим, перетворенням зобов'язання на капітал, анулюванням боргу.

2.1) довгострокові – довгострокові кредити банків, довгострокові фінансові зобов'язання, відстрочені податкові зобов'язання, інші довгострокові зобов'язання та забезпечення з терміном погашення більше року;

2.2) поточні – будуть погашені протягом операційного циклу підприємства або дванадцяти місяців, починаючи з дати балансу;

2.2.1) найбільш термінові – кредиторська заборгованість (найтерміновіші поточні зобов'язання перед постачальниками, державою і працівниками, оплата яких визначається моментом виникнення заборгованості за результатами господарських операцій);

2.2.2) короткострокові – короткострокові кредити банків, поточна заборгованість за довгостроковими зобов'язаннями, інші поточні зобов'язання та забезпечення. Визначаються терміном погашення позикових коштів, одержаних за період менше одного року.

2.3.2 Аналіз динаміки складу і структури джерел фінансових ресурсів.

У пасиві балансу зобов'язання розташовані за принципом збільшення терміновості оплати (від довгострокових до найбільш термінових).

Співвідношення між окремими видами капіталу характеризують показники структури джерел формування капіталу, прикладами яких є:

– *коефіцієнт автономії* (незалежності, концентрації власного капіталу) – частка власного капіталу у загальній сумі капіталу підприємства; Характеризує частку власності самого підприємства у загальній сумі коштів, інвестованих у його діяльність. Нормативне значення цього показника ≥0,5 (власні кошти перевищують зобов'язання). Що вищий цей коефіцієнт, тим більш фінансово стійким і незалежним від кредиторів є підприємство.

– *коефіцієнт концентрації залученого капіталу* – характеризує частку зобов'язань у загальній вартості активів. Відображає рівень фінансової залежності підприємства від кредиторів та інвесторів. Чим більшу питому вагу в структурі пасивів займає позиковий капітал, тим вищий ризик кредиторів і нижча ймовірність повернення боргів у випадку банкрутства підприємства.

– *коефіцієнти поточних і довгострокових зобов'язань* (показують частку, відповідно, поточних і довгострокових зобов'язань в залучених джерелах формування капіталу);

– *коефіцієнт страхування бізнесу* – частка резервного капіталу у загальній вартості капіталу.

Резервний капітал – сума резервів, створених підприємством за рахунок відрахувань власного прибутку з метою погашення можливих збитків, здійснення виплат інвесторам і кредиторам при недостатньому забезпеченні коштами. Це страховий капітал, створення якого для всіх видів підприємств, окрім товариств, є необов'язковим, але бажаним елементом гарантії у відносинах з кредиторами.

Також джерела формування майна класифікують за напрямами спрямування: вкладені в необоротні активи; вкладені в постійну частину оборотних активів; вкладені в змінну частину оборотних активів. Постійна частина оборотних активів необхідна для здійснення операційної діяльності, вона не залежить від сезонних коливань обсягів виробництва і реалізації продукції. Ця частина оборотних активів фінансується за рахунок власного капіталу і довгострокових позикових коштів.

Змінна частина оборотних активів коливається залежно від сезонних змін обсягів діяльності. Вона фінансується за рахунок поточних зобов'язань, а за консервативного підходу частково і за рахунок власного капіталу.

Аналіз джерел формування майна завершується комплексними висновками, в яких зазначаються позитивні і негативні тенденції.

Приклад

Заповніть таблицю, дайте трактування змінам показників в динаміці та визначте рівень фінансової незалежності підприємства від зовнішніх кредиторів.

Показники	Значення за звітними періодами			
	Перший період	Другий період	Третій період	Четвертий період
1. Коефіцієнт автономії	2/3 = 0,36	0,28	0,72	0,15
2. Власний капітал	1757,9	1215,7	4358,0	3122,7
3. Всього капіталу	4829,8	4411,1	6090,7	20533,9
4. Коефіцієнт концентрації залученого капіталу	(3-2)/3 = 0,64	0,72	0,28	0,85
5. Коефіцієнт фінансування	(3-2)/2 = 1,75	2,63	0,40	5,58

Коефіцієнт автономії характеризує фінансову незалежність підприємства від зовнішніх джерел фінансування (>0,5). Найбільше значення даного коефіцієнта можемо спостерігати в третьому періоді 0,72, що свідчить про значну незалежність, при цьому в 1, 2, 4 періоді значення коефіцієнта менше за нормативне значення, що характеризує його залежність від позикових коштів.

Коефіцієнт концентрації позиченого капіталу характеризує частку залученого капіталу в загальній сумі капіталу підприємства, у 4-му періоді спостерігаємо значне зростання даного показника до 0,85, що свідчить про посилення залежності підприємства від інвесторів. Найкраща ситуація спостерігається в 3-му періоді, потреба в позикових коштах склала лише 0,28.

Коефіцієнт фінансування показує, скільки позикових коштів залучило підприємство на 1 грн вкладених в активи власних коштів. Нормативне значення менше від 1. Найкраща ситуація спостерігається в 3-му періоді на 1 гривню власних коштів припадає лише 0,4 грн. позикових коштів, що свідчить про значну фінансову стійкість підприємства. Натомість, у 1, 2 та 4 періодах даний показник більший за 1, особливо у 4-му періоді, де на 1 гривню власних коштів припадає 5,58 грн. позикових коштів, що свідчить про критичний рівень фінансової стійкості підприємства.

Приклад 1

Визначити коефіцієнт забезпеченості боргів (Кз.б.), якщо за даними балансу підприємства на 1 січня поточного року сума власного капіталу складає 540 тис. грн, довгострокові зобов'язання – 340 тис. грн, поточні зобов'язання – 260 тис. грн.

Коментар

Коефіцієнт забезпечення боргів (коефіцієнт платоспроможності):

540 / (340 + 280) = 0,9 (нормою вважаються Кз.б. ≥ 1)

Отже, власний капітал покриває борги підприємства на 90%.

Приклад 2

Сума джерел власних коштів на 01.01.2022 р. на МП «Базис» становила 52 тис. грн, позикові кошти – 19,5 тис. грн. Знайти коефіцієнт співвідношення позичкових і власних коштів (коефіцієнт платоспроможності).

Коментар

Коефіцієнт співвідношення позикових і власних коштів:

19,5 / 52 = 0,375

Отже, якщо на 1 грн. власних коштів підприємство має зобов'язань від 0,3 до 0,5, але не більше 1, воно вважається стійким.

Приклад 3

Визначити коефіцієнт автономії та коефіцієнт забезпечення боргів, якщо за даними балансу підприємства сума власного капіталу складає 816,5 тис. грн, залучений капітал – 720,8 тис грн. Підсумок балансу підприємства –1 650 тис. грн.

Коментар

1) Коефіцієнт автономії:

Ка = Квл. / Кбал. – відношення власного капіталу до підсумку балансу.

Ка = 816,5 / 1 650 = 0,5, тобто активи підприємства на 50% забезпечуються власними коштами.

2) Коефіцієнт забезпечення боргів:

Кз.б. = Квл. / Кзалуч.

Кз.б. = 816,5 / 720,8 = 1,13

Номінальний Кз.б. ≥ 1, отже власний капітал перевищує борги в 1,13 рази.

2.3.3 Аналіз складу і структури власного капіталу підприємства.

У процесі здійснення аналізу власного капіталу визначають частку його окремих складових, а також оцінюють динаміку його складу і структури за останні періоди.

Необхідність окремого розгляду статей власного капіталу пов'язана з тим, що кожна з них є характеристикою правових та інших обмежень здатності підприємства розпоряджатися своїми активами.

До складу власного капіталу відносять:

1. Статутний капітал, який характеризує початкову суму власного капіталу підприємства, інвестовану у формування активів на початку його створення. Його розмір визначається статутом підприємства. Для суб'єктів господарювання окремих сфер діяльності та організаційно-правових форм

(акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю) мінімальний розмір статутного капіталу регулюється законодавством .

2. Додатковий капітал являє собою приріст вартості майна підприємства в результаті його дооцінки відповідно до встановленого порядку, безоплатного отримання майна в процесі здійснення капітальних вкладень, отриманого емісійного доходу .

3. Резервний капітал формується згідно із встановленим законом порядком за рахунок прибутку підприємства і має суворо цільове призначення. Він являє собою зарезервовану частину власного капіталу, що призначена для внутрішнього страхування господарської діяльності підприємства.

Інформація про величину резервного капіталу в балансі підприємства має важливе значення для зовнішніх користувачів бухгалтерської звітності, які розглядають резервний капітал як запас його фінансової міцності. У країнах з розвинутими ринковими відносинами відсутність резервного капіталу або його недостатню величину вважають чинником додаткового ризику вкладення коштів у підприємство, оскільки це свідчить або про незначну величину прибутку, або про використання резервного капіталу на покриття збитків. І той, і інший факт для кредиторів є негативним в оцінці надійності потенційного позичальника або партнера.

4. Нерозподілений прибуток характеризує частину прибутку підприємства, отриманого в попередньому періоді та не використаного на споживання власниками і персоналом. Ця частина прибутку призначена для капіталізації, тобто для реінвестування на розвиток виробництва. За своїм економічним змістом він є однією з форм резерву власних фінансових коштів підприємства, що забезпечують його виробничий розвиток у наступному періоді

Джерелами формування власного капіталу є власні фінансові ресурси, які поділяють на внутрішні та зовнішні.

У складі внутрішніх джерел формування основне місце належить прибутку, що залишається в розпорядженні підприємства. Він забезпечує приріст власного капіталу, зростання ринкової вартості підприємства. Певну роль у складі внутрішніх джерел відіграють амортизаційні відрахування, особливо на підприємствах з високою вартістю власних основних засобів та нематеріальних активів. Однак суму власного капіталу підприємства вони не збільшують, а лише виступають коштами його реінвестування. Інші внутрішні джерела не відіграють помітної ролі у формуванні власного капіталу.

У складі зовнішніх джерел формування основне місце належить залученню підприємством додаткового пайового (шляхом додаткових внесків коштів у статутний капітал) або акціонерного (шляхом додаткової

емісії та реалізації акцій) капіталу. Для окремих підприємств одним із зовнішніх джерел формування власного капіталу є надана їм безоплатна фінансова допомога. До інших зовнішніх джерел входять матеріальні та нематеріальні активи, що безплатно передані підприємству та включені до складу його балансу.

Слід зауважити, що оцінку складу та структури власного капіталу підприємства слід здійснювати в динаміці за низку років, щоб виявити основні тенденції змін. Так, зростання величини власного капіталу, пов'язане із збільшенням обсягів виробництва, свідчить про розширення виробничої та комерційної діяльності підприємства. Це зміцнює економічну самостійність та фінансову стійкість і відповідно підвищує надійність підприємства як партнера.

Якщо поряд зі збільшенням величини власного капіталу відбувається падіння обсягів виробництва і реалізації продукції, то така тенденція обумовлена інформаційними процесами, що підвищує ризик потенційних партнерів.

Приклад 1

За даними балансу на початок року підсумок I розділу пасиву становив 1 млн. грн, а сума підсумків всіх інших розділів пасиву балансу склала 4 млн. грн.

Чи буде достатньо за рік збільшити суму власного капіталу у 2 рази, щоб підприємство стало привабливим для інвесторів (з точки зору класичного підходу до значення коефіцієнта фінансової незалежності)? Чому?

Коментар

Коефіцієнт автономії на початок року: 1 / 4 = 0,25

Коефіцієнт автономії на кінець року: 2 / 4 = 0,5

Отже, збільшення власного капіталу у 2 рази дозволить підвищити коефіцієнт автономії вдвічі до допустимого значення, що дозволить залучити інвесторів до фінансування підприємства.

Приклад 2

Розрахувати нормативне значення коефіцієнту співвідношення позикових та власних коштів підприємства на підставі наведених даних:

Найменування показників	Значення показників		Відхилення (+, -)
	початок періоду	кінець періоду	
1. Основні засоби та необоротні активи, які фінансуються за рахунок власних джерел (у % до усього майна)	7,97	13,05	+5,08
2. Необхідні матеріальні запаси (у % до усього майна)	47,56	37,57	-9,99
3. Необхідний обсяг власних коштів	55,53	50,62	-4,91
4. Граничний обсяг позикових коштів	44,47	49,38	+4,91
5. Нормативний коефіцієнт співвідношення позикових та власних коштів	0,8	0,97	+0,17

2.3.4 Аналіз складу і структури поточних зобов'язань.

Окремо розглядають динаміку і структуру позикового капіталу. Позиковий капітал у джерелах формування майна підприємства в сучасних умовах набуває важливого значення для забезпечення ефективної фінансової діяльності, оскільки покриває тимчасову додаткову потребу підприємства в коштах. Залучення позикового капіталу обумовлено характером виробництва, складними розрахунково-платіжними відносинами, необхідністю поповнення нестачі власних коштів та іншими об'єктивними причинами. Використання позикового капіталу дає змогу розширювати обсяги господарської діяльності підприємства, забезпечити більш ефективне використання власного капіталу, прискорити формування різних фінансових фондів, а в кінцевому підсумку – підвищити ринкову вартість підприємства.

Позиковий капітал, який використовують суб'єкти господарювання, характеризує в сукупності обсяг його фінансових зобов'язань. Такі фінансові зобов'язання в сучасній господарській практиці за строковістю погашення диференціюються так:

1) довгострокові фінансові зобов'язання, до яких належать усі форми функціонуючого на підприємстві капіталу зі строком його використання більш як один рік. Основними формами цих зобов'язань є довгострокові кредити банку та довгострокові позикові кошти;

2) короткострокові фінансові зобов'язання, до яких відносять усі форми позикового капіталу зі строком його використання до одного року. Основними формами цих зобов'язань є короткострокові кредити банку, короткострокові позикові кошти, різні форми кредиторської заборгованості, а також інші короткострокові фінансові зобов'язання .

Для оцінки структури зобов'язань суттєве значення має їх поділ на незабезпечені та забезпечені. Важливість такого групування пов'язана з тим, що забезпечені зобов'язання в разі ліквідації підприємства погашаються з конкурсної маси. Чим більше покритих (забезпечених) боргів на противагу незабезпеченим, тим краще кредиторам, вимоги яких забезпечені, але гірше кредиторам, які у випадку оголошення конкурсу повинні задовольнитися майновою масою, що залишилася.

Наявність у складі джерел фінансування довгострокових позикових коштів (при певних умовах) розглядається як позитивне явище, оскільки дає змогу підприємству користуватися позиковими коштами тривалий час. Проте при вирішенні питання про доцільність залучення довгострокових зобов'язань до процесу фінансування виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання рекомендують ураховувати загальне правило

фінансової стійкості, здатність підприємства генерувати грошові кошти, необхідні для покриття існуючих зобов'язань, дохідність діяльності тощо.

Порівнюючи темпи зростання довго- та короткострокових зобов'язань, можна припустити, що підприємство розширює масштаби своєї діяльності, причому більш активно здійснює вкладання коштів у поточні активи, у зв'язку з чим зростання поточних зобов'язань відбувається швидшими темпами, ніж зростання довгострокових зобов'язань.

Залучення позикових коштів у оборот підприємства – явище нормальне. Це сприяє тимчасовому поліпшенню фінансового стану за умови, що вони не відволікаються з обороту на тривалий час і своєчасно повертаються. У противному разі може виникнути прострочена кредиторська заборгованість, що в кінцевому підсумку призведе до сплати штрафів та погіршення фінансового стану. Тому в процесі аналізу необхідно вивчити склад, дату, умови виникнення кредиторської заборгованості, строки її погашення, наявність та причини виникнення простроченої кредиторської заборгованості, визначити період прострочення та суму сплачених за це штрафів. Окремо вивчають середню тривалість використання кредиторської заборгованості в обороті підприємства. Її розраховують за формулою

$$Т_{Кр.З} = \frac{Д \cdot \overline{КрЗ}}{С/В},$$

де Д – кількість днів досліджуваного періоду; КрЗ – середні залишки кредиторської заборгованості; С/В – повна собівартість виробництва.

Враховуючи те, що кредиторська заборгованість є джерелом покриття дебіторської заборгованості, у процесі аналізу рекомендується порівнювати величину дебіторської та кредиторської заборгованості. Якщо дебіторська заборгованість перевищує кредиторську, то це свідчить про іммобілізацію власного капіталу в дебіторську заборгованість. Якщо кредиторська заборгованість значно (наприклад, у 2 рази) перевищує дебіторську, то фінансовий стан підприємства вважається нестабільним.

Крім зіставлення абсолютних величин дебіторської та кредиторської заборгованості важливим є порівняння строків їх погашення. Якщо період обороту дебіторської заборгованості перевищує аналогічний показник по кредиторській заборгованості, це вказує на те, що обрані підприємством умови надання товарного кредиту є більш пільговими, ніж умови його отримання, а отже, строк погашення кредиторської заборгованості настане раніше, ніж надійдуть кошти від дебіторів. Така ситуація або примусить підприємство відшукувати додаткові резерви коштів для своєчасного погашення боргів, або призведе до невиконання платіжних обов'язків,

виникнення простроченої кредиторської заборгованості, за якою передбачено сплату штрафних санкцій. І в першому, і в другому випадках це негативно відіб'ється на фінансовому стані підприємства. Саме тому при укладанні угод з постачальниками рекомендується враховувати умови надання товарного кредиту покупцям.

Приклад

Вихідна інформація:

№ з/п	Показник та коефіцієнт	Одиниці виміру	Джерело інформації	І півріччя	ІІ півріччя
1	Середньорічна дебіторська заборгованість	тис. грн	форма 1	560	600
2	Середньорічна кредиторська заборгованість	тис. грн	форма 2	410	390
3	Виручка від реалізації продукції	тис. грн	форма 2	4400	4320
4	Тривалість погашення дебіторської заборгованості	дні	360*р.1/р.3	45,8	50
5	Тривалість погашення кредиторської заборгованості	дні	360*р.2/р.3	33,5	32,5
6	Валовий прибуток	тис. грн	форма 2	900	2460
7	Собівартість реалізованої продукції	тис. грн	форма 2	3500	1860

1) вказати одиниці виміру показників та джерела інформації, з яких використані дані;

2) визначити невідомі показники та коефіцієнти, зробити відповідні висновки.

Коментар

З даних таблиці можна зробити такі висновки щодо ділової активності ТОВ «Аліса». По-перше, негативним є скорочення у ІІ півріччі, порівняно з І півріччям, тривалості погашення дебіторської заборгованості на +4,2 дні внаслідок зменшення обсягу виручки від реалізації продукції на -1,8% та збільшення середньорічного обсягу дебіторської заборгованості на +7,1%. По-друге, позитивним є скорочення тривалості погашення кредиторської заборгованості на -1 день внаслідок зменшення обсягу середньорічного обсягу кредиторської заборгованості на -4,9%. По-третє, відбулося збільшення обсягу валового прибутку на +173,3% за рахунок скорочення обсягу собівартості реалізованої продукції на -46,9%.

2.4 Аналіз ліквідності і платоспроможності.

2.4.1 Сутність платоспроможності і ліквідності та їх значення.

Ліквідність у загальному розумінні означає здатність цінностей перетворюватися в грошові кошти. Вона характеризується наявністю в

підприємства ліквідних засобів у формі залишку грошей у касі, грошових коштів на рахунках у банку та тих елементів оборотних активів, що легко реалізуються.

Ступінь ліквідності визначається тривалістю часового періоду, протягом якого ця трансформація може бути здійснена. Чим коротший період, тим вища ліквідність цього виду активів.

Слід зауважити, що в складі поточних активів є такі їх елементи, які можна швидко продати, але зі значною знижкою в ціні. До таких елементів відносять виробничі запаси, при реалізації яких підприємство отримує 40 і менше відсотків від їх облікової вартості.

У зв'язку з цим ліквідність необхідно розглядати:

1) як час, необхідний для продажу активів;

2) як суму, одержану від продажу активу.

Платоспроможність підприємства характеризується його можливістю і здатністю своєчасно й повністю виконувати свої фінансові зобов'язання перед внутрішніми та зовнішніми партнерами, а також державою .

Основними ознаками платоспроможності є:

а) наявність у достатньому обсязі коштів на поточному рахунку;

б) відсутність простроченої кредиторської заборгованості .

Оцінка платоспроможності необхідна не тільки для підприємства з метою аналізу й прогнозування його подальшої фінансової діяльності, а й для його зовнішніх партнерів і потенційних інвесторів. Як правило, досліджують поточну і перспективну платоспроможність.

2.4.2 Класифікація активів за ступенем ліквідності та пасивів за терміновістю погашення.

Як уже зазначалося, підприємство може бути ліквідним у більшому або меншому ступені, оскільки до складу активів входять різнорідні їх елементи, серед яких є як ті, що легко реалізуються, так і ті, що важко реалізуються для погашення зовнішньої заборгованості

За ***ступенем ліквідності*** статті активів умовно можна розподілити на чотири групи:

Перша група (A_1) – це абсолютно ліквідні активи, такі як грошові кошти та короткострокові фінансові вкладення.

Друга група (A_2) – активи, що швидко реалізуються. Це готова продукція, відвантажені товари і дебіторська заборгованість. Ліквідність таких активів різна і залежить від низки факторів: своєчасності відвантаження продукції, оформлення банківських документів, швидкості платіжного документообороту в банках, попиту на продукцію та її конкурентоспроможності, місцезнаходження контрагентів та їх

платоспроможності, умов надання комерційних кредитів покупцям, форм розрахунків тощо.

Слід зауважити, що основним компонентом цієї групи є дебіторська заборгованість. З метою підвищення ліквідності підприємство деякою мірою може управляти активами другої групи, зокрема змінюючи строки кредитування покупців.

Третя група ($А_3$) – це активи, що повільно реалізуються. До них належать виробничі запаси та незавершене виробництво.

Четверта група ($А_4$) – це активи, що важко реалізуються. До них відносять основні засоби, нематеріальні активи, довгострокові вкладення, незавершене будівництво.

Пропорція, в якій ці групи мають перебувати, визначається:

1) характером і сферою діяльності підприємства;

2) швидкістю обороту коштів підприємства;

3) співвідношенням оборотних і необоротних активів;

4) «якістю» – ступенем ліквідності поточних активів;

5) сумою та строковістю зобов'язань, на покриття яких призначені статті активів.

Оскільки в складі короткострокових пасивів можна виділити зобов'язання різного ступеня строковості, то одним зі способів оцінки ліквідності на стадії попереднього аналізу є зіставлення певних елементів активу з елементами пасиву.

У зв'язку з цим усі зобов'язання підприємства залежно *від строковості їх погашення* поділяють на чотири групи:

Перша група ($П_1$) – найбільш строкові зобов'язання (кредиторська заборгованість та кредити банку, строк повернення яких настав).

Друга група ($П_2$) – середньострокові зобов'язання (короткострокові кредити банку).

Третя група ($П_3$) – довгострокові зобов'язання (довгострокові кредити банку та позики).

Четверта група (П4) – власний (акціонерний) капітал, що постійно є в розпорядженні підприємства.

Схематично процедура порівняння статей активів з відповідними статтями пасивів подана на рис. 4).

Баланс вважають абсолютно ліквідним, якщо: $А_1 \geq П_1$; $А_2 \geq П_2$; $А_3 \geq П_3$;

$А_4 \leq П_4$.

При цьому, якщо виконуються перші три обов'язкові умови ліквідності $А_1 \geq П_1$; $А_2 \geq П_2$; $А_3 \geq П_3$, тобто поточні активи перевищують зовнішні зобов'язання підприємства, то виконується і остання нерівність $А_4 \leq П_4$, яка має балансуючий характер та підтверджує наявність у суб'єкта

господарювання власних оборотних коштів і означає дотримання мінімальної умови фінансової стійкості.

Невиконання однієї з перших трьох нерівностей свідчить про порушення ліквідності балансу. При цьому нестача коштів по одній групі активів компенсується їх надлишком по іншій групі лише теоретично, оскільки при цьому має місце компенсація за вартісною величиною. Однак у реальній платіжній ситуації менш ліквідні активи не можуть замінити більш ліквідні. Тому якщо будь-яка з нерівностей має знак, протилежний зафіксованому в оптимальному варіанті, ліквідність балансу більшою або меншою мірою буде відрізнятися від абсолютної.

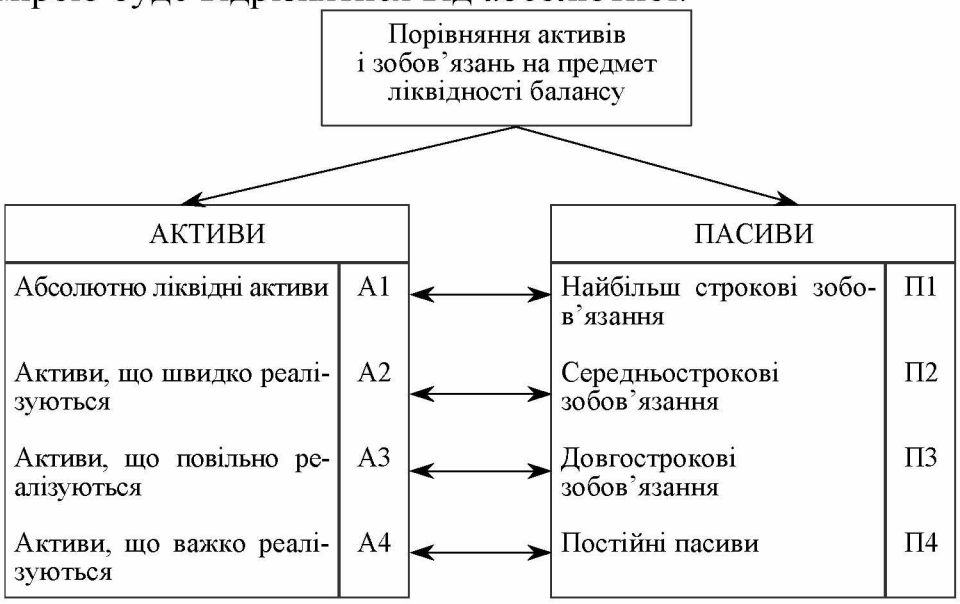

Рис. 4. **Класифікація статей активу і пасиву балансу для аналізу ліквідності**

Приклад

Вихідні дані:

Актив	Код рядка	На поч. пер., грн	На кін. пер., грн	Пасив	Код рядка	На поч. пер., грн	На кін. пер., грн	Платіжний надлишок / недостача	
								На поч. пер., грн	На кін. пер., грн
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Найбільш ліквідні активи (А1)	1165 1160	250	275	Негайні пасиви (П1)	1615-1660 1690	180	245	70	30
Активи, що швидко реалізуються (А2)	1125, 1130, 1135, 1155, 1190	460	625	Короткострокові пасиви (П2)	1600 1610	445	595	15	30
Активи, що реалізуються повільно (А3)	1100 1110 1170	1970	2090	Довгострокові пасиви (П3)	1500-1515	240	430	1730	1660

Активи, що важко реалізуються (А4)	1095 1200	2750	3835	Постійні пасиви (П4)	1495, 1520, 1525, 1665 1700	4565	5555	-1815	-1720
Баланс	**1300**	**5430**	**6825**	**Баланс**	**1900**	**5430**	**6825**	-	-

Дослідити ліквідність балансу.

Коментар

Порівняємо групи активів з відповідними групами пасивів:

На початок періоду: А1 > П1, А2 > П2, А3 > П3, А4 < П4 – виконано усі умови, тому баланс можна вважати абсолютно ліквідним.

На кінець періоду: А1 > П1, А2 > П2, А3 > П3, А4 < П4 – виконано усі умови, тому баланс можна вважати абсолютно ліквідним.

2.4.3 Показники ліквідності та їх економічна інтерпретація.

2.4.4 Методика розрахунку показників ліквідності та їх аналіз.

Узагальнюючим показником ліквідності є коефіцієнт поточної ліквідності (коефіцієнт покриття), який визначається співвідношенням усіх поточних активів до поточних зобов'язань і характеризує достатність оборотних активів підприємства для погашення своїх боргів. Загальний коефіцієнт покриття або поточної ліквідності показує, скільки грошових одиниць оборотних активів припадає на кожну грошову одиницю поточних зобов'язань

$$К_{п.л} = \frac{ОА}{КП},$$

де ОА – оборотні активи; КП – короткострокові пасиви.

Багаторазове перевищення оборотних активів над короткостроковими зобов'язаннями дає змогу зробити висновок про те, що підприємство володіє значним обсягом вільних ресурсів, які формуються з власних джерел. З позиції кредиторів така ситуація є більш прийнятною, оскільки посилює їх упевненість у погашенні боргів. Однак з погляду ефективності діяльності підприємства значне накопичення запасів, відволікання коштів у дебіторську заборгованість спричиняє уповільнення оборотності його коштів, а отже, призводить до зменшення маси прибутку. Тому необхідно встановити оптимальний розмір такого перевищення.

В економічній літературі наводиться теоретичне значення коефіцієнта поточної ліквідності – від 1,5 до 2.

За своїм змістом, аналогічним коефіцієнту поточної ліквідності, є коефіцієнт швидкої ліквідності, який розраховують по більш вузькому колу оборотних активів, коли з їх загальної величини вилучають найменш ліквідну частку – виробничі запаси за формулою

$$К_{ш.л} = \frac{ОА–ВЗ}{КП},$$

де ВЗ – виробничі запаси.

Логіка такого вилучення полягає не тільки в значно меншій ліквідності запасів, а й у тому, що грошові кошти, які можна отримати на випадок змушеної реалізації виробничих запасів, можуть бути значно менші за витрати на їх придбання.

Аналізуючи динаміку цього показника, слід звертати увагу на фактори, що зумовили його зміну. Так, якщо зростання коефіцієнта швидкої ліквідності було пов'язано в основному зі збільшенням величини невиправданої дебіторської заборгованості, то навряд чи така тенденція може бути охарактеризована як позитивна.

Орієнтовним значенням показника вважається рівень від 0,5 до 1, але для цього показника, як і для попереднього, підприємство самостійно встановлює норматив, ураховуючи різні фактори впливу.

Найбільш жорстким критерієм ліквідності є **коефіцієнт абсолютної ліквідності**, який визначається відношенням найбільш ліквідних активів (грошових коштів) до поточних зобов'язань.

$$К_{а.л} = \frac{ГК}{КП},$$

де ГК – грошові кошти.

Цей коефіцієнт показує, яка частка короткострокової заборгованості в разі потреби може бути погашена негайно за рахунок наявних грошових коштів. Теоретично достатнім вважається, якщо коефіцієнт абсолютної ліквідності вищий як 0,2–0,35. Це означає, що 20–30 % своїх короткострокових боргів підприємство може погасити в поточний момент. Ось чому цей показник називають ще коефіцієнтом платоспроможності.

При оцінці ліквідності та платоспроможності крім відносних використовують також абсолютні показники. Одним із основних показників є ***власні оборотні кошти***. Цей показник характеризує ту частину власного капіталу підприємства, яка є джерелом покриття його поточних активів (тобто активів, що мають оборотність менш як один рік). Він є розрахунковим показником і залежить як від структури активів, так і від структури джерел коштів. Величину власних оборотних коштів розраховують за формулою

$$ВОК = ОА – КП.$$

Економічна інтерпретація показника полягає в тому, що він показує, яка сума оборотних коштів залишається в розпорядженні підприємства після розрахунків за короткостроковими зобов'язаннями. У певному розумінні це характеристика свободи маневру та фінансової стійкості

підприємства з позиції короткострокової перспективи. У практиці фінансового аналізу цей показник також називають ***чистими оборотними активами, робочим капіталом, функціонуючим капіталом***.

Крім розглянутих вище фінансових показників визначається коефіцієнт, що характеризує ступінь **забезпеченості поточної діяльності власними оборотними коштами.** Його розраховують за формулою

$$К_з = \frac{ВОК}{ОА}.$$

Цей коефіцієнт показує, яка частка оборотних активів фінансується за рахунок коштів підприємства.

Значущість коефіцієнта пояснюють тим, що у фінансовому плані поточна діяльність виражається в постійній трансформації короткострокових активів і пасивів. Очевидно, будь-який актив має два джерела покриття: власні й позикові кошти. При укладанні кредитних угод і договорів постачання кредитори завжди звертають увагу на кредитоспроможність контрагента, у тому числі з позиції забезпеченості наданого кредиту (товарного, комерційного, банківського) власними коштами постачальника (одержувача коштів). Чим вища частка власних коштів позичальника в покритті оборотних активів, тим безпечнішим для кредитора є укладання кредитних угод.

Наступним показником є **маневреність власних оборотних коштів (функціонуючого капіталу)**, який характеризує частку власних оборотних коштів, яка знаходиться у формі грошових коштів, тобто коштів, що мають абсолютну ліквідність

$$М_{ф.к} = \frac{ГК}{ВОК}.$$

За інших однокових умов зростання показника в динаміці розглядається як позитивна тенденція. Прийнятне орієнтовне значення показника встановлюється підприємством самостійно і залежить від того, наскільки висока щоденна потреба підприємства у вільних грошових ресурсах.

Ще одним показником, який досліджується в процесі аналізу ліквідності та платоспроможності, є частка власних оборотних коштів у покритті запасів. Цей коефіцієнт являє собою поодинокий випадок попереднього показника, коли в знаменнику замість загальної величини оборотних активів залишається лише їх частина – запаси і витрати

$$К_{п.з} = \frac{ВОК}{З}.$$

Логіка показника полягає в тому, що дебіторська і кредиторська заборгованість приблизно урівноважують одна одну, а інші оборотні кошти

покриваються двома джерелами – власними й позиковими коштами. Оскільки в цій частці оборотних коштів запаси домінують, саме з ними доцільно порівнювати величину власних оборотних коштів. Нижня межа, що рекомендується по цьому показнику, – 50 %.

Показником, який також являє певний інтерес для аналітика, є **коефіцієнт покриття запасів**. Його розраховують як співвідношення величини «нормальних» джерел покриття запасів до суми запасів.

До «нормальних» відносять джерела, які можуть розглядатися як джерела покриття запасів. До них належать:

- власні оборотні кошти;
- короткострокові кредити та позики банків під товарні запаси;
- кредиторська заборгованість за отримані сировину, матеріали.

Якщо значення цього показника менше за одиницю, то поточний фінансовий стан підприємства вважають нестійким. Логіка розрахунку коефіцієнта покриття запасів полягає в тому, щоб перевірити, які джерела коштів і в якому обсязі використані для покриття виробничих запасів. Залежно від того, яке із джерел коштів використовують для формування запасів, можна з певною часткою впевненості судити про рівень платоспроможності господарюючого суб'єкта.

Приклад

Визначити коефіцієнти грошової (абсолютної), розрахункової (швидкої) і ліквідної (поточної) платоспроможності (ліквідності) за даними балансу:

Показник	На початок року	На кінець року
1. Засоби платежу (каса, розрахунковий та інші рахунки, інші грошові засоби, короткострокові фінансові вкладення)	470	1 160
2. Платіжні зобов'язання (короткострокові кредити, кредити, не погашені у строк, кредитори, інші пасиви)	2 760	3 320
3. Грошові засоби (готова продукція, дебітори, інші активи)	1 764	2 836
4. Грошові засоби, запаси та затрати	4 362	4 898
5. Грошові засоби, розрахунки та інші активи	4 452	5 212

Коментар

1) Визначаємо коефіцієнти грошової платоспроможності (абсолютної ліквідності):

а) на початок року: 470 / 2 760 = 0,17

б) на кінець року: 1 160 / 3 320 = 0,349

2) Визначаємо коефіцієнти розрахункової платоспроможності (швидкої ліквідності):

а) на початок року: 1 764 / 2 760 = 0,669

б) на кінець року: 2 836 / 3 320 = 0,854

3) Визначаємо коефіцієнти ліквідної платоспроможності (поточної ліквідності):

а) на початок року: 4 452 / 4 362 = 1,02

б) на кінець року: 5 212 / 4 898 = 1,06

Отже, всі коефіцієнти платоспроможності до кінця року збільшились порівняно з початком року, що слід оцінювати позитивно.

2.5 Аналіз фінансової стійкості.

2.5.1 Сутність фінансової стійкості.

Фінансова стійкість – це такий стан фінансових ресурсів підприємства, за якого раціональне розпорядження ними є гарантією наявності власних коштів, стабільної прибутковості та забезпечення процесу розширеного відтворення. Фінансова стійкість – один із головних чинників, що впливає на досягнення підприємством фінансової рівноваги та фінансової стабільності.

Фінансова стійкість – це здатність підприємства функціонувати і розвиватися, зберігати рівновагу активів і пасивів у мінливому економічному середовищі, що гарантує його платоспроможність та інвестиційну привабливість у довгостроковій перспективі в межах допустимого рівня ризику.

Фінансова стійкість підприємства залежить від ефективного управління фінансовими ресурсами та визначається насамперед оптимальним співвідношенням власного капіталу і зобов'язань. Чим більшу частку в структурі пасивів має позиковий капітал, тим вищим є ризик кредиторів і нижчою ймовірність повернення боргів у випадку банкрутства підприємства-боржника. Співвідношення між власним капіталом і зобов'язаннями є найбільш важливою характеристикою фінансової стійкості підприємства.

Основна мета аналізу фінансової стійкості полягає у визначенні спроможності підприємства протистояти негативній дії зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на його фінансовий стан. Для досягнення цієї мети необхідно дати відповідь на такі запитання:

1) наскільки підприємство незалежне від зовнішніх джерел фінансування;

2) як змінюється рівень цієї незалежності;

3) чи відповідає стан майна і джерел формування капіталу завданням фінансово-господарської діяльності підприємства?

Результатом аналізу фінансової стійкості має бути висновок щодо спроможності підприємства здійснювати ефективну господарську діяльність, отримувати прибуток в умовах економічної самостійності,

готовності до погашення своїх боргів, а також щодо вірогідності збереження такого стану підприємства.

2.5.2 Фактори впливу на фінансову стійкість.

На фінансову стійкість підприємства впливає ціла низка чинників. З метою управління окремими з них, посилення чи послаблення їх впливу на фінансову стійкість підприємства їх можна об'єднати в групи залежно від рівня виникнення та ступеня значущості.

За рівнем виникнення виділяють внутрішні та зовнішні чинники.

Залежно від ступеня їх значущості виділяють чинники I рівня (базові), II рівня (похідні) та III рівня (деталізуючі).

Оскільки з різних причин виникають чинники, що впливають на фінансову стійкість, то при виборі методів управління ними необхідно це врахувати. Якщо зовнішні чинники, що впливають на фінансову стійкість, викликані дією об'єктивних економічних законів і майже не залежать від діяльності підприємства, то внутрішнім чинникам властивий високий ступінь керованості, а характер їх зміни безпосередньо залежить від організації роботи самого підприємства.

Чинники I рівня, узагальнюючі (базові) чинники:

Фаза економічного циклу розвитку економічної системи є базовим зовнішнім чинником, що впливає на фінансову стійкість підприємства. Залежно від фази економічного розвитку системи будуть різними темпи реалізації продукції, виробництва, їх співвідношення, рівень інвестицій підприємства у товарні запаси, доходів підприємства та населення.

Стадія життєвого циклу підприємства є основоположним чинником при визначенні загальноекономічної мети діяльності підприємства, для досягнення якої будуть спрямовані всі інші його стратегії (стратегія управління обсягами діяльності, стратегія управління власним та позиковим капіталом, фінансова стратегія).

Чинники II рівня – похідні:

- середній рівень доходів населення;
- демографічна ситуація;
- соціальна політика держави;
- податкова політика держави;
- грошово-кредитна політика;
- амортизаційна політика;
- загальний рівень стабільності;
- стратегія управління обсягами діяльності;
- стратегія управління активами;
- стратегія управління капіталом;
- стратегія управління грошовими потоками.

Чинники II рівня бувають як зовнішніми, так і внутрішніми.

Зовнішні чинники – це такі, вплив яких пов'язаний з характером державного регулювання (податкова, грошово-кредитна, амортизаційна, соціальна, демографічна політика тощо).

До *внутрішніх похідних чинників II рівня,* що забезпечують фінансову стійкість, належать стратегія управління обсягами діяльності підприємства, політика управління його активами, власним і позиковим капіталом.

Чинники III рівня – є деталізуючими. За допомогою їх з'ясовують і деталізують механізм впливу на фінансовий стан підприємства похідних чинників. До чинників III рівня (деталізуючих) відносять:

- рівень конкуренції;
- рівень інфляції;
- склад та структуру активів;
- стратегію управління власними фінансовими ресурсами та позиковим капіталом;
- стратегію управління ризиком.

2.5.3 Методика розрахунку та аналіз відносних показників фінансової стійкості.

Таблиця 3. **Відносні показники оцінювання фінансової стійкості підприємства**

№ з/п	Показник	Економічний зміст	Порядок розрахунку за даними форми № 1 (рядки)	Нормативне значення (оптимальна динаміка)
1	2	3	4	5
Показники структури джерел формування капіталу				
1.1	Коефіцієнт фінансової автономії	Власний капітал / Валюта балансу	1495 / 1900	≥ 0,5
1.2	Коефіцієнт концентрації позикового капіталу	Позиковий капітал / Валюта балансу	1595+1695+1700 / 1900	< 0,5
1.3	Коефіцієнт фінансового ризику	Позиковий капітал / Власний капітал	1595+1695+1700 / 1495	< 1
1.4	Коефіцієнт фінансової стабільності	Власний капітал / Позиковий капітал	1495 / 1595+1695+1700	≥ 1
№ з/п	**Показник**	**Економічний зміст**	**Порядок розрахунку за даними форми № 1 (рядки)**	**Нормативне значення (оптимальна динаміка)**
1	2	3	4	5
1.5	Коефіцієнт довгострокового залучення позикових коштів	Довгострокові зобов'язання і забезпечення / Власний капітал та довгострокові зобов'язання і забезпечення	1595 / 1495+1595	Зниження

1.6	Коефіцієнт довгострокових зобов'язань і забезпечень	Довгострокові зобов'язання і забезпечення / Позиковий капітал	1595 / 1595+1695+1700	Зниження
1.7	Коефіцієнт поточних зобов'язань і забезпечень	Поточні зобов'язання і забезпечення / Позиковий капітал	1695 / 1595+1695+1700	Підвищення
1.8	Коефіцієнт страхування бізнесу	Резервний капітал / Валюта балансу	1415 / 1900	Підвищення
1.9	Коефіцієнт страхування власного капіталу	Резервний капітал / Власний капітал	1415 / 1495	Підвищення
1.10	Коефіцієнт страхування зареєстрованого (пайового) капіталу	Резервний капітал / Зареєстрований (пайовий) капітал	1415 / 1400	Підвищення
Показники стану оборотних активів				
2.1	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Власні оборотні кошти / Власний капітал	1495–1095 / 1495	> 0,1
2.2	Коефіцієнт забезпеченості оборотних активів власними оборотними коштами	Власні оборотні кошти / Оборотні активи	1495–1095 / 1195	≥ 0,1
2.3	Коефіцієнт забезпеченості запасів власними оборотними коштами	Власні оборотні кошти / Запаси і поточні біологічні активи	1495–1095 / 1100+1110	≥ 0,5
2.4	Коефіцієнт маневреності власних оборотних коштів	Гроші та їх еквіваленти / Власні оборотні кошти	1165 / 1495–1095	Підвищення
Показники стану основного капіталу				
3.1	Коефіцієнт майна виробничого призначення	Основні засоби, інвестиційна нерухомість, запаси, біологічні активи / Валюта балансу	1010+1015+ +1020+ +1100+1110 / 1300	Підвищення
3.2	Коефіцієнт реальної вартості основних засобів	Основні засоби / Валюта балансу	1010 / 1300	Підвищення
3.3	Коефіцієнт нагромадження амортизації	Знос основних засобів і нематеріальних активів / Первісна вартість основних засобів і нематеріальних активів	1012+1002 / 1011+1001	Зниження
3.4	Коефіцієнт співвідношення оборотних і необоротних активів	Оборотні активи / Необоротні активи	1195 / 1095	Підвищення

2.6 Аналіз фінансових результатів і рентабельності діяльності підприємства.

2.6.1 Економічна сутність і види фінансових результатів.

Підсумком діяльності підприємства є визначення фінансового результату – прибутку або збитку, що характеризує успіх або невдачу його роботи. Прибуток характеризує економічний ефект, отриманий у результаті діяльності, він є метою підприємницької діяльності та основним її

економічним показником. Саме прибуток є вихідним мотивом підприємницької діяльності.

Для визначення фінансових результатів у фінансовій звітності використовують НСБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності», згідно якого, ***прибуток*** – сума, на яку доходи перевищують пов'язані з ними витрати; ***збиток*** – перевищення суми витрат над сумою доходу, для отримання якого були здійснені ці витрати.

В Податковому Кодексі зазначено, що прибуток визначається шляхом зменшення суми доходів звітного періоду на собівартість реалізованих товарів, виконаних робіт, наданих послуг та на суму інших витрат звітного податкового періоду.

Види фінансових результатів підприємства:

1) ***валовий прибуток (збиток)*** – різниця між чистим доходом (виручкою) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) і собівартістю реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг);

Чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) дорівнює доходу (виручці) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за вирахуванням податку на додану вартість, акцизного збору, інших вирахувань з доходу.

Отже, валовий прибуток (збиток) є узагальнюючим показником фінансових результатів від основної діяльності.

Одним з напрямів аналізу фінансових результатів є оцінювання якості прибутку. Визначення якості прибутку здійснюється за багатьма критеріями, зокрема, вивчається стабільність основних складових прибутку – якщо впродовж тривалого часу темпи зростання прибутку стійкі, а в структурі чистого прибутку домінує валовий прибуток, то якість прибутку є досить високою.

2) ***прибуток (збиток) від операційної діяльності*** – визначають як суму валового прибутку (збитку) та інших операційних доходів за мінусом адміністративних витрат, витрат на збут, інших операційних витрат;

3) ***прибуток (збиток) до оподаткування*** – сума прибутку (збитку) від операційної, фінансової, інвестиційної та іншої діяльності;

4) ***прибуток (збиток) від припиненої діяльності після оподаткування*** – прибуток або збиток від припиненої діяльності після оподаткування та/або прибуток або збиток від переоцінки необоротних активів та груп вибуття, що утворюють припинену діяльність і оцінюються за чистою вартістю реалізації;

5) ***чистий прибуток (збиток)*** – визначають як суму прибутку (збитку) до оподаткування, податку на прибуток та прибутку (збитку) від припиненої діяльності після оподаткування.

Чистий прибуток – найважливіший показник результативності виробничої, комерційної та фінансової діяльності підприємства, оскільки відображає ступінь його ділової активності, ефективність менеджменту та фінансове благополуччя.

2.6.2 Горизонтальний аналіз формування фінансових результатів.

Аналіз результатів діяльності підприємства включає такі обов'язкові елементи:

1. Горизонтальний аналіз фінансових результатів за звітний період – дослідження змін кожного показника за аналізований період;
2. Вертикальний аналіз – дослідження структури відповідних показників і їх змін;
3. Трендовий аналіз – дослідження у загальному вигляді динаміки зміни показників фінансових результатів за кілька звітних періодів.

В процесі аналізу прибутку необхідно визначити і оцінити основний показник, що характеризує валовий прибуток.

Основним показником, що характеризує валовий прибуток, є коефіцієнт валового прибутку, який визначається за такою формулою

$$К_{в.п} = Валовий прибуток \cdot 100 / Обсяг реалізованої продукції$$

Коефіцієнт валового прибутку характеризує рівень, за якого підприємство може збільшити прибуток, знижуючи накладні витрати. Так, якщо коефіцієнт валового прибутку 50 %, це означає, що продажна ціна у два рази більша, ніж виробництва.

Аналіз рівня і динаміки фінансових результатів, здійснюється на основі даних форми № 2 «Звіт про фінансові результати»

Аналіз прибутку проводиться методом порівняння фактичних даних за звітний період з фактичними даними за попередній період.

Завдання аналізу:

- оцінити темпи зростання прибутку в цілому та окремих його складових;
- виявити чинники, що впливають на зміни прибутку, та визначити рівень їх впливу;
- оцінити рівень рентабельності підприємства;
- виявити резерви збільшення прибутку.

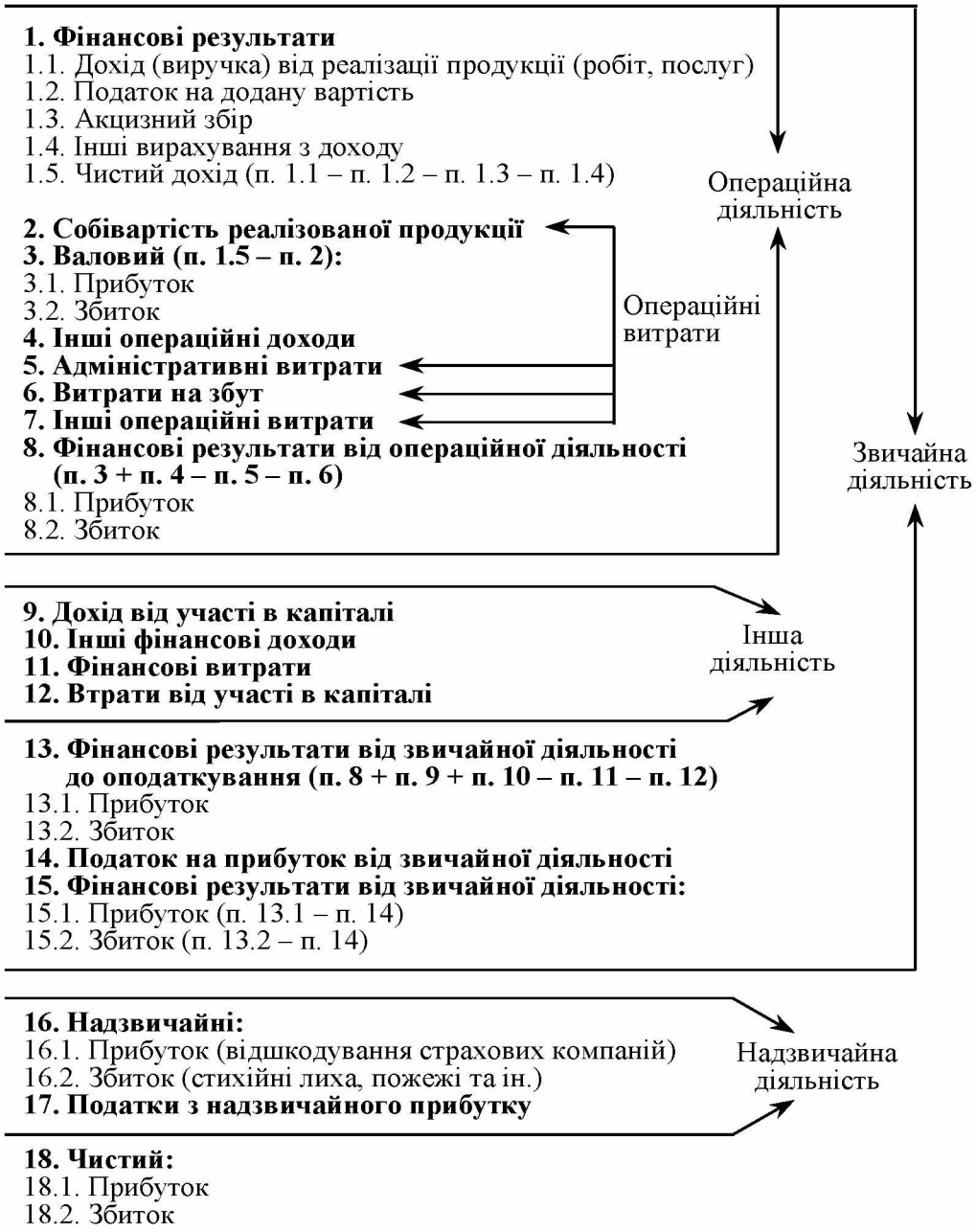

Рис. 5. **Формування фінансових результатів**

2.6.3 Методика розрахунку показників рентабельності та їх аналіз.

Рентабельність – відносний показник, що характеризує рівень прибутковості (збитковості) виробництва та реалізації продукції (робіт, послуг) або окремих її видів, ефективність діяльності підприємства та використання його капіталу.

Рентабельність продукції (товарів, робіт, послуг) – якісний відносний показник, що характеризує рівень віддачі витрат або ступень використання ресурсів в процесі виробництва і реалізації продукції, виконання робіт, надання послуг.

Таблиця 4. **Методика розрахунку показників рентабельності**

Рентабельність продукції, %		ВПЗ х 100 / ЗВЗП	збільшення значення показників рентабельності вважається сприятливою тенденцією для підприємства
Рентабельність активів, %		ПЗДОзп х 100 / (Бпоч + Бкін)/2	
Рентабельність продажу, %		ВПЗ х 100 / ВР	
Рентабельність сукупного капіталу, %		ЧП х 100 / Б	
Рентабельність власного капіталу, %		ЧП х 100 / СРВК	
Коефіцієнт реінвестування		(ЧП – Д) х 100 / СРВК	
Період окупності власного капіталу		СРВК / ЧП	сприятливою тенденцією для підприємства вважається зниження значення цього показника
Період окупності сукупного капіталу		(Бпоч + Бкін)/2 / ЧП	
ВПЗ	валовий прибуток (збиток)	форма № 2	рядок 2090 або рядок 2095
ЗВЗП	затрати на виробництво та збут продукції	форма № 2	рядок 2050 + рядок 2130 + + рядок 2150 + рядок 2180
ПЗДОзп	прибуток (збиток) до оподаткування звітний період	форма № 2	рядок 2290 або рядок 2295, графа 3
Бпоч	баланс на початок періоду	форма № 1	рядок 1300 (1900), графа 3
Бкін	баланс на кінець періоду	форма № 1	рядок 1300 (1900), графа 4
ВР	чистий дохід (виручка) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	форма № 2	рядок 2000
ЧП	чистий прибуток (збиток)	форма № 2	рядок 2350 або рядок 2355
СРВК	середня вартість власного капіталу	форма № 1	рядок 1495 (графа 3 + графа 4) / 2
Д	виплати власникам (дивіденди)	форма № 4	рядок 420 графа 10

2.7 Аналіз ймовірності банкрутства підприємства.

2.7.1 Поняття та види банкрутства підприємства.

Банкрутство – це визнана господарським судом неспроможність боржника відновити свою платоспроможність за допомогою процедури санації та реструктуризації і погасити встановлені у порядку, визначеному Кодексом України з процедур банкрутства, грошові вимоги кредиторів інакше, ніж через застосування ліквідаційної процедури.

Основні причини банкрутства:

- істотне порушення фінансової усталеності підприємства у випадку перевищення зобов'язань над активами;

- значна незбалансованість від'ємного і додатного грошових потоків;

- тривала неплатоспроможність підприємства, що викликана низькою ліквідністю його активів.

Види банкрутства:

- реальне банкрутство – повна неспроможність підприємства відновити в наступному періоді свою фінансову стабільність і платоспроможність в силу реальних втрат капіталу;

- технічне банкрутство – банкрутство, що викликане суттєвим простроченням дебіторської заборгованості та перевищенням цієї заборгованості над кредиторською, а сума активів істотно перевищує фінансові зобов'язання;

- навмисне банкрутство – навмисне створення або збільшення керівником або власником підприємства його неплатоспроможності, нанесення економічного збитку в особистих інтересах або інтересах інших осіб, заздалегідь некомпетентне фінансове керівництво;

- фіктивне банкрутство – заздалегідь неправдиве об'явлення підприємством про свою неплатоспроможність з метою введення в оману кредиторів для отримання від них відстрочки виконання своїх зобов'язань або знижки на суми кредиторської заборгованості.

Підставою для порушення справи про банкрутство є подача до суду заяви кредитором або боржником у письмовій формі.

З моменту відкриття провадження у справі:

- пред'явлення конкурсними та забезпеченими кредиторами вимог до боржника та їх задоволення можуть здійснюватися лише у порядку, передбаченому Кодексом України з процедур банкрутства, та в межах провадження у справі;

- пред'явлення поточними кредиторами вимог до боржника та їх задоволення можуть здійснюватися у випадку та порядку, передбачених Кодексом України з процедур банкрутства;

- арешт майна боржника чи інші обмеження боржника щодо розпорядження належним йому майном можуть бути застосовані виключно господарським судом у межах провадження у справі про банкрутство;

- корпоративні права засновників (учасників, акціонерів) боржника реалізуються з урахуванням обмежень, встановлених Кодексом України з процедур банкрутства;

- задоволення вимог засновника (учасника) боржника – юридичної особи про виділення частки у майні боржника у зв'язку з виходом із складу його учасників забороняється;

- рішення про реорганізацію або ліквідацію юридичної особи – боржника приймається в порядку, визначеному Кодексом України з процедур банкрутства.

2.7.2 Причини банкрутства.

Основними причинами виникнення неплатоспроможності є:

1) Зовнішні фактори кризового розвитку:

а) соціально-економічні фактори загального розвитку країни. До них належать: спад обсягу національного доходу; ріст інфляції; уповільнення платіжного обороту; нестабільність податкової системи; зниження рівня реальних доходів населення; ріст безробіття;

б) ринкові фактори: зниження ємності внутрішнього ринку; посилення монополізму на ринку; суттєве зниження попиту; спад кон'юнктури в економіці в цілому; нестабільність фінансового ринку; зниження активності фондового ринку; нестабільність валютного ринку;

в) інші зовнішні фактори. Це фактори: політична нестабільність; негативні демографічні; стихійні лиха; погіршення криміногенної ситуації.

2) Внутрішні фактори кризового розвитку:

а) виробничі: неефективний маркетинг; неефективна структура по-точних витрат; низький рівень використання основних фондів; низький рівень кваліфікації персоналу; недостатньо диверсифікований асортимент продукції, неефективний виробничий менеджмент.

б) інвестиційні: неефективний фондовий портфель; висока тривалість будівельно-монтажних робіт; суттєва перевитрата інвестиційних ресурсів; недосягнення запланованих обсягів прибутку по реалізованих проектах; неефективний інвес-тиційний менеджмент.

в) фінансові: неефективна фінансова стратегія; неефективна структура активів (низька ліквідність); надмірна частка позикового капіталу; висока частка короткострокових джерел залучення позикового капіталу; ріст дебіторської заборгованості; висока вартість капіталу; перевищення припустимих меж фінансових ризиків; неефективний фінансовий менеджмент.

Типовими наслідками впливу названих факторів на фінансово-господарський стан підприємства є:

- утрата клієнтів та покупців готової продукції;
- зменшення кількості замовлень та контрактів з продажу продукції;
- неритмічність виробництва, неповне завантаження потужностей;
- зростання собівартості та різке зниження продуктивності праці;
- збільшення розміру неліквідних оборотних засобів та наявність понаднормових запасів;

• виникнення внутрішньовиробничих конфліктів та збільшення плинності кадрів;

• зростання тиску на ціни та зменшення обсягів реалізації та, як наслідок, недоодержання виручки від реалізації продукції.

2.7.3 Методи діагностики банкрутства (моделі Альтмана, Тафлера) та інтерпретація її результатів.

1. Оцінка ймовірності банкрутства за методикою Альтмана:

$$Z = 0{,}717 \times X_1 + 0{,}847 \times X_2 + 3{,}107 \times X_3 + 0{,}42 \times X_4 + 0{,}995 \times X_5$$

де Z – інтегральний показник;

X_1 – коефіцієнт покриття активів власними оборотними коштами;

X_2 – коефіцієнт покриття активів нерозподіленим прибутком;

X_3 – відношення суми операційного прибутку до загальної вартості активів підприємства;

X_4 – показник покриття заборгованості балансовою вартістю власного капіталу;

X_5 – коефіцієнт оборотності сукупних активів.

При цьому значення $Z < 1{,}21$ вказує на загрозу банкрутства, при $Z > 2{,}90$ банкрутство підприємству не загрожує

2. Прогнозування ймовірності настання банкрутства підприємства за методикою У. Бівера:

Найменування показника	**Методика обчислення показника**	**Нормативні значення, що характеризують настання банкрутства**		
		відсутнє	**за 5 років**	**за 1 рік**
1. Коефіцієнт Бівера	(Чистий прибуток + Амортизація) / / Сумарні зобов'язання	0,4-0,45	0,17	-0,15
2. Рентабельність активів	(Чистий прибуток / Активи) × 100%	6-8	4	-22
3. Фінансовий левередж	(Сума зобов'язань / Активи) × 100%	≤ 37	≤ 50	≤ 80
4. Коефіцієнт покриття активів чистим оборотним капіталом	(Власний капітал – необоротні активи) / Активи	0,4	≤ 0,3	≈ 0,06
5. Коефіцієнт покриття	Оборотні активи / Короткострокові зобов'язання	≤ 3,2	≤ 2	≤ 1

3. Оцінка ймовірності банкрутства за моделлю Спрінгейта:

$$Z = 1{,}03 \times A + 3{,}07 \times B + 0{,}66 \times C + 0{,}4 \times D$$

де А – відношення суми власних оборотних активів до загальної вартості активів підприємства;

В – відношення суми прибутку від операційної діяльності до загальної вартості активів підприємства;

C – відношення суми чистого прибутку до короткострокової заборгованості підприємства;

D – відношення чистого доходу (виручки) від реалізації продукції до загальної вартості активів.

Якщо $Z < 0,862$ підприємство є потенційним банкрутом, при цьому точність прогнозування складає 92%.

4. Оцінка ймовірності банкрутства за моделлю Р.Ліса:

$$Z = 0,063 \times X_1 + 0,092 \times X_2 + 0,057 \times X_3 + 0,001 \times X_4$$

X_1 – коефіцієнт покриття активів власними оборотними коштами;

X_2 – відношення суми операційного прибутку до загальної вартості активів підприємства;

X_3 – коефіцієнт покриття активів нерозподіленим прибутком;

X_4 – відношення власного капіталу підприємства до позикового капіталу.

Рішення про незадовільний фінансовий стан підприємства згідно моделі Ліса приймається у разі, коли $Z < 0,037$.

5. Оцінка ймовірності банкрутства за моделлю Таффлера-Тішоу:

$$Z = 0,53 \times X_1 + 0,13 \times X_2 + 0,18 \times X_3 + 0,16 \times X_4$$

де X_1 – відношення суми операційного прибутку до короткострокових зобов'язань підприємства;

X_2 – відношення суми оборотних активів до загальної вартості його зобов'язань;

X_3 – відношення суми короткострокових зобов'язань до загальної вартості активів підприємства;

X_4 – відношення чистого доходу (виручки) від реалізації продукції до загальної вартості активів підприємства.

При $Z > 0,3$ підприємство фінансово стійке, $Z < 0,2$ – підприємству загрожує банкрутство. Достовірність оцінок за моделлю складає 98,9%.

6. Оцінка ймовірності банкрутства за методом Скоуна:

Показник	**Оцінка компанії (так/ні)**
Компанії менше п'яти років?	
Компанія працює в циклічній галузі?	
Короткострокові зобов'язання більші оборотних активів?	
Співвідношення позикових і власних коштів більше 100%?	
За останні 4 роки виручка зросла більше ніж на 50%?	
Резерви негативні і за абсолютною величиною перевищують вартість статутного капіталу?	
Компанія переїжджає або має намір переїхати?	
Чи не занадто сильно збільшилися співвідношення позикових і власних коштів підприємства за минулий рік?	
Чи не змінила компанія останнім часом банк, аудиторів, директорів?	

Чи не перевищує сума короткострокового капіталу величину довгострокового капіталу?	
Чи не є облік і звітність надмірно докладними або представленими в нестандартному форматі?	

Примітка: Якщо на більш ніж п'ять з цих питань відповідь – «так», то компанія переживає фінансові труднощі. Якщо відповідь на більш ніж вісім питань позитивна – фінансовий стан незадовільний, ймовірність банкрутства висока.

Рекомендована література до розділу 2

1. Автоматизація фінансово-інвестиційного аналізу засобами Excel : навчальний посібник / М. А. Слатвінський (укл.), М. В. Білошкурський (укл.). Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 236 с.

2. Аналіз банківської діяльності : навчальний посібник / уклад. Н. О. Станіславчук. Умань : Візаві, 2018. 192 с.

3. Базілінська О. Я. Фінансовий аналіз: теорія та практика. К. : Центр учбової літератури, 2009. 326 с.

4. Косова Т. Д., Сіменко І. В., Сухарев П. М., Ващенко Л. О., Гречина І. В., Ангеліна І. А. Фінансовий аналіз : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2013. 438 с.

5. Подольська В. О. Фінансовий аналіз : навч. посіб. К. : Центр учбової літератури, 2007. 487 с.

6. Сіменко І. В., Косова Т. Д., Гречина І. В., Ващенко Л. О., Сухарев П. М., Глущенко Я. І., Бедзай О. В., Ангеліна І. А., Шухман М. Е. Аналіз господарської діяльності : навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 380 с.

7. Склабінська А. І., Дражниця С. А., Федорук Л. Д. Фінансовий аналіз : навчальний посібник / за заг. ред. М. П. Войнаренка. Львів : Новий Світ - 2000, 2013. 341 с.

8. Тютюнник Ю. М., Дорогань-Писаренко Л. О., Тютюнник С. В. Фінансовий аналіз : навч. посіб. Полтава : Видавництво ПП «Астрая», 2020. 434 с.

9. Фінансовий аналіз : навчальний посібник / Є. П. Гнатенко. Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2019. 320 с.

10. Цал-Цалко Ю. С. Фінансовий аналіз : підручник. К. : Центр учбової літератури, 2008. 566 с.

РОЗДІЛ 3.
Бюджетна та податкова система

3.1. Сутність, призначення роль і бюджету держави.

3.1.1. Соціально-економічна сутність, призначення і роль бюджету держави.

Розрізняють економічне, політичне та суспільне значення бюджету.

Економічне значення бюджету полягає в можливості держави в особі органів управління, шляхом мобілізації фінансових ресурсів та їх розподілу впливати на хід економічних та соціальних процесів у державі.

Політичне значення бюджету полягає в тому, що його затверджує законодавчий орган, до складу якого входять обрані народом представники – народні депутати; таким чином реалізується воля народу.

Суспільне значення бюджету полягає в тому, що за допомогою бюджету вирішується питання соціального характеру – через бюджет фінансуються наука, культура, спорт, охорона здоров'я, освіта, забезпечення і утримання пенсіонерів і інвалідів, тощо.

На бюджет також впливають економічні, політичні і соціальні фактори. До економічних факторів належать: величина валового внутрішнього продукту; величина національного доходу; економічне зростання (спад) виробництва; продуктивність суспільної праці; рівень розвитку важливих галузей науки і техніки; фінансова політика. До соціальних факторів – обсяг і рівень заробітної плати різних категорій працівників; розмір споживчого кошика; мережа лікарень; поліклінік; шкільних дошкільних закладів; вищих навчальних закладів тощо. До політичних факторів – забезпечення обороноздатності країни; підтримання внутрішнього правопорядку; раціональність організації управління державою; ефективність діяльності законодавчої і виконавчої влади.

Бюджет відіграє важливу роль у забезпеченні перерозподілу доходів із метою підтримання сприятливого соціального клімату в державі, соціального захисту населення, соціального забезпечення найуразливіших його верств, зменшення майнового розшарування громадян, тобто він є важливим інструментом перерозподілу валового внутрішнього продукту для забезпечення соціальної справедливості. Підвищенню ролі бюджету в соціальних процесах сприяє, зокрема, формування нового бюджетного механізму фінансування й регулювання розвитку освіти, охорони здоров'я, духовного й фізичного розвитку, завдяки чому збільшено бюджетне фінансування соціальних видатків.

3.1.2. Складові частини бюджету

Бюджет може складатися із загального та спеціального фондів.

Загальний фонд бюджету включає:

1) всі доходи бюджету, крім тих, що призначені для зарахування до спеціального фонду;

2) всі видатки бюджету за рахунок надходжень до загального фонду бюджету;

3) фінансування загального фонду бюджету.

Спеціальний фонд бюджету включає:

1) бюджетні призначення на видатки за рахунок конкретно визначених джерел надходжень;

2) гранти або дарунки (у вартісному обрахунку), одержані розпорядниками бюджетних коштів на конкретну мету;

3) різницю між доходами і видатками спеціального фонду бюджету.

Розподіл бюджету на загальний та спеціальний фонди визначається законом про Державний бюджет України. Джерела формування спеціального фонду визначаються виключно законами України.

Підставою для рішення відповідної ради про створення спеціального фонду у складі місцевого бюджету може бути виключно закон про Державний бюджет України.

Передача коштів між загальним та спеціальним фондами бюджету дозволяється тільки в межах бюджетних призначень шляхом внесення змін до закону про Державний бюджет України чи рішення відповідної ради.

Платежі за рахунок спеціального фонду здійснюються в межах коштів, що надійшли до цього фонду на відповідну мету.

3.2. Бюджетна політика держави. Економічна сутність

У сучасних умовах бюджетна політика держави є важливим важелем впливу на соціальні, економічні й екологічні процеси. Бюджетна політика має створювати такі умови для задоволення суспільних потреб, які відповідають цілям і завданням розвитку країни на певному етапі. Саме через бюджетну політику держава виконує свої функції та впливає на добробут людей. Метою такого впливу є насамперед забезпечення всіх верств населення доступними та якісними послугами у сферах освіти й охорони здоров'я; збільшення реальних доходів населення; відновлення та збереження навколишнього природного середовища.

Відповідно до положень Господарського кодексу України, бюджетна політика є одним з основних напрямів економічної політики, що визначаються державою. Її роль полягає у забезпеченні оптимального та раціонального формування доходів, використанні державних фінансових ресурсів, підвищенні ефективності державних інвестицій в економіку, узгодженні загальнодержавних і місцевих інтересів у сфері міжбюджетних

відносин, регулюванні державного боргу та забезпеченні соціальної справедливості при перерозподілі національного доходу

Бюджетна політика розробляється законодавчими та виконавчими органами влади різного рівня із залученням провідних фахівців. Бюджетна політика є вагомим інструментом державного регулювання суспільного розвитку, оскільки у процесі її формування розробляються основні напрями використання бюджетних коштів відповідно до пріоритетності визначених завдань.

Отже, *бюджетна політика держави* – це діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з визначення стратегічної мети, напрямів, завдань і пріоритетів розвитку бюджетних відносин, засобів бюджетної тактики для їхнього досягнення та застосування цих засобів на практиці. Бюджетна політика відображає пріоритетні напрями у сфері формування та використання бюджетних ресурсів, спрямовані на ефективну реалізацію завдань сталого розвитку. Усі заходи, що проводяться у рамках бюджетної політики, мають бути взаємопов'язаними та узгодженими.

Бюджетну політику класифікують за такими видами:

– політика у сфері надходжень бюджетних ресурсів;

– політика у сфері витрат бюджетних ресурсів.

3.3. Бюджетний дефіцит і джерела його фінансування

3.3.1 Сутність бюджетного дефіциту та профіциту бюджету.

У процесі збалансування бюджету шляхом зіставлення дохідної та видаткової частин формується його баланс (стан бюджету), який визначається такими показниками, як:

– рівновага доходів і видатків бюджету;

– бюджетний профіцит (перевищення доходів над видатками бюджету з урахуванням різниці між наданням кредитів з бюджету та поверненням кредитів до бюджету),

– бюджетний дефіцит (перевищення видатків над бюджетними доходами з урахуванням різниці між поверненням кредитів до бюджету та наданням кредитів з бюджету).

У процесі зіставлення дохідної та видаткової частин бюджету сальдо може характеризувати збалансованість, набувати форми надлишку або дефіциту. Виникнення дефіциту та профіциту бюджету пов'язане з невідповідністю вхідних і вихідних фінансових потоків. Принциповим у цьому разі є розуміння бюджету як плану щорічних доходів і видатків держави, який розробляється урядом на наступний бюджетний період і затверджується законом. Складаючи бюджет, уряд використовує діючу

законодавчу та нормативну базу, опираючись на соціально-економічну доктрину держави.

Профіцит бюджету є надзвичайно рідкісним явищем, що дає підстави вважати його специфічним, оскільки інститут держави не функціонує на принципах комерційного розрахунку і не має на меті отримання додаткової фінансової вигоди. Відповідно більш допустима збалансованість бюджету, коли видаткові та дохідні статті є рівними.

Профіцит бюджету затверджується з метою:

– погашення державного боргу, утвореного в попередні періоди;

– забезпечення встановленого розміру оборотного залишку бюджетних коштів;

– придбання цінних паперів.

Затвердження бюджету з дефіцитом дозволяється у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування бюджету. Визначений Бюджетною декларацією показник дефіциту державного бюджету на кожний рік середньострокового періоду не може перевищувати 3% від прогнозного номінального обсягу ВВП України на відповідний рік. Установлений законом про Державний бюджет України граничний обсяг дефіциту державного бюджету не може перевищувати визначений Бюджетною декларацією показник дефіциту державного бюджету на відповідний бюджетний період.

3.3.2 Причини виникнення, види бюджетного дефіциту.

Саме із визначення сутності поняття «бюджетний дефіцит» випливає основна його причина виникнення – випереджаючі темпи зростання видатків бюджету порівняно з бюджетними доходами. Крім того, об'єктивними та суб'єктивними причинами, що зумовлюють виникнення бюджетного дефіциту, можуть бути:

– свідоме заплановане прийняття бюджету з дефіцитом як інструменту економічного регулювання;

– кризові явища в економіці (зниження темпів виробництва, неефективне функціонування галузей економіки, наслідком чого є зменшення обсягів валового внутрішнього продукту);

– попередній бюджетний дефіцит;

– старіння нації;

– надзвичайні події (стихійні лиха, техногенні аварії, екологічні катастрофи, війни, тероризм);

– демократія і демократичні процедури;

– корупція і/або низький професійний рівень державного бюрократичного апарату.

Види бюджетного дефіциту:

За терміном виникнення: плановий (затверджується Законом про Державний бюджет України); звітний (виявляється у процесі виконання бюджету, вказується у річному звіті про виконання Державного бюджету України).

За терміном дії:

стійкий (у довгостроковому періоді); тимчасовий (у короткостроковому періоді, пов'язаний з касовими розривами).

За причинами виникнення: вимушений (пов'язаний з необхідністю використовувати кошти внаслідок непередбачуваних обставин (надзвичайні ситуації, економічна криза тощо), дефіциту фінансових ресурсів уникнути неможливо); свідомий (виникає внаслідок здійснення неефективної фінансової політики)

За формою вияву: відкритий (офіційно затверджений стан бюджету); прихований (офіційними документами не визнається).

За напрямами фінансування: активний (активізує розвиток економіки, пов'язаний із збільшенням капітальних вкладень); пасивний (є д:жерелом інфляційних процесів)

За визначенням складових бюджету: фактичний (відображає реальні доходи, видатки, дефіцит бюджету за відповідний рік); структурний (дефіцит в умовах повноїзайнятості); циклічний (результат дії механізмів, які дають можливість знизити амплітуду циклічних коливань рівнів зайнятості і випуску, не застосовуючи частих змін економічної політики.

3.3.3 Джерела фінансування бюджетного дефіциту

Бюджетним кодексом України фінансування бюджету визначено як надходження та витрати бюджету, пов'язані зі зміною обсягу боргу, обсягів депозитів і цінних паперів, кошти від приватизації державного майна (щодо державного бюджету), зміна залишків бюджетних коштів, які використовуються для покриття дефіциту бюджету або визначення профіциту бюджету.

Класифікація фінансування бюджету за типом кредитора передбачає поділ джерел фінансування на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні джерела – це надходження від сектору державного управління, тобто обсяг запозичень за рахунок емісії цінних паперів, що здійснює Міністерство фінансів України, надходження від органів грошово-кредитного регулювання і банківських установ та інші внутрішні джерела.

До зовнішніх джерел належать позики, отримані від міжнародних організацій, позики, отримані від іноземних комерційних банків та інші. Фінансування бюджету за типом боргового зобов'язання охоплює фінансові зобов'язання держави за такими видами: облігації внутрішньої та

зовнішньої державних позик й інші державні цінні папери, довгострокові, середньострокові та короткострокові позики і кредити, зміна обсягів готівкових коштів, депозитів і цінних паперів, що використовуються для управління ліквідністю щодо внутрішніх і зовнішніх джерел фінансування.

Джерела фінансування бюджету:

– кошти від державних внутрішніх та зовнішніх запозичень;

– кошти від приватизації державного майна (включаючи інші надходження, безпосередньо пов'язані з процесом приватизації);

– повернення бюджетних коштів з депозитів, надходження внаслідок продажу/ пред'явлення цінних паперів;

– вільний залишок бюджетних коштів.

Джерелом фінансування бюджету не можуть бути емісійні кошти Національного банку України.

У разі зменшення обсягу джерел фінансування державного бюджету певного типу порівняно з обсягом, визначеним законом про Державний бюджет України, допускається за рішенням Кабінету Міністрів України, погодженим із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету, збільшення обсягу джерел фінансування державного бюджету іншого типу з дотриманням граничного обсягу річного дефіциту державного бюджету.

3.3.4 Види державного та місцевого боргу.

Правове регулювання державних та місцевих запозичень, державного боргу та гарантованого державою боргу, місцевого боргу й місцевого гарантованого боргу в Україні здійснюється відповідно до Конституції України, Бюджетного кодексу України та інших нормативно-правових актів у сфері управління боргом. Управління державним і гарантованим державою боргом здійснює Міністерство фінансів України в межах повноважень, визначених законодавством України.

Бюджетне законодавство України, зокрема ст. 15 Бюджетного кодексу України, передбачає, що одним із джерел фінансування бюджету є кошти від державних (місцевих) внутрішніх і зовнішніх запозичень.

Державні запозичення здійснюються в межах, визначених законом про Державний бюджет України, з дотриманням граничного обсягу державного боргу на кінець бюджетного періоду.

Здійснюються у поточному бюджетному періоді на суму, яка перевищує 5% від обсягу державного боргу на кінець попереднього бюджетного періоду, визначаються Кабінетом Міністрів України за погодженням із Комітетом Верховної Ради України з питань бюджету. Умови випуску та обігу державних цінних паперів і цінних паперів, емітованих Автономною Республікою Крим, відповідною міською радою, визначаються з урахуванням Закону України «Про цінні папери та

фондовий ринок». Розділ 12. Витрати бюджетів, пов'язані з управлінням державним... 565 Боргове агентство України оприлюднює графік проведення аукціонів з розміщення державних боргових цінних паперів на внутрішньому ринку. Такий графік можуть уточнювати у зв'язку зі зміною умов державних запозичень та/або кон'юнктури фінансового ринку.

Процес обслуговування державного боргу є складовою бюджетного процесу.

Під час складання проекту державного бюджету на наступний рік Міністерство фінансів України враховує планові розрахунки державного боргу щодо обсягів платежів за ним у наступному бюджетному році. Зазначені розрахунки виконуються у валютах кредитів і національній валюті. Перерахунок у національну валюту здійснюється за прогнозним курсом валют щодо гривні з урахуванням оплати за конвертацію. В умовах нестабільності міжнародних фінансових ринків це доволі складний процес.

Обчислення загальних планових витрат для фінансування платежів із погашення основного боргу та сплати відсотків за діючими кредитними лініями враховує такі суми у валюті платежу: основний борг; відсотки за кредит; сплата комісій за зобов'язаннями; сплата комісій банку-агента за обслуговування.

Видатки місцевого бюджету на обслуговування місцевого боргу здійснюються за кошти загального фонду місцевого бюджету і не можуть перевищувати 10% від обсягу його видатків протягом будь-якого періоду, коли планується обслуговування місцевого боргу. Витрати з погашення місцевого боргу здійснюються з бюджету розвитку відповідного місцевого бюджету. Витрати на обслуговування та погашення місцевого боргу здійснюються місцевим фінансовим органом відповідно до кредитних договорів, а також нормативно-правових актів, за якими виникають боргові зобов'язання Автономної Республіки Крим чи територіальних громад, незалежно від обсягу коштів, визначеного на таку мету рішенням про місцевий бюджет.

3.4. Бюджетна система та засади її побудови.

3.4.1 Поняття та склад бюджетної система України.

Бюджетна система – це сукупність державного бюджету та місцевих бюджетів, побудована з урахуванням економічних відносин, державного й адміністративно-територіального устроїв і врегульована нормами права. Інакше кажучи, бюджетна система є сукупністю всіх бюджетів, які функціонують у країні з урахуванням бюджетного устрою.

Бюджетний устрій – це організація, принципи побудови і склад бюджетної системи, взаємозв'язки між окремими ланками, розподіл доходів і видатків між державним і місцевими бюджетами, правові основи

функціонування бюджетів. Бюджетний устрій України визначається державним та адміністративно-територіальним устроєм країни.

Територіальний устрій України ґрунтується на засадах: єдності та цілісності державної території; поєднання централізації та децентралізації у здійсненні державної влади; збалансованості та соціально-економічного розвитку регіонів з урахуванням їхніх історичних, економічних, екологічних, географічних і демографічних особливостей, етнічних і культурних традицій.

Систему адміністративно-територіального устрою України формують: Автономна Республіка Крим, області, райони, міста, райони в містах, селища і села.

Бюджетна система України складається з Державного бюджету України та місцевих бюджетів України.

Місцевими бюджетами є бюджет Автономної Республіки Крим, обласні, районні бюджети та бюджети місцевого самоврядування. До бюджетів місцевого самоврядування відносяться бюджети сільських, селищних, міських територіальних громад, а також бюджети районів у містах (у разі утворення районних у місті рад). Сукупність усіх бюджетів, які належать до складу бюджетної системи України, є Зведеним бюджетом України. У Зведеному бюджеті України містяться показники бюджетів, які використовуються для аналізу та прогнозування економічного і соціального розвитку держави.

Зведений бюджет України включає показники Державного бюджету України, зведеного бюджету Автономної Республіки Крим та зведених бюджетів областей, міст Києва та Севастополя.

Зведений бюджет Автономної Республіки Крим включає показники бюджету Автономної Республіки Крим, районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування на території Автономної Республіки Крим.

Зведений бюджет області включає показники обласного бюджету, районних бюджетів та бюджетів місцевого самоврядування на території цієї області.

Зведений бюджет міської територіальної громади, у складі якої утворені райони у місті, включає показники міського бюджету та бюджетів районів у місті (у разі утворення районних у місті рад).

3.4.2 Принципи побудови бюджетної системи (єдності, збалансованості, самостійності, обґрунтованості, ефективності та результативності, цільового використання коштів, публічності та прозорості).

Бюджетна система України ґрунтується на принципах, визначених у ст. 7 Бюджетного кодексу України.

Принцип єдності означає, що бюджетна система України забезпечується єдиними правовою базою, грошовою системою, регулюванням бюджетних відносин і бюджетною класифікацією, єдністю порядку виконання бюджетів та ведення бухгалтерського обліку і звітності. Акумуляція коштів бюджетів усіх рівнів на єдиному казначейському рахунку свідчить про єдність коштів у межах бюджетної системи України.

Принцип збалансованості – повноваження на здійснення витрат бюджету мають відповідати обсягу над ходжень до бюджету на відповідний бюджетний період. Дотримання зазначеного принципу передбачає забезпечення відповідності між обсягами витрат ресурсів певного бюджету, необхідних для забезпечення виконання функцій, які покладаються на органи державної влади та місцевого самоврядування, і надходжень бюджетних ресурсів із різних джерел за відповідний бюджетний період.

Принцип самостійності – Державний бюджет України та місцеві бюджети є самостійними. Держава коштами державного бюджету не несе відповідальності за бюджетні зобов'язання органів влади АР Крим та органів місцевого самоврядування. Органи влади та органи місцевого самоврядування коштами відповідних бюджетів не несуть відповідальності за бюджетні зобов'язання одне одного, а також за бюджетні зобов'язання держави.

Принцип повноти передбачає, що всі надходження і витрати бюджетних ресурсів, які здійснюються відповідно до нормативно-правових актів органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, мають у повному обсязі відображатися у складових державного чи місцевого бюджету (загальний і спеціальний фонди). Цей принцип передбачає облік та зарахування до бюджету всіх без винятку надходжень і витрат, які мають акумулюватись на єдиному казначейському рахунку та інших бюджетних рахунках згідно з бюджетною класифікацією.

Принцип обґрунтованості – бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках з урахуванням діючих методик надходжень і витрат бюджету. Формування бюджетних показників проводиться на підставі Бюджетної декларації, а також затверджених стратегічних напрямків розвитку бюджетної системи на середньострокову перспективу, які містять найсуттєвіші обґрунтовані бюджетні показники.

Принцип ефективності та результативності означає, що під час складання та виконання бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення цілей, запланованих на основі національної системи цінностей і завдань інноваційного розвитку економіки, шляхом

забезпечення якісного надання публічних послуг при залученні мінімального обсягу бюджетних ресурсів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу ресурсів. Водночас принцип передбачає досягнення найбільш повної та своєчасної реалізації завдань держави.

Принцип цільового використання бюджетних коштів передбачає, що бюджетні кошти використовуються винятково на цілі, визначені бюджетними призначеннями та бюджетними асигнуваннями. За нецільове використання бюджетних коштів, бюджетні правопорушення встановлена фінансова та адміністративна відповідальність для розпорядників коштів.

Принцип публічності та прозорості передбачає інформування громадськості з питань бюджетної політики, складання, розгляду, затвердження, виконання державного бюджету та місцевих бюджетів, а також контролю за виконанням державного бюджету і місцевих бюджетів.

3.4.3 Бюджетна класифікація та її складові.

Бюджетна класифікація – це єдине систематизоване згрупування доходів, видатків, кредитування, фінансування бюджету, боргу відповідно до законодавства України та міжнародних стандартів.

Бюджетна класифікація має такі складові:

1) класифікація доходів бюджету;

2) класифікація видатків і кредитування бюджету;

3) класифікація фінансування бюджету;

4) класифікація боргу.

Доходи бюджету відповідно до ст. 9 Бюджетного кодексу України поділяють на такі види:

– податкові надходження;

– неподаткові надходження;

– доходи від операцій з капіталом;

– трансферти.

Податковими надходженнями визнаються встановлені Податковим кодексом України загальнодержавні та місцеві податки і збори.

Неподатковими надходженнями визнаються:

– доходи від власності та підприємницької діяльності;

– адміністративні збори і платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності;

– власні надходження бюджетних установ;

– інші неподаткові надходження.

Доходи від операцій з капіталом охоплюють надходження від:

– продажу основного капіталу;

– реалізації державних запасів товарів;

– продажу землі та нематеріальних активів.

Трансферти – це кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній і безповоротній основі.

Поряд з охарактеризованими вище доходами у складі бюджетів виокремлюють п'яту групу доходів – надходження цільових фондів.

Видатки та кредитування бюджету класифікуються за:

1) бюджетними програмами (програмна класифікація видатків та кредитування бюджету);

2) ознакою головного розпорядника бюджетних коштів (відомча класифікація видатків та кредитування бюджету);

3) функціями, з виконанням яких пов'язані видатки та кредитування бюджету (функціональна класифікація видатків і кредитування бюджету).

Програмна класифікація видатків і кредитування бюджету використовується у разі застосування програмно-цільового методу у бюджетному процесі.

Відомча класифікація видатків і кредитування бюджету містить перелік головних розпорядників бюджетних коштів для систематизації видатків та кредитування бюджету за ознакою головного розпорядника бюджетних коштів.

Головні розпорядники бюджетних коштів визначають мережу розпорядників бюджетних коштів нижчого рівня та одержувачів бюджетних коштів з урахуванням вимог щодо формування єдиного реєстру розпорядників бюджетних коштів і одержувачів бюджетних коштів та даних такого реєстру.

Видатки бюджету класифікуються за економічною характеристикою операцій, які здійснюються при їхньому проведенні, тобто це економічна класифікація, згідно з якою видатки поділяються на поточні та капітальні.

Кредитування бюджету – операції з надання коштів з бюджету на умовах повернення, платності та строковості, внаслідок чого виникають зобов'язання перед бюджетом (надання кредитів з бюджету), та операції з повернення таких коштів до бюджету (повернення кредитів до бюджету). Класифікація кредитування бюджету дає змогу систематизувати кредитування бюджету за типом позичальника та розподілити операції з кредитування на надання кредитів з бюджету і повернення кредитів до бюджету.

3.5. Бюджетний процес: теоретичні та практичні засади.

3.5.1 Учасники бюджетного процесу та характеристика їхніх функцій.

Бюджетний процес – це регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їхнє виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства.

Учасниками бюджетного процесу є органи та посадові особи, які наділені бюджетними повноваженнями.

До основних учасників бюджетного процесу належать:

- Президент України;
- органи законодавчої влади: Верховна Рада України; Комітет Верховної Ради України з питань бюджету та інші Комітети ВР України; на місцевому рівні: ВР Автономної Республіки Крим; обласні, районні ради;
- органи виконавчої влади: Кабінет Міністрів України; Міністерство фінансів, Державна казначейська служба, міністерства, відомства; місцеві державні адміністрації; виконавчі комітети місцевих рад;
- Національний банк України;
- Державна податкова служба України;
- органи державного контролю: Рахункова палата України, Державна аудиторська служба.

Найбільш важливі повноваження основних учасників бюджетного процесу:

Президента України – підписання закону про Державний бюджет України, накладання вето на закон про Державний бюджет у випадку незгоди з ним, внесення у законодавчо встановленому порядку зміни та доповнення до Державного бюджету.

Верховної Ради України – визначає бюджетні повноваження всіх учасників, приймає постанову про схвалення основних напрямків бюджетної політикана наступний рік, затверджує показники соціально-економічного розвитку країни, розглядає проект бюджету в трьох читаннях, ухвалює Закон про державний бюджет України, здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства та використанням коштів резервного фонду, заслуховує звіти про стан виконання бюджету та приймає рішення щодо звіту про виконання Державного бюджету.

Верховна рада – визначає бюджетні повноваження всіх учасників, приймає постанову про схвалення основних напрямків бюджетної політикана наступний рік, затверджує показники соціально-економічного розвитку країни, розглядає проект бюджету в трьох читаннях, ухвалює Закон про державний бюджет України, здійснює контроль за дотриманням бюджетного законодавства та використанням коштів резервного фонду,

заслуховує звіти про стан виконання бюджету та приймає рішення щодо звіту про виконання Державного бюджету. Для своєї діяльності створює постійні комітети.

Кабінету Міністрів – подання на розгляд Верховної Ради проекту основних напрямків бюджетної політики, розробка проекту закону про Державний бюджет, внесення зміни до проекту закону про бюджет після 1-го і 2-го читання у Верховній Раді, забезпечення виконання Державного бюджету, прийняття рішення про виділення коштів з резервного фонду та про здійснення запозичень, подання річного звіту про виконання Державного бюджету Верховній Раді, доведення до відома місцевих органів влади обсягів міжбюджетних трансфертів.

Міністерства фінансів України – розробка і доведення до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції щодо підготовки бюджетних запитів, проведення аналізу бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, складання проекту Державного бюджету та пропозицій щодо нормативів відрахувань частини загальнодержавних податків і зборів до місцевих бюджетів; розробка порядку надання з Державного бюджету субсидій, субвенцій і дотацій, доопрацювання проекту закону про Державний бюджет після 1-го та 2-го читання у Верховній Раді, затвердження і контроль бюджетного розпису, розробка пропозицій про внесення змін до Закону про Державний бюджет , здійснення контролю за проведенням таємних видатків, складання звіту про виконання Державного бюджету, доведення до відома Ради міністрів АРК, місцевих державних адміністрацій та виконавчих органів відповідних рад особливостей складання розрахунків до проектів бюджетів на наступний бюджетний період.

Державної казначейської служби України – організація і здійснення касового виконання Державного бюджету, здійснення управління доходами та видатками, ведення зведеного бухгалтерського обліку руху, коштів на рахунках Державного казначейства, проведення аналізу фінансової звітності про стан виконання бюджетів, здійснює управління державним внутрішнім та зовнішнім боргом та проводить їх обслуговування, проводить обслуговування розпорядників коштів державного та місцевих бюджетів.

Рахункової палати ВРУ – контроль за використанням коштів загальнодержавних цільових фондів, фінансово-кредитних і валютних ресурсів, організація оперативного контролю за використанням коштів ДБ, проведення комплексних ревізій та тематичних перевірок, проведення експертизи проектів ДБ України, аналіз і дослідження порушень бюджетного процесу, підготовка висновків щодо виконання Державного бюджету України, направляти матеріали перевірок відповідним

центральним органам для розгляду вжиття необхідних заходів для порушників.

Національного банку України – надання проекту основних засад грошово-кредитної політики на наступний бюджетний період і затвердження кошторису доходів і витрат НБУ.

Державної податкової адміністрації України – здійснення контролю за додержанням законодавства, обліку платників податків, інших платежів, правильність обчислення і своєчасність надходження цих податків, здійснення реєстрації фізичних осіб - платників податків, прогнозування, аналіз надходження податків, інших платежів, вивчення впливу макроекономічних показників і податкового законодавства на надходження до Державного та місцевих бюджетів.

3.5.2 Організація контролю за дотриманням бюджетного законодавства Рахунковою палатою України, Державною аудиторською службою.

Контроль за дотриманням бюджетного законодавства спрямований на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами та здійснюється на всіх стадіях бюджетного процесу його учасниками відповідно до Бюджетного кодексу України й іншого законодавства, а також забезпечує досягнення економії бюджетних коштів, їхнього цільового використання, ефективності та результативності в діяльності розпорядників бюджетних коштів шляхом прийняття обґрунтованих управлінських рішень.

Основною метою контролю за дотриманням бюджетного законодавства є забезпечення ефективного та результативного управління бюджетними коштами всіма учасниками бюджетного процесу відповідно до Бюджетного кодексу України та іншого законодавства.

Мета і завдання контролю за дотриманням бюджетного законодавства визначають його основні функції, які на практиці становлять сутність такого контролю.

Бюджетний контроль здійснюється від імені держави спеціально створеними контролюючими органами, діяльність яких визначається нормативно-правовими актами та іншими документами.

Рахункова палата України здійснює контроль за:

– використанням коштів місцевих бюджетів у частині трансфертів, що надаються з державного бюджету;

– надходженням закріплених за місцевими бюджетами загальнодержавних податків і зборів або їхньої частки;

– використанням коштів місцевих бюджетів у частині видатків, які визначаються функціями держави і передані на виконання АР Крим та місцевому самоврядуванню.

Державна аудиторська служба України здійснює контроль за:

– використанням і збереженням державних фінансових ресурсів, необоротних та інших активів, у т. ч. за цільовим, ефективним і результативним використанням коштів державного бюджету та місцевих бюджетів;

– дотриманням законодавства на всіх стадіях бюджетного процесу щодо державного і місцевих бюджетів;

– дотриманням законодавства про закупівлі;

– цільовим використанням і своєчасним поверненням кредитів (позик), отриманих під державні (місцеві) гарантії;

– реалізацією інвестиційних проектів, інших проектів (програм), що підтримуються міжнародними організаціями;

– законністю та правомірністю витрат бенефіціарів (партнерів) у межах виконання спільних операційних програм прикордонного та транскордонного співробітництва;

– станом і достовірністю бухгалтерського обліку та фінансової звітності.

3.6. Система доходів бюджету.

3.6.1 Склад та види доходів Державного бюджету України.

Основним видом доходів державного бюджету є податки, суть яких полягає у примусовому відчуженні державою частини новоутвореної вартості.

Відповідно до чинного законодавства доходи державного бюджету містять дві важливі складові: доходи загального фонду і доходи спеціального фонду бюджету. До доходів Державного бюджету України відповідно до Бюджетного кодексу України належать податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; трансферти.

До доходів *загального фонду Державного бюджету* України належать:

1) податок на доходи фізичних осіб, що сплачується (перераховується) згідно з Податковим кодексом України у розмірі 25 % на відповідній території України (крім території міст Києва та Севастополя) та у розмірі 60 % – на території міста Києва;

2) 90 % податку на прибуток підприємств

3) 37 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів у частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування;

4) 45 % рентної плати за спеціальне використання води;

5) 70 % рентної плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення;

6) податок на додану вартість;

7) акцизний податок з вироблених в Україні підакцизних товарів (продукції);

8) акцизний податок з ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції);

10) вивізне мито;

12) рентна плата за транспортування нафти та нафтопродуктів магістральними нафтопроводами та нафтопродуктопроводами територією України;

13) рентна плата за транзитне транспортування трубопроводами аміаку територією України;

16) рентна плата за користування радіочастотним ресурсом України;

17) частина чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств та їх об'єднань, що вилучається до державного бюджету відповідно до закону, та дивіденди (дохід), нараховані на акції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є державна власність;

18) кошти, що перераховуються Національним банком України відповідно до Закону України «Про Національний банк України»;

19) плата за розміщення тимчасово вільних коштів державного бюджету (крім коштів, отриманих закладами професійної (професійно-технічної), фахової передвищої та вищої освіти від розміщення на депозитах тимчасово вільних бюджетних коштів, отриманих за надання платних послуг, якщо таким закладам законом надано відповідне право);

20) кошти, отримані закордонними дипломатичними установами України як плата за розміщення належних їм бюджетних коштів на поточних рахунках іноземних банків;

24) плата за надання адміністративних послуг;

25) плата за ліцензії на певні види господарської діяльності

26) збори за підготовку до державної реєстрації авторського права і договорів, які стосуються прав автора на твір;

27) плата за видачу дозволів на право ввезення на територію України, вивезення з території України або транзиту через територію України наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів;

28) збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів;

29) плата за видачу, переоформлення, продовження строку дії дозволів на користування ресурсами нумерації;

30) плата за державну реєстрацію джерел іонізуючого випромінювання (реєстраційний збір);

31) плата за оформлення посвідчення закордонного українця;

32) кошти, отримані за вчинення консульських дій на території України, а також кошти, отримані за вчинення консульських дій за межами України;

33) 50 відсотків виконавчого збору, стягнутого органами державної виконавчої служби;

34) надходження від орендної плати за користування цілісним майновим комплексом та іншим державним майном (крім орендної плати, визначеної пунктом 10 частини третьої цієї статті та абзацом третім частини п'ятої статті 19 Закону України "Про оренду державного та комунального майна");

36) єдиний збір, який справляється у пунктах пропуску (пунктах контролю) через державний кордон України;

37) портовий (адміністративний) збір;

38) плата за виконання митних формальностей митними органами поза місцем розташування цих органів або поза робочим часом, установленим для них;

39) кошти від реалізації майна, конфіскованого за рішенням суду, скарбів, які є пам'ятками історії та культури, майна, одержаного державою в порядку спадкування чи дарування;

40) кошти від реалізації надлишкової космічної техніки військового та подвійного призначення;

41) кошти від реалізації надлишкового озброєння, військової та спеціальної техніки, нерухомого військового майна Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів та інших державних органів (крім коштів, визначених пунктом 121 частини третьої цієї статті);

42) відрахування від суми коштів, витрачених на рекламу тютюнових виробів та/або алкогольних напоїв у межах України;

43) 20 % надходжень до Державного спеціалізованого фонду фінансування загальнодержавних витрат на авіаційну діяльність та участь України у міжнародних авіаційних організаціях;

44) плата за подання скарги щодо процедур закупівлі до органу оскарження;

45) кошти, отримані від надання учасниками процедури закупівлі/спрощеної закупівлі як забезпечення їх тендерної пропозиції/пропозиції учасника спрощеної закупівлі, які не підлягають поверненню таким учасникам, у частині здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету;

46) кошти, отримані від переможця процедури закупівлі/спрощеної закупівлі під час укладення договору про закупівлю як забезпечення виконання такого договору, які не підлягають поверненню учаснику, у частині здійснення закупівель за рахунок коштів державного бюджету;

47) кошти від реалізації продуктів утилізації твердого ракетного палива;

48) плата за надання державних гарантій та кредитів (позик), залучених державою, і плата за користування кредитами (позиками), залученими державою;

49) плата за користування кредитом з державного бюджету;

50) відсотки за користування пільговим довгостроковим державним кредитом, наданим молодим сім'ям та одиноким молодим громадянам на будівництво (реконструкцію) та придбання житла;

51) збори на обов'язкове державне пенсійне страхування, що відповідно до закону сплачуються при поданні ювелірних та побутових виробів з дорогоцінних металів на клеймування державним пробірним клеймом до казенних підприємств пробірного контролю та під час набуття права власності на легкові автомобілі, з операцій придбавання (купівлі-продажу) нерухомого майна, з користування та надання послуг мобільного зв'язку;

52) 90 % концесійних платежів щодо об'єктів державної власності;

521) одноразова фіксована плата, визначена концесійним договором, та кошти, що надійшли у результаті реалізації забезпечення конкурсної пропозиції відповідно до умов концесійного конкурсу (якщо вони не повертаються учаснику), щодо об'єктів державної власності;

53) кошти від реалізації дорогоцінних металів та дорогоцінного каміння, отримані державною установою, уповноваженою на здійснення операцій з дорогоцінними металами і дорогоцінним камінням;

54) 80 % коштів, отриманих підприємствами, установами та організаціями, що утримуються за рахунок державного бюджету, за здані у вигляді брухту і відходів золото, платину, метали платинової групи, дорогоцінне каміння, і 50 відсотків коштів, отриманих цими підприємствами, установами та організаціями за здане у вигляді брухту і відходів срібло;

55) 90 % коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів у вигляді грошового еквівалента такої державної частини продукції (крім коштів від державної частини продукції, виробленої на ділянці надр у межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України, що зараховуються до загального фонду державного бюджету в повному обсязі);

56) 10 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної та комунальної власності; кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності після розмежування земель державної та комунальної власності; 10 відсотків коштів від викупу земельних ділянок сільськогосподарського призначення державної та комунальної власності, передбачених пунктом 61 розділу X "Перехідні положення" Земельного кодексу України;

57) кошти, отримані від секретаріату ООН, НАТО, ЄС, ОБСЄ або іншої міжнародної організації за участь України в міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки;

58) кошти, що передаються до державного бюджету з місцевих бюджетів;

59) інші доходи, які у встановленому порядку зараховуються до загального фонду державного бюджету.

Також є доходи спеціального фонду Державного бюджету України.

3.6.2 Склад та види доходів місцевих бюджетів.

У Бюджетному кодексі України розмежовано склад доходів різних місцевих бюджетів.

Нормативи зарахування окремих видів доходів до місцевих бюджетів

ВИДИ ПЛАТЕЖІВ	ОБЛАСНІ БЮДЖЕТИ	БЮДЖЕТИТГ	РАЙОННІ БЮДЖЕТИ
Податок та збір на доходи фізичних осіб	15%	64%	-
Податок на прибуток (крім податку на прибуток підприємств державної та комунальної власності)	10%	-	-
Податок на прибуток підприємств та фінансових установ комунальної власності	100%	100%	100%
Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування	-	37%	37%

Рентна плата за спеціальне використання лісових ресурсів (крім рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування)	-	100%	-
Рентна плата за спеціальне використання води (крім рентної плати за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення)	45%	-	-
Рентна плата за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення	-	100%	-
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення	25%	5%	-
Рентна плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення	-	100%	-
Рентна плата за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату	2%	3%	2%
Плата за використання інших природних ресурсів	100%	-	-
Акцизний податок з реалізації суб'єктами господарювання роздрібної торгівлі підакцизних товарів	-	100%	-
Частина акцизного податку з виробленого в Україні та ввезеного на митну територію України пального	-	13,44%	-
Податок на майно — податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки	-	100%	-
Податок на майно — плата за землю	-	100%	-
Податок на майно — транспортний податок	-	100%	-
Збір за місця для паркування транспортних засобів	-	100%	-
Туристичний збір	-	100%	-
Єдиний податок	-	100%	-
Плата за розміщення тимчасово вільних коштів місцевих бюджетів	100%	100%	100%
Адміністративні штрафи та інші санкції	-	100%	100%
Плата за ліцензії на певні види господарської діяльності та сертифікати, що видаються виконавчими органами місцевих рад і місцевими органами виконавчої влади	100%	100%	100%
Адміністративний збір за проведення державної реєстрації юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань	-	100%	100%
Плата за ліцензії на виробництво спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів	100%	-	-

Плата за ліцензії на право експорту, імпорту та оптової торгівлі спирту етилового, коньячного та плодового	100%	-	-
Плата за ліцензії на право експорту, імпорту алкогольними напоями та тютюновими виробами	100%	-	-
Плата за державну реєстрацію (крім реєстраційного збору за проведення державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців)	100%	-	-
Плата за ліцензії на право оптової торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами	100%	-	-
Плата за ліцензії на право роздрібної торгівлі алкогольними напоями та тютюновими виробами	100%	-	-
Плата за ліцензії та сертифікати, що сплачується ліцензіатами за місцем здійснення діяльності	100%	-	-
Плата за надання інших адміністративних послуг	-	100%	-
Адміністративний збір за державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень	-	100%	100%
Державне мито	-	100%	-
Орендна плата за водні об’єкти (їхчастини), що надаються в користування на умовах оренди державними адміністраціями та місцевими радами	100%	100%	100%
Інші надходження	100%	100%	100%
Концесійні платежі щодо об’єктів комунальної власності (крім тих, які мають цільове спрямування згідно із законом)	100%	100%	100%
Кошти від реалізації безхазяйного майна	-	100%	-
Екологічний податок	30%	25%	-
Надходження коштів від відшкодування втрат сільськогосподарського і лісогосподарського виробництва	25%	75%	15%
Грошові стягнення за шкоду, заподіянупорушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища внаслідок господарської та іншої діяльності	20%	50%	-
Концесійні платежі щодо об'єктів комунальної власності (які мають цільове спрямування згідно із законом)	100%	100%	100%
Власні надходження бюджетних установ	100%	100%	100%

Цільові фонди, утворені органами місцевого самоврядування та місцевими органами виконавчої влади	100%	100%	100%
Дивіденди (дохід), нараховані наакції (частки) господарських товариств, у статутних капіталах яких є комунальна власність	100%	100%	100%
Кошти пайової участі у розвитку інфраструктури населеного пункту	-	100%	-
Кошти від відчуження майна, що перебуває в комунальній власності	100%	100%	100%
Кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної та комунальної власності	-	90%	-

3.7. Система видатків бюджету.

3.7.1 Склад та види видатків Державного бюджету України.

Видатки Державного бюджету України передбачають бюджетні призначення, встановлені законом про Державний бюджет України на конкретні цілі, пов'язані з реалізацією програм та заходів.

Бюджетним кодексом України закріплено розмежування видатків між ланками бюджетної системи. Так, ст. 87 Бюджетного кодексу України передбачено перелік видатків Державного бюджету України на реалізацію заходів державного значення.

Отже, до видатків, які здійснюються з Державного бюджету України, належать видатки на:

1) державне управління: законодавчу і виконавчу владу, Президента України;

2) судову владу;

3) міжнародну діяльність;

4)наукову і науково-технічну діяльність;

5)національну оборону (окрім заходів та робіт з мобілізаційної підготовки місцевого значення);

6)правоохоронну діяльність, забезпечення безпеки держави та цивільний захист населення і територій (крім заходів у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру в межах повноважень, встановлених законом);

7) забезпечення функціонування установ та закладів Збройних сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних органів, органів цивільного захисту, які перебувають у державній власності;

8) освіту;

9) охорону здоров'я: державні програми громадського здоров'я та заходи боротьби з епідеміями; державні програми розвитку та підтримки закладів охорони здоров'я, що перебувають у державній власності, згідно з переліком, затвердженим Кабінетом Міністрів України; програму державних гарантій медичного обслуговування населення;

10)соціальний захист та соціальне забезпечення;

11)культуру і мистецтво;

12)програми підтримки національних і державних телерадіокомпаній, суспільного телебачення та радіомовлення, преси, книговидання, державних інформаційних агентств;

13)фізичну культуру і спорт;

14)державні програми підтримки регіонального розвитку та пріоритетних галузей економіки; 15)програми реставрації пам'яток архітектури, спорудження (створення) пам'ятників і монументів державного значення;

16)державні програми розвитку транспорту, дорожнього господарства, зв'язку, телекомунікацій та інформатики;

17)державні інвестиційні проекти;

18)державні програми з ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки, запобігання виникненню й ліквідації надзвичайних ситуацій і наслідків стихійного лиха;

19)створення та поповнення державних запасів і резервів;

20)обслуговування державного боргу;

21)проведення виборів у випадках, передбачених законом, і всеукраїнських референдумів;

22)виплати за державними деривативами;

23)державне фінансове забезпечення політичних партій у формах, визначених законом;

24)інші програми, які мають винятково державне значення.

3.7.2 Склад та види видатків місцевих бюджетів.

Видатки місцевих бюджетів відображають ті самі економічні відносини, що й видатки Державного бюджету, але на місцевому рівні й з урахуванням регіональних особливостей.

Видатки, які здійснюються органами місцевого самоврядування на потреби територіальних громад, їхній обсяг і цільове спрямування визначаються відповідними рішеннями про місцевий бюджет; видатки, пов'язані із здійсненням районними, обласними радами заходів щодо забезпечення спільних інтересів територіальних громад, – відповідними рішеннями про районний та обласний бюджети. Видатки місцевих бюджетів здійснюються відповідно до розмежування видатків між бюджетами, визначеного Бюджетним кодексом України, для виконання повноважень органів місцевого самоврядування.

До видатків, що здійснюються з бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, належать видатки на:

1) освіту;
2) охорону здоров'я;
3) соціальний захист і соціальне забезпечення;
4) державні культурно-освітні та театрально-видовищні програми;
5) фізичну культуру і спорт.

Видатки місцевих бюджетів здійснюються із загального та спеціального фондів місцевого бюджету відповідно до вимог Бюджетного кодексу України та закону про Державний бюджет України.

У складі витрат спеціального фонду місцевого бюджету виділяються витрати бюджету розвитку.

Кошти бюджету розвитку спрямовуються на реалізацію програм соціально-економічного розвитку відповідної території, пов'язаної зі здійсненням інвестиційної діяльності, проведення інших заходів, пов'язаних із розширеним відтворенням, а також на погашення місцевого боргу.

Видатки місцевих бюджетів

Видатки з бюджетів ТГ	Видатки з бюджетів АРК та обласних бюджетів	Видатки що здійснюються з усіх місцевих бюджетів
До видатків, що здійснюються з бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад, належать видатки на:	До видатків, що здійснюються з бюджету Автономної Республіки Крим і обласних бюджетів, належать видатки на: державне управління	До видатків місцевих бюджетів, що можуть здійснюватися з усіх місцевих бюджетів, належать видатки на: органи місцевого самоврядування;
- освіту: а) дошкільну освіту; б) загальну середню освіту: ліцеї, початкові школи, гімназії; міжшкільні ресурсні центри; заклади спеціалізованої освіти:	- освіту: а) загальну середню освіту: спеціальні школи, санаторні школи, ліцеї (засновником яких є обласна рада); дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри;	

мистецькі, спортивні, військові (військово-морські, військово-спортивні), наукові ліцеї, ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; дитячі будинки, навчально-реабілітаційні центри, інклюзивно-ресурсні центри; в) фахову передвищу освіту; г) інші державні освітні програми; ґ) вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах регіонального замовлення у закладах вищої освіти комунальної власності, засновником яких є міська, сільська або селищна рада); ґ$^{-1}$) післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах регіонального замовлення); д) позашкільну освіту; е) професійну (професійно-технічну) освіту з бюджетів міських територіальних громад з адміністративним центром у місті обласного значення - обласному центрі (на оплату послуг з підготовки кадрів на умовах регіонального замовлення у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти державної та/або комунальної власності, які розташовані на території зазначених територіальних громад); - охорону здоров'я: а) оплату комунальних послуг та енергоносіїв комунальних закладів охорони здоров'я, які належать відповідним територіальним громадам, для забезпечення надання медичних послуг за	заклади загальної середньої освіти державної власності; заклади спеціалізованої освіти: мистецькі, спортивні, військові (військово-морські, військово-спортивні), наукові ліцеї, ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою; б) професійну (професійно-технічну) освіту (на оплату послуг з підготовки кадрів на умовах регіонального замовлення у закладах професійної (професійно-технічної) освіти та інших закладах освіти державної та/або комунальної власності; б$^{-1}$) фахову передвищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців на умовах регіонального замовлення у закладах фахової передвищої освіти державної та/або комунальної власності; в) вищу освіту (на оплату послуг з підготовки фахівців, наукових та науково-педагогічних кадрів на умовах регіонального замовлення у закладах вищої освіти комунальної власності; г) післядипломну освіту (на оплату послуг з підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів на умовах регіонального замовлення); ґ) позашкільну освіту (заходи і заклади національного, державного, республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення з позашкільної роботи з дітьми); д) інші державні освітні програми; - охорону здоров'я: а) оплату комунальних послуг та енергоносіїв комунальних закладів охорони здоров'я, які є об'єктами права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що перебувають в управлінні обласних рад, для забезпечення надання медичних послуг за програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; б) регіональні програми розвитку та підтримки комунальних	

програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; б) місцеві програми розвитку та підтримки комунальних закладів охорони здоров'я, які належать відповідним територіальним громадам, місцеві програми надання населенню медичних послуг понад обсяг, передбачений програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; е) місцеві програми громадського здоров'я; - соціальний захист та соціальне забезпечення: а) державні програми соціального забезпечення: притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, малі групові будинки; територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг); центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю; центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю, дитячі будинки сімейного типу, прийомні сім'ї; компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і	закладів охорони здоров'я, які є об'єктами права спільної власності територіальних громад сіл, селищ, міст, що перебувають в управлінні обласних рад, і регіональні програми надання населенню медичних послуг понад обсяг, передбачений програмою державних гарантій медичного обслуговування населення; е) регіональні програми громадського здоров'я; є) інші заклади та заходи у системі охорони здоров'я (будинки дитини, заклади служби крові, медико-соціальні експертні комісії, бюро судмедекспертизи, бази спецмедпостачання); - соціальний захист та соціальне забезпечення: а) державні програми соціального захисту та соціального забезпечення: виплати компенсації реабілітованим; дитячі будинки-інтернати; навчання та трудове влаштування осіб з інвалідністю; будинки-інтернати для громадян похилого віку та осіб з інвалідністю; будинки-інтернати для дітей з інвалідністю; центри з нарахування та здійснення соціальних виплат; притулки для дітей, центри соціально-психологічної реабілітації дітей та соціальні гуртожитки для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування ; пільгове медичне обслуговування громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; компенсаційні виплати особам з інвалідністю на бензин (пальне), ремонт, техобслуговування автотранспорту та транспортне обслуговування, а також на встановлення телефонів особам з інвалідністю I і II груп; відшкодування витрат на поховання учасників бойових дій та осіб з інвалідністю внаслідок війни; центри соціальної реабілітації дітей з інвалідністю,	- соціальний захист та соціальне забезпечення: а) програми місцевого значення стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі на підтримку діяльності молодіжних центрів; б) місцеві програми соціального захисту окремих категорій населення; в) програми соціального захисту малозабезпеченої категорії учнів закладів професійної (професійно-технічної) освіти; г) центри обліку та заклади соціального захисту для бездомних осіб, центри

потребують сторонньої допомоги; в) державні програми підтримки будівництва (реконструкції) житла для окремих категорій громадян; г) сільські, селищні та міські програми і заходи щодо реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, у тому числі утримання та програми центрів соціальних служб; - державні культурно-освітні та театрально-видовищні програми (сільські, селищні та міські палаци і будинки культури, клуби, центри дозвілля, інші клубні заклади, бібліотеки, театри, музеї, виставки, центри культурних послуг, мистецькі школи, студії, інші заклади культури, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус академічних, національних), зоопарки комунальної власності; - фізичну культуру і спорт.	центри професійної реабілітації осіб з інвалідністю; б) республіканські Автономної Республіки Крим та обласні програми і заходи з реалізації державної політики стосовно дітей, молоді, жінок, сім'ї, в тому числі утримання та програми республіканського Автономної Республіки Крим і обласних центрів соціальних служб; в) інші державні соціальні програми; - культуру і мистецтво: а) державні культурно-освітні програми (національні, державні, республіканські Автономної Республіки Крим та обласні заповідники, бібліотеки, музеї та виставки, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних); б) державні театрально-видовищні програми (філармонії, художні, музичні колективи і ансамблі, театри, концертні і циркові організації, палаци, будинки культури, інші заклади національного, державного, республіканського Автономної Республіки Крим і обласного значення, інші заклади та заходи в галузі мистецтва, включаючи заклади та установи комунальної власності, яким надано статус національних); в) інші державні культурно-мистецькі програми; - фізичну культуру і спорт.	соціальної адаптації осіб, звільнених з установ виконання покарань; г) компенсаційні виплати за пільговий проїзд окремих категорій громадян; д) компенсації фізичним особам, які надають соціальні послуги громадянам похилого віку, особам з інвалідністю, дітям з інвалідністю, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують сторонньої допомоги; е) надання фінансової підтримки громадським об'єднанням ветеранів на виконання програм (проектів, заходів) відповідного адміністративно-територіального рівня; - культурно-мистецькі програми місцевого значення; - програми підтримки кінематографії та засобів масової інформації; - місцеві програми з розвитку фізичної культури і спорту, включаючи заходи із залучення населення до фізичної активності та занять спортом; - місцеві програми розвитку житлово-комунального господарства та благоустрою населених пунктів; - інші програми, пов'язані з виконанням власних повноважень, затверджені Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідною місцевою радою згідно із законом.

3.7.3 Кошторис бюджетної установи: зміст та структура.

Кошторис бюджетної установи – це основний плановий фінансовий документ, яким встановлюються на бюджетний період повноваження щодо отримання надходжень і розподіл бюджетних асигнувань на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для виконання бюджетною установою своїх функцій і досягнення результатів, визначених відповідно до бюджетних призначень.

Форма кошторису затверджується Міністерством фінансів України. Кошторис бюджетної установи складається на бюджетний рік і затверджується керівником вищого рівня, про що робиться запис посадової особи, скріплений гербовою печаткою у правому верхньому куті цього документа. У кошторисі міститься інформація, яку можна умовно згрупувати:

– поточні видатки: оплата праці та нарахування на заробітну плату; використання товарів і послуг; обслуговування боргових зобов'язань; поточні трансферти; соціальне забезпечення; інші видатки;

– капітальні видатки: придбання основного капіталу; капітальні трансферти; нерозподілені видатки.

Економічна класифікація видатків бюджету дає можливість чітко розмежувати видатки бюджетних установ та одержувачів бюджетних коштів за економічними ознаками з детальним розподілом коштів за їхніми предметними ознаками. Вона забезпечує єдиний підхід до всіх учасників бюджетного процесу з точки зору виконання бюджету та кошторисів бюджетних установ.

Видатки кошторису бюджетних установ здійснюються за кодами економічної класифікації.

Поточні видатки – це видатки, які спрямовуються на виконання бюджетних програм і забезпечують поточне функціонування бюджетних установ, проведення досліджень, розробок, заходів та надання поточних трансфертів населенню і підприємствам (установам, організаціям).

Капітальні видатки – це видатки, які спрямовуються на придбання основного капіталу (обладнання і предметів довгострокового користування), необоротних активів (у тому числі землі, нематеріальних активів тощо), на капітальні інвестиції, капітальний ремонт; на створення державних запасів і резервів; на придбання капітальних активів; невідплатні платежі, компенсацію втрат, пов'язаних з пошкодженням основного капіталу.

У бюджетній практиці використовуються чотири види кошторисів: індивідуальні, загальні, кошториси витрат на централізовані заходи і зведені галузеві кошториси.

Кожна установа незалежно від того, чи веде вона облік самостійно, чи

обслуговується централізованою бухгалтерією, для забезпечення своєї діяльності складає індивідуальні кошториси, плани асигнувань загального фонду бюджету, плани надання кредитів із загального фонду бюджету, плани спеціального фонду за кожною бюджетною програмою (функцією), що вона виконує, а вищі навчальні заклади та наукові установи – також індивідуальні плани використання бюджетних коштів та індивідуальні помісячні плани використання бюджетних коштів.

3.8 Податкова система України.

3.8.1 Податкова політика: сутність в системі державного регулювання економіки.

Податкова політика – це діяльність держави зі встановлення, правового регламентування та організації стягнення податків і зборів, метою якої є формування централізованих фінансових ресурсів держави у процесі розподілу та перерозподілу валового внутрішнього продукту.

Податкова політика – це поєднання об'єктивної економічної категорії податків, реального стану системи економічних відносин у державі та суб'єктивності податкової діяльності як сукупності конкретних дій, рішень різних органів, гілок і рівнів державної влади.

Податкова політика – це система відносин, які складаються між платниками податків і державою, а також стратегія їх дій у різних умовах господарювання та економічних системах.

Податкову політику можна також визначити як діяльність держави у сфері встановлення і справляння податків.

Для більш адекватного формулювання визначення кожної з політик виділимо їх основну мету, суб'єктів і об'єкт (табл. 5).

Таблиця 5. **Деталізація рівнів податкової політики**

Рівень	Мета	Суб'єкт	Об'єкт
Загальнодержавний (федеральний)	Стійке забезпечення дохідної частини консолідованого бюджету країни	Президент, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України	Податкова система країни
Регіональний (для країн з федеративним устроєм), в Україні – АР Крим	Стійке забезпечення дохідної частини консолідованого бюджету регіону	Голова регіону, Законодавчі збори, Уряд регіону	Оподаткування регіональними податками
Місцевий (муніципальний для країн з федеративним устроєм)	Стійке забезпечення дохідної частини консолідованого бюджету територіальної громади (муніципалітету)	Голова і представницькі органи муніципальних утворень (місцеві ради)	Оподаткування місцевими податками та єдиним податком за спрощеною системою оподаткування

Корпоративний	Стійке забезпечення доходів суб'єкта господарювання і мінімізація його податкових зобов'язань	Власники і керівні органи суб'єктів господарювання	Оподаткування суб'єктів господарювання
Індивідуальний (сімейний)	Стійке забезпечення доходів домогосподарства і мінімізація його податкових зобов'язань	Домогосподарство, фізична особа, які є платниками податків	Оподаткування фізичної особи (осіб)

Державна податкова політика – діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування щодо вдосконалення податкової системи країни з метою сталого забезпечення дохідної частини всіх рівнів бюджетної системи та досягнення інших соціально-економічних ефектів.

Місцева податкова політика – діяльність місцевих органів самоврядування щодо сталого забезпечення дохідної частини місцевих бюджетів та забезпечення впливу за рахунок податків та оподаткування на соціально-економічний розвиток територіальної громади.

Корпоративна податкова політика – діяльність економічних агентів з використання законодавчо встановлених варіативних способів (прийомів, методів, пільг тощо) податкового планування з метою мінімізації своїх податкових зобов'язань і досягнення власних ефектів.

Структура Державної податкової служби України включає три основних ієрархічних рівні:

- Державна податкова служба України (вища ланка). На неї покладають завдання організації податкової роботи в державі, її інструктивного та методичного забезпечення, контролю за діяльністю всіх податкових органів системи. Функціями центрального апарату, відмінними від функцій інших підрозділів служби, є: організація, координація і контроль роботи державних податкових адміністрацій та державних податкових інспекцій; аналітична та статистична діяльність; розробка і видання інструктивних і методичних вказівок, інших документів щодо дій підрозділів служби із застосування податкового законодавства; участь у підготовці проектів законодавчих, нормативних актів і міжнародних договорів з питань оподаткування; вирішення питань міжнародного співробітництва фіскально-адміністративного характеру;

- державна податкова служба в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі (середня ланка). Завдання окремих підрозділів податкових адміністрацій цієї ланки в цілому ідентичні функціям відповідних підрозділів Державної податкової адміністрації України. На середню ланку покладається організація податкової роботи в області або місті. Це головна ланка консультаційної роботи, що вимагає

висококваліфікованих фахівців, добре знайомих з податковим законодавством. В окремих випадках податкові адміністрації цього рівня можуть безпосередньо вести податкову роботу з незначним колом платників, які перебувають на обліку в них. Відносно даних платників згадані державні податкові адміністрації виконують ті ж самі функції, що й інспекції базової ланки. Структура податкових органів середньої ланки в цілому схожа на структуру Державної податкової служби України (вищої ланки), за винятком законодавчої й методичної роботи;

- державні податкові інспекції в районах, містах (крім міст Києва та Севастополя), районах у містах (базова ланка). Структура податкових інспекцій базового рівня відображає їхню основну функцію – безпосереднє ведення податкової роботи. Вона має два варіанти – розширений і звужений.

3.8.2 Стратегія і тактика податкової політики.

Процес формування податкової політики має включати підготовку її стратегії, а реалізація податкової – розробку тактики, яка не суперечить стратегії.

Податкова політика, яка проводиться на майбутнє, є податковою стратегією, а на теперішній час – податковою тактикою.

Стратегія податкової політики – це цілісна система дій у сфері оподаткування, спрямована на досягнення економічних цілей, завдань і пріоритетів суб'єкта, враховуючи внутрішній комплексний ефект і зовнішні фактори, розраховані на довгострокову перспективу.

Мета стратегії податкової політики – забезпечити достатні податкові надходження до бюджету країни, забезпечити ефективне функціонування економіки країни та забезпечити міжнародну податкову конкуренцію.

Цілі стратегії податкової політики визначаються в довгострокових цілях податкової політики.

Основними стратегічними завданнями податкової політики України за двома державними програмами були і є:

- забезпечити належні сукупні податкові надходження до бюджетів усіх рівнів на основі збалансованої бюджетної політики;
- створення конкурентоспроможної національної економіки;
- інтеграція національної податкової системи в міжнародні податкові відносини.

Для відтворення стратегічних цілей податкової політики України були поставлені такі цілі:

- підвищення податкової ефективності за рахунок розширення бази оподаткування, вдосконалення адміністрування;
- поетапне зниження податкового навантаження;

- збільшення інвестицій в економіку – удосконалення податкового регулювання на основі впровадження інноваційно-інвестиційних преференцій;

- посилення конкурентних позицій вітчизняного бізнесу тощо.

Тактика податкової політики – це форма реалізації стратегії податкової політики, яка являє собою комплекс адаптивних заходів впливу суб'єкта на конкретні економічні процеси, з метою подання сигналів, визначених завданнями податкової стратегії.

Тактика податкової політики не завжди повністю відповідає стратегічним цілям і завданням податкової політики, що може призвести до негативних наслідків. Велику роль у формуванні доходів бюджету відіграє раціональність тактичних дій у здійсненні податкової політики. Бюджетні цілі на наступний фінансовий рік мають відповідати основній податковій стратегії.

3.8.3 Оцінка рівня податкового навантаження на макро- і мікрорівнях.

Податкове навантаження – це показник сукупного впливу податків на економіку країни в цілому, на окремий господарюючий суб'єкт або на іншого платника, який визначається як частка їхніх доходів, що сплачується державі у формі податків і платежів податкового характеру.

На макрорівні податкове навантаження можна визначити як відношення загального обсягу податкових надходжень до державного бюджету до ВВП.

Даний показник використовується при вирішенні наступних завдань:

• розробці економічної та соціальної політики держави;

• розробці податкової політики на макро- і мікрорівні;

• порівняльної оцінки податкової системи країни з подібними системами інших держав;

• визначенні ступеня впливу податкової системи на економіку країни і окремого суб'єкта господарювання.

Показниками податкового тягаря на макрорівні можуть бути податковий тягар на економіку в цілому і податковий тягар на населення, а на мікрорівні – податковий тягар на конкретне підприємство і податковий тягар на працівника.

Показники ступеня впливу податкової системи в цілому на економіку країни і на окремий господарюючий суб'єкт повинні бути:

• науково обгрунтованими, об'єктивними і зрозумілими для користувачів;

• загальновизнаними в нашій країні і за кордоном;

• порівнянними.

Податкове навантаження є наслідком податкової політики держави, якісною характеристикою будь-якої системи оподаткування та реалізується на таких чотирьох рівнях:

1) перший – податковий тиск безпосередньо податкових важелів;

2) другий – податковий тиск всієї сукупності податків;

3) третій – використання механізму пільг платниками, надання пільгових кредитів, дотацій, при цьому податковий тиск переміщується з одних платників податків на інших;

4) четвертий – використання податкової техніки, при якій посилюється податковий тиск на платника податку (наприклад, авансовані платежі, які передбачають сплату податку платником до моменту отримання результатів його господарської діяльності).

Приклад 1.

Визначити у відсотках податковий тягар (або податкове навантаження) загальнодержавних податків і зборів на економіку України у 2020 та 2021 роках та його динаміку, якщо відомо:

Найменування показника, млрд грн	2020 рік	2021 рік
1. Податок на додану вартість	126,5	155,8
2. Податок на доходи фізичних осіб	295,1	349,8
3. Податок на прибуток підприємств	118,5	163,8
4. Акцизний податок	82,3	85,0
5. Рентна плата	57,1	89,3
6. Мито	30,5	38,2
7. ВВП	4194,1	5459,6

Коментар. Податковий тягар (або податкове навантаження) це процентне відношення загального обсягу податків до ВВП:

2020 рік: (126,5 + 295,1 + 118,5 + 82,3 + 57,1 + 30,5) * 100% / 4194,1 = 16,9 %;

2021 рік: (155,8 + 349,8 + 163,8 + 85,0 + 89,3 + 38,2) * 100% / 5459,6 = 16,2 %.

Отже, за 2 роки податковий тягар скоротився на 0,7%.

Приклад 2.

Відомі такі дані фірми:

Найменування показника, тис грн	2020 рік	2021 рік
1. Чистий дохід від реалізації продукції	12 746	14 219
2. Собівартість реалізованої продукції	7 193	8 016
3. Витрати на оплату праці	2 104	2 671
4. Адміністративні витрати	432	323
5. Інші операційні витрати	78	102
6. Процентні витрати	267	187
7. Процентні доходи	341	423
8. Амортизація	882	937
9. Сплачено податку на прибуток підприємства	921	903
10. Сплачено податку на землю	54	68

Знайти податкове навантаження (податковий тягар) або загальну ставку за податками і соціальними зборами у % до комерційного прибутку. І визначити, як воно змінилося за аналізований період.

Коментар. Для розрахунку податкового навантаження фірми до таблиці треба додати наступні рядки з методикою обрахунку необхідних показників:

11. Комерційний прибуток (р.1 – р.2 – р.3 – р.4 – р.5 – р.6 + р.7 – р.8)	2 131	2 406
12. Сплачено єдиного соціального внеску (р.3*22% / 100%)	463	588
13. Загальний обсяг податків (р.9 + р.10 + р.12)	1 438	1 559
13. Податкове навантаження р.13 * 100 / р.11, %	67,5	64,8

Отже, за аналізований період податкове навантаження на фірму знизилося 2,7 %.

3.8.4 Завдання, цілі та основні принципи податкової політики в Україні.

Основними завданнями податкової реформи в Україні мають бути:

- формування нового інституційного середовища оподаткування, сприятливого для реалізації принципу рівності всіх платників перед законом, недопущення будь-яких проявів податкової дискримінації, формування відповідального ставлення платників до виконання своїх податкових зобов'язань;
- підвищення фіскальної ефективності податків за рахунок розширення податкової бази, покращання адміністрування, зменшення масштабів ухилення від сплати податків;
- підвищення регулюючого потенціалу податкової системи на основі запровадження інноваційно-інвестиційних преференцій з податку на прибуток підприємств;
- забезпечення більш рівномірного розподілу податкового тягаря між платниками податків;
- демократизація податкової служби України, а саме зміна ідеології її функціонування на основі реформування податкової служби.

Рис. 6. **Цілі державної податкової політики**

Реалізація податкової політики здійснюється відповідно до певних правил, які можна кваліфікувати як принципи. Вони необхідні для надання податковій політиці наукової обґрунтованості, зниження впливу суб'єктивних чинників на характер політики, що формується, кращої її сприйнятливості і більшої її зрозумілості платниками податків. Від цього значною мірою залежить успішність реалізації податкової політики.

Сформулюємо наступні принципи формування сучасної податкової політики (рис. 7).

1. Принцип наукової обґрунтованості.

Сучасна податкова політика має бути науково обґрунтованою і вивіреною, тобто виходити з достовірних, підтверджених логічно й емпірично відомостей, що дозволяють адекватно описувати суспільні

процеси і прогнозувати їх розвиток. Її формуванням обов'язково повинні займатися професіонали з різних предметних областей (економісти, юристи, соціологи, філософи).

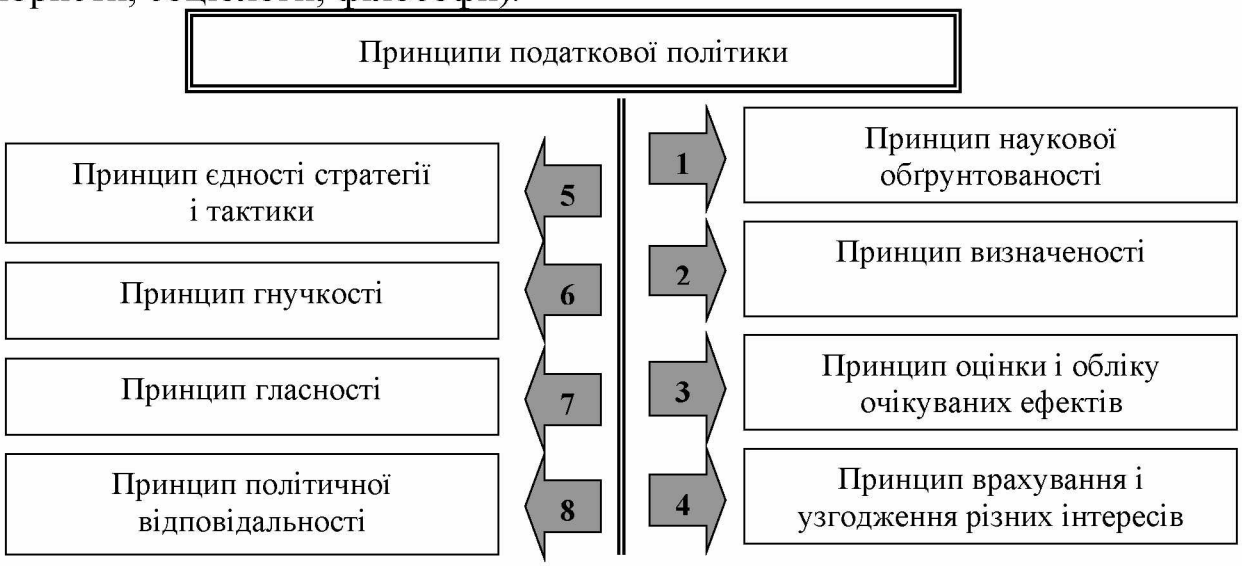

Рис. 7. **Принципи формування державної податкової політики**

2. Принцип визначеності.

Податкова політика в силу своєї значимості не може бути простою сукупністю програмних установок керівників держави. Вона має бути визначена програмним документом стратегічного (концептуального) характеру та регулярними змістовними документами тактичного характеру, що мають нормативно-правовий характер та обов'язкову силу для органів виконавчої влади.

3. Принцип оцінки та обліку очікуваних ефектів.

Вибір цілей податкової політики та основних засобів їх досягнення повинен формуватися на основі прогнозування всіх можливих ефектів (результатів), обґрунтування якомога точної їх кількісної оцінки.

4. Принцип врахування та узгодження різних інтересів.

Вибір цілей податкової політики та основних засобів їх досягнення повинен формуватися не тільки на основі оцінки та обліку ефектів. Такий вибір повинен супроводжуватися також обов'язковим урахуванням інтересів різних видів бюджетів і різних категорій платників податків.

5. Принцип єдності стратегії і тактики.

Формування податкової політики має передбачати вироблення концепції (доктрини) і розробку стратегії її реалізації. А реалізація податкової політики має передбачати розробку тактики. Причому тактика не повинна суперечити стратегії, а разом вони не повинні суперечити концепції податкової політики. У цьому якраз і реалізується їх єдність і ієрархічність.

6. Принцип гнучкості.

Податкова політика має бути достатньо гнучкою і оперативно реагувати на зміну соціально-економічної ситуації не тільки в регіоні, країні, а й в світі. У загальному сенсі податкова політика повинна слідувати суворо в фарватері соціально-економічних змін, але в деяких випадках вона повинна навіть передбачати і випереджати очікувані зміни.

7. Принцип гласності (прозорості).

У відповідності з цим принципом як податкова політика, що формується, тобто програмні документи стратегічного (концептуального) характеру, так і податкова політика, що реалізується, тобто регулярні змістовні документи тактичного характеру, повинні бути відкритими до широкого використання та обговорення.

8. Принцип політичної відповідальності.

Відповідно до цього принципу держава повинна постійно звертатися до громадян за принциповою оцінкою того, чи в тому напрямку реалізується податкова політика, витрачає вона занадто багато або занадто мало, а також за оцінкою того, на що вона витрачає кошти платників податків.

3.8.5 Структура податкової системи.

Регулювання відносин в сфері оподаткування здійснюється на основі Податкового кодексу України та низки інших законодавчих і нормативних актів.

Податкова система – сукупність податків зборів та платежів, що законодавчо закріплені в даній державі; принципів, форм та методів їх визначення, зміни або скасування; дій, що забезпечують їх сплату, контроль та відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податкова політика – система дій, які проводяться державою в галузі податків і оподаткування. Вона знаходить своє відображення у видах податків, розмірах податкових ставок, визначені кола платників податків і об'єктів оподаткування, у податкових пільгах.

Податкова політика є частиною загальної фінансової політики держави на середньострокову та довгострокову перспективу.

Податкова система, як правило, складається з наступних елементів:

1) ***податкової ставки,*** тобто величини податку на одиницю оподаткування. Для прикладу, одиницею виміру об'єкта оподаткування для податку на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, є квадратний метр площі об'єкта, що підлягає оподаткуванню, для податку на прибуток – розмір прибутку до оподаткування, визначений за правилами бухгалтерського обліку за звітній період тощо. Податкова ставка може визначатися в гривнях до об'єкта оподаткування, або у %.

Податкова ставка, що визначається як відсоток, поділяється на такі види:

а) пропорційна, коли ставка оподаткування є однаковою і не залежить від розміру об'єкта оподаткування;

б) прогресивна, коли ставка оподаткування зі збільшенням об'єкта оподаткування зростає;

в) регресивна, коли податкова ставка зі збільшенням об'єкта оподаткування знижується.

2) ***суб'єктів та об'єктів оподаткування:***

а) суб'єкти оподаткування – ті, хто сплачує податки, фізичні та юридичні особи;

б) об'єкти оподаткування – прибуток підприємств до оподаткування, визначений за правилами бухгалтерського обліку, дохід (заробітна плата), площа об'єктів нерухомості, вартість земельної ділянки тощо.

3) ***видів податків,*** серед яких виділяють:

а) ***прямі податки*** стягуються безпосередньо з об'єкта оподаткування (податок на прибуток підприємств, податок на доходи фізичних осіб);

б) ***непрямі податки*** – податки, які включаються до ціни товарів або тарифів на послуги (податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, мито);

в) ***загальнодержавні податки*** – спрямовуються до загальнодержавного бюджету (податок на прибуток; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; мито тощо);

г) ***місцеві податки та збори*** – спрямовуються до бюджетів територіальних громад (податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки, єдиний податок; плата за землю, транспортний податок, збір за місця для паркування транспортних засобів, туристичний збір).

4) ***адміністрування податків***, що можна визначити як динамічний процес, що передбачає сукупність дій в сфері уравління, організаційної діяльності органів державної фіскальної служби в напрямку реалізації державної податкової та митної політики, а також податково-митного контролю. Загалом, у Податковому Кодексі України (дали ПКУ) можна знайти наступне визначення терміну «адміністрування» податків, зборів, митних платежів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та інших платежів - це сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організовують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом.

3.8.6 Функції, права та обов'язки контролюючих органів у сфері оподаткування.

Податковий контроль – це система заходів, що вживаються контролюючими органами з метою контролю правильності нарахування, повноти і своєчасності сплати податків і зборів, а також дотримання законодавства з питань регулювання обігу готівки, проведення розрахункових та касових операцій, патентування, ліцензування та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи.

Податковому контролю, як різновиду державного контролю, характерна наявність всіх суттєвих властивостей останнього. В той же час, йому властиві деякі специфічні риси, які полягають в особливостях його об'єкта та предмета, суб'єктів контролю та підконтрольних осіб, функцій та завдань, а також видів та способів.

Суб'єктами податкового контролю виступають державні органи спеціальної компетенції. В повному об'ємі здійснювати податковий контроль вправі органи державної податкової служби. Окремими контрольними повноваженнями в сфері оподаткування наділені також митні органи.

Підконтрольними суб'єктами є будь-які юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, а також фізичні особи, які беруть участь у податкових правовідносинах як платники податків чи особи, що сприяють сплаті податків (податкові агенти, банки).

Об'єктом податкового контролю є фінансово-господарська діяльність вказаних осіб, предметом – бухгалтерські книги, звіти, плани, рахунки, декларації, накладні та інші документи пов'язані з обчисленням та сплатою податків та зборів до бюджетів всіх рівнів. Перелік документів, що так чи інакше пов'язані з оподаткуванням є надзвичайно широким. До них належать різного роду накази керівників та звіти працівників, цивільно-правові та трудові договори, установчі документи, банківські виписки та інші.

До основних функцій податкового контролю можна віднести наступні:

- облікову – забезпечує облік платників податків, предметів оподаткування, належних платежів бюджетам і цільовим державним фондам;
- профілактичну – забезпечує припинення та профілактику правопорушень в податковій сфері;

- інформаційну – слугує джерелом інформації для прийняття управлінських рішень;

- мобілізуючу – за підсумками податкового контролю дозволяє збільшити надходження до бюджетів та цільових державних фондів.

Принципами податкового контролю є: законність; превентивність; всезагальність, повнота та єдність податкового контролю; планомірність (регулярність, систематичність); об'єктивність, обґрунтованість та достовірність результатів; пріоритет захисту прав та інтересів платників податків; дотримання податкової таємниці; недопущення спричинення неправомірної шкоди; документальна фіксація результатів податкового контролю та інші. Важливе значення при визначенні принципів податкового контролю відіграє Лімська декларація керівних принципів контролю, прийнята на IX Конгресі Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю в 1977 році.

Податковий контроль як елемент управління вирішує декілька завдань:

по-перше, це контроль за фінансовою та господарською діяльністю суб'єктів у зв'язку з оподаткуванням;

по-друге, це регламентована нормами права діяльність владних та зобов'язаних осіб, пов'язана з формуванням публічних грошових фондів за рахунок надходжень від податків та зборів;

по-третє, це засіб забезпечення законності у сфері оподаткування.

При реалізації завдань податкового контролю, на їх основі формуються напрямки податкового контролю, під якими розуміють відносно відокремлені сфери контрольної діяльності, що охоплюють однорідні за своїм змістом дії платників податків та інших зобов'язаних осіб по виконанню покладених на них обов'язків в сфері оподаткування. Виділяють наступні напрямки податкового контролю: облік організацій та фізичних осіб; податковий контроль за своєчасністю сплати податків та зборів; податковий контроль за правильністю обчислення та повнотою сплати, належним обліком; податковий контроль за законністю використання податкових пільг; податковий контроль за своєчасністю та правильністю утримання сум податків податковими агентами; податковий контроль за відповідністю значних видатків фізичних осіб їх доходам; податковий контроль за своєчасним перерахуванням податкових платежів і виконання платіжних доручень та інкасових доручень; податковий контроль за правомірністю відшкодування сум непрямих податків з бюджету; організація та контроль за дотриманням податкових режимів.

У сферу податкового контролю не входить перевірка виконання фінансових вимог та правил економічного, а не юридичного характеру, хоча вони і впливають на фіскальні інтереси держави, але не належать до

фінансово-правового регулювання (доцільність укладення цивільно-правових та трудових договорів, планування прибутку, управління цінними паперами, дотримання імпортних та експортних квот та інше). Податковий контроль за приватним сектором економіки зачіпає тільки сферу виконання грошових зобов'язань перед державою (сплата податків та інших обов'язкових платежів), дотримання законності та цільового використання податкових пільг, дотримання встановлених державою правил ведення бухгалтерського обліку, а також виконання законних вимог уповноважених органів держави відносно надання фінансової документації.

Податковий контроль охоплює всю систему оподаткування, здійснюється в розрізі окремих податків, груп платників податків, територій, пронизує економіку по вертикалі та горизонталі, забезпечує дотримання правил бухгалтерського обліку та звітності, податкового законодавства України, що дозволяє провести його класифікацію за видами та способами здійснення.

Рекомендована література до розділу 3

1. Алєсєєв І. В., Ярошевич Н. Б., Чушак-Голобородько А. М. Бюджетна система [Текст] : навч. посіб. : рек. МОН України для студ. ВНЗ / МОН України, Нац. ун-т "Львівська політехніка". – К. : Хай-Тек Прес, 2008. – 374, [2] с.
2. Бюджетна система [Текст] : підручник / [С. І. Юрій та ін.] ; за ред. С. І. Юрія, В. Г. Дем'янишина, О. П. Кириленка ; Терноп. нац. екон. ун-т. - Тернопіль : ТНЕУ, 2013. - 623 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 581-584
3. Владимиров К. М., Абсава Л. О., Владимирова Л. В., Мінза Т. К. Бюджетна система [Текст] : навч. посіб. – К. : Кондор, 2009. – 220 с. – Бібліогр.: с.215-219.
4. Податкова система : навч. посібник / Волохова І. С., Дубовик О. Ю., Слатвінська М. О. та ін. ; за заг. ред. І. С. Волохової, О. Ю. Дубовик. Харків : Видавництво «Діса плюс», 2019. 402 с.
5. Податкова система : навчальний посібник / за заг. ред. Андрущенка В. Л. К. : Центр учбової літератури, 2015. 416 с.
6. Стасишин А. В., Ярема Я. Р., Ситник Н. С., Романів Є. М. Податкова система : навч. посіб. Львів : Магнолія 2006, 2021. 399 с.
7. Фещенко Л. В., Проноза П. В., Кузьминчук Н. В. Бюджетна система України [Текст] : навч. посіб. : рек МОН України як навч. посіб. для студ. ВНЗ / МОН України. – К. : Кондор, 2008. – 438, [2] с.
8. Юшко С.В. Бюджетна система [Текст] : навч. посіб. / Юшко С. В. ; Харків. нац. екон. ун-т ім. Семена Кузнеця. - Харків : Вид-во ХНЕУ ім. С. Кузнеця, 2013. - 347 с. : рис., табл. - Бібліогр.: с. 302-326.

РОЗДІЛ 4.
Банківська справа та страхування

4.1. Гроші та кредит у ринковій економіці.

4.1.1 Сутність і функції грошей.

Гроші – це специфічний товар, який виконує функцію загального обмінного еквівалента, на підставі якого вимірюється вартість усіх інших товарів.

Еволюційно відомими є 4 форми грошей:

1 – товарні гроші (золоті зливки, певні групи товарів, наприклад зброя);

2 – металеві гроші (монети);

3 – паперові гроші (векселі, банкноти, казначейські білети);

4 – електронні гроші (безготівкові, web-money).

До функцій грошей відносять:

а) Засіб обігу. Коли гроші використовують як засіб оплати за товари та послуги, то кажуть що вони виконують функцію засобу обігу. Гроші дозволяють поєднати окремі акти обміну в єдиний процес обігу.

б) Функція грошей як міри вартості – це здатність вимірювати вартість усіх товарів в грошових одиницях держави. Сьогодні грошові одиниці малорозвинутих країн виконують функцію засобу обігу, в той час як функцію міри вартості там виконують валюти розвинутих країн, особливо в умовах значної інфляції.

в) Засіб нагромадження – це особлива функція, яка забезпечує володарю в майбутньому купівельну спроможність накопиченого активу в умовах стабільної економіки. Люди можуть зберігати свій скарб у вигляді коштовностей, нерухомості, акцій тощо, однак гроші найбільш придатні до цього, оскільки мають абсолютну ліквідність.

Ліквідність – це здатність активу бути швидко, без перешкод обміненим на засіб платежу або бути використаним як засіб платежу.

г) Засіб платежу. Товари не завжди продаються за готівкові гроші, оскільки до моменту появи на ринку одного продавця зі своїм товаром, в інших ще може не бути готівкових грошей. Тому виникає необхідність купівлі-продажу товарів в кредит, тобто з відстроченням платежу. В цьому випадку гроші функціонують не як засіб обігу – а як засіб платежу. При авансових платежах гроші передаються продавцю раніше отримання від нього товару, виплата заробітної плати не відбувається одночасно з виконанням певних виробничих операцій, сплата боргів відбувається через певний час після отримання позики.

Найхарактернішою ознакою функції грошей як засобу платежу є наявність розриву в часі між передачею товару покупцю та грошей

продавцю. Гроші як засіб платежу, на відміну від грошей як засобу обігу, не опосередковують, а завершають акт купівлі-продажу.

д) Світові гроші. Гроші виступають засобом зв'язку відокремлених товаровиробників не лише на національному, а й на міжнародному ринках, забезпечуючи загальносвітову еквівалентність обміну, в цій якості гроші виконують функцію світових грошей. В якості світових грошей сьогодні використовують долар США, євро.

4.1.2 Формування пропозиції грошей. Грошова маса та її показники.

Грошовий обіг забезпечується певною масою грошей. Кількість грошей в обігу характеризує стан грошового обігу та ринкову кон'юнктуру загалом. Нормальний обсяг грошової маси сприяє інтенсивності обігу грошей, формування платоспроможного попиту, кон'юнктури ринку та економічного розвитку загалом. Занижений або завищений обсяг грошової маси негативно впливають на економічний розвиток. Занижений – призводить до зниження швидкості обігу грошей через недостачу грошей, а завищений обсяг – до інфляції, яка має ще більший руйнівний вплив на розвиток економіки.

Грошова маса – це сукупність купівельних, платіжних та накопичувальних засобів, яка обслуговує економічні зв'язки, належить фізичним та юридичним особам, а також державі. Це важливий кількісний показник руху грошей.

Грошову масу можна класифікувати за такими ознаками: а) за ступенем ліквідності, тобто готовністю до здійснення обігу (готівкові гроші, строкові вклади в банках, кошти на вклади за трастовими операціями тощо); б) за формою грошових заходів (готівкові, депозитні); в) за розміщенням у суб'єктів грошового обігу (приватні особи, господарські суб'єкти, громадські організації, державні установи); г) за територіями розміщення.

З метою визначення маси грошей в обігу найважливішим і найскладнішим є структуризація грошової маси за ступенем ліквідності. Складність полягає у відсутності однозначного розуміння ступеня ліквідності кожного елемента загальної грошової маси. Крім того, немає чіткості у розмежуванні між грошима і високоліквідними фінансовими активами, які вже не є грошима. За цим критерієм сучасна наука і практика виокремлюють кілька елементів грошової маси. За комбінацією окремих елементів загальної грошової маси можна визначити і різні за складом та обсягом показники грошової маси. Залежно від складу, обсягу і ступеня ліквідності грошова маса виражається показником, який називається грошовий агрегат.

Для аналізу зміни руху грошей на певну дату і за певний період у

фінансовій статистиці спочатку в економічно розвинутих країнах, а потім і в нашій країні стали використовувати грошові агрегати М0, М1, М2, М3.

Грошовий агрегат – це показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їхньої ліквідності.

Агрегат М0 відображає масу готівки, яка перебуває поза банком. Це готівка грошей, наявна у фізичних осіб і в касах юридичних осіб. Готівка грошей, що знаходиться в касах банків, сюди не відноситься. Цей агрегат дуже важливий для статистичного аналізу і заходів регулювання грошової маси.

Агрегат М1 складається з агрегату М0 і засобів на поточних та ощадних рахунках банків до запитання. Кошти на рахунках можуть використовуватися для платежів у безготівковій формі, через трансформацію в готівкові кошти і без переведення на інші рахунки.

Агрегат М2 містить агрегат М1, термінові та заощаджувальні депозити в комерційних банках. Агрегат М3 містить агрегат М2, заощаджувальні вклади в спеціалізованих кредитних закладах, а також цінні папери, які обертаються на грошовому ринку, в тому числі комерційні векселі, які виписуються підприємствами.

Між агрегатами необхідна рівновага, інакше порушується грошовий обіг. Практика показує, що рівновага буде, якщо М2 > М1 (вона закріплюється в разі, якщо М2 + М3 > М1). У цьому випадку грошовий капітал переходить з готівкового обігу на безготівковий. При порушенні цього співвідношення між агрегатами в грошовому обігу починаються ускладнення: недостатність грошових знаків, зростання цін.

$$Ms = m*Mh, \text{ де } Ms$$

Ms – пропозиція грошей у вигляді готівки поза банками та депозитів на поточних рахунках;

m – коефіцієнт грошово-кредитного мультиплікатора;

Mh, – грошова база. Зміна Ms відбувається під дією чинників, які впливають на обсяг Mh та на m.

Грошові агрегати включають:

М0 – готівкові гроші в обігу;

– М1, крім М0 – кошти підприємств на розрахункових, поточних спеціальних рахунках в банках, депозити населення в ощадних банках до запитання, коштів страхових компаній;

– М2 дорівнює М1 плюс термінові депозити населення в ощадних банках, в тому числі компенсація;

– М3, складається з М2 і сертифікатів та облігацій державної позики.

Фактор, який впливає на грошову масу, – швидкість обігу грошей, тобто їх інтенсивний рух при виконанні ними функцій обігу і платежу. Для розрахунку цього показника використовують непрямі методи, серед яких:

· швидкість руху грошей в кругообігу вартості суспільного продукту або кругообігу прибутків визначається як відношення:

Валовий національний продукт, або національний прибуток /
Грошова маса (агрегати М1, або М2)

цей показник свідчить про зв'язок між грошовим обігом і процесами економічного розвитку;

· обертання грошей в платіжному обороті визначається співвідношенням:

Сума грошей на банківських рахунка/ Середньорічна величина грошової маси в обігу

Цей показник свідчить про швидкість безготівкових розрахунків.

Головна сфера використання грошових агрегатів – регулювання грошової маси з боку центрального банку. Останній аналізує кількісні зміни цих агрегатів за певний період та керує темпами зростання обсягу грошової маси.

Центральний банк регулює рівень пропозиції грошей всередині країни. За допомогою грошово-кредитної політики центральний банк може здійснювати дії, які слідують політиці розширення або скорочення грошової маси.

Стабільне і помірне зростання грошової маси, за відповідного зростання обсягу виробництва, забезпечує сталість рівня цін та «здорову» інфляцію. В цьому випадку кількість грошей впливає на економічну систему найефективнішим і найвигіднішим чином.

4.1.3 Сутність інфляції та її види.

Інфляція –це знецінення грошей, спричинене диспропорціями в суспільному виробництві й порушенням законів грошового обігу, яке виявляється у стійкому зростанні цін на товари і послуги.

Інфляція може набувати різноманітних форм. Відкрита інфляція розвивається вільно і ніким не стримується.

Прихована інфляція - це така інфляція, коли держава вживає заходи, спрямовані на безпосереднє стримування цін на товари і послуги, з одного боку, і доходів населення – з іншого.

Види інфляції.

Повзуча інфляція - інфляція, що розвивається поступово, коли ціни зростають незначною мірою (не перевищує 10 % на рік).

Помірна інфляція (2-5 % на рік) у розвинутих країнах Заходу не розглядається як негативний фактор. Навпаки, вважається, що вона стимулює розвиток економіки, надає їй необхідного динамізму.

Галопуюча інфляція - інфляція, коли ціни зростають швидко - на 10-100 % щорічно. На стадії галопуючої інфляції

відбувається спад виробництва та скорочення товарообороту, втрачається стимул до інвестицій, стримується процес суспільного нагромадження, поширюється відплив капіталу з виробничої сфери до сфери обігу, тобто йде розбалансування економічної рівноваги.

Гіперінфляція - інфляція, коли ціни зростають астрономічно - на 1-2 % щодня або сягають 1000 % і більше на рік.

Вона означає глибоку економічну і соціальну кризу в країні.

Збалансована інфляція - інфляція, коли ціни товарів різних товарних груп відносно один одного не змінюються. Ціни підвищуються досить повільно й одночасно на більшість товарів та послуг.

Незбалансована інфляція - інфляція, коли співвідношення цін у різних товарних групах змінюється на різні відсотки і по-різному на кожний вид товару.

Очікувана інфляція - зазвичай помірна інфляція, яку можна спрогнозувати на будь-який період. Досить часто це є прямим результатом антиінфляційних дій уряду.

Неочікувана інфляція характеризується раптовим стрибком цін, зумовленим збільшенням під впливом інфляційних очікувань суспільного попиту населення на споживчі товари, товаровиробників - на сировину та засоби виробництва.

Інфляція попиту - це порушення рівноваги між попитом і пропозицією з боку попиту.

Стагфляція - це інфляція, що супроводжується стагнацією виробництва й одночасно зростанням рівня цін і безробіття.

4.1.4 Валютний курс. Види валютних курсів (офіційний, плаваючий, фіксований).

Валютний курс - ціна грошової одиниці цієї країни, яка виражена в грошовій одиниці іншої країни. Валютний курс, так само, як і ціна будь-якого звичайного товару, має свою вартісну основу і коливається залежно від попиту і пропозиції. Валютний курс виконує ряд важливих економічних функцій: –подолання національних обмежень грошової одиниці; – перетворення локальної цінності грошової одиниці в міжнародну; – інтернаціоналізація грошових стосунків; – сприяння утворенню цілісної світової системи грошей.

Офіційний валютний курс – це курс валюти, офіційно встановлений Національним банком України як уповноваженим органом держави

Фіксовані курси – система, що припускає наявність зареєстрованих паритетів, які знаходяться в основі валютних курсів, що підтримуються державними валютними органами.

Фіксований валютний курс офіційно встановлюється центральним банком з врахуванням співвідношення цін у даній країні з цінами країн головних партнерів, рівня валютних резервів, стану торговельного балансу. Фіксований валютний курс найбільш доцільний за умов внутрішніх кризових ситуацій в нестабільній економіці, тому що забезпечує нижчі темпи інфляції, стабільні умови для зовнішньоекономічної діяльності, створює можливість прогнозувати розвиток ситуації в країні.

Гнучкі (плаваючі) курси – це система, при якій у валют відсутні офіційні паритети.

Розрізняють плаваючі курси, які змінюються в залежності від попиту та пропозиції на ринку та курси, які змінюються в залежності від попиту і пропозиції на ринку, але корегуються валютними інтервенціями центральних банків.

В разі використання плаваючого валютного курсу рух іноземної валюти не впливає на грошову базу, і центральний банк може проводити свою грошово-кредитну політику, передбачаючи, що це не вплине значною мірою на стан платіжного балансу. Системи валютних курсів у країнах, що розвиваються, часто характеризуються одночасним використанням різних валютних курсів, кожний з яких використовується з певною метою. Ці режими називають системами множинних валютних курсів, які можуть бути:

– валютним курсами, які безпосередньо контролюються або фіксуються урядом;

– вільними ринковими курсами, встановленими приватним попитом та пропозицією.

Визначення курсу валют називають котируванням, яким займаються офіційні державні органи.

4.2. Структура банківської системи України. Національний банк України (НБУ) та комерційні банки.

4.2.1 Статус НБУ, його завдання та функції (забезпечення стабільності грошової одиниці України, кредитор останньої інстанції для банків, регулювання діяльності платіжних систем та систем розрахунків в Україні, банківське регулювання та нагляд).

Національний банк України є центральним банком України і здійснює свою діяльність відповідно до Конституції України, Закону України «Про Національний банк України» та інших законодавчих актів України. НБУ є державною власністю України і виступає виразником інтересів та завдань

держави в сфері регулювання економіки. Головне призначення НБУ як центрального банку – це управління грошовим обігом з метою забезпечення стабільного не інфляційного розвитку економіки. Центральний банк впливає на грошовий обіг через зміну пропозиції грошей і зміну ціни грошей.

Особливий правовий статус зумовлений тим, що він поєднує у собі окремі риси банківської установи і державного органу управління. Він здійснює банківські операції, що приносять дохід (кредитування комерційних банків, операції з цінними паперами на відкритому ринку, операції з іноземною валютою тощо), але метою проведення цих операцій не є отримання прибутку.

Центральний банк використовує ці операції як інструменти управління грошовим ринком (як інструменти монетарної політики), керуючись лише державними інтересами та чинним законодавством. Правовий статус НБУ можна охарактеризувати таким чином: це державний орган управління з покладеними на нього особливими функціями у сфері грошово-кредитних відносин і банківської діяльності.

Функції НБУ: забезпечення стабільності грошової одиниці України, кредитор останньої інстанції для банків, регулювання діяльності платіжних систем та систем розрахунків в Україні, банківське регулювання та нагляд.

Для реалізації функцій НБУ наділяється відповідними державно-владними і цивільно-правовими повноваженнями:

– він є самостійною юридичною особою;
– його майно відокремлено від майна держави;
– НБУ може розпоряджатись майном як власник;
– не є комерційною організацією.

4.2.2 Структура банківської система. Класифікація банків (банки з державною участю, банки іноземних банківських груп, банки з приватним капіталом, системно важливі банки).

Банківська система існує в будь-якій країні в певний історичний період і є складовою частиною кредитної системи держави. Ефективна діяльність кредитної системи в будь-якій країні з ринковою економікою передбачає необхідність ієрархічної побудови її інститутів на двох рівнях: перший – центральний банк країни; другий – комерційні банки і спеціалізовані кредитно-фінансові інститути. Така структура уможливлює оптимальну організацію відносин між різними ланками системи, забезпечуючи належну координацію та регулювання їхньої діяльності з метою задоволення потреб різних учасників господарського обороту у кредитно-фінансових послугах

Банківська система – це складна, внутрішньо організована та

динамічна система, яка включає комплекс різноманітних банківських інституцій, діяльність яких законодавчо регламентована і спрямована на обслуговування потреб економіки та суспільства, а також забезпечення фінансової стабільності країни.

Необхідність банківської системи визначається двома групами причин: 1) необхідністю здійснення суспільного нагляду і регулювання банківської діяльності, узгодження комерційних інтересів окремих банків із загальносуспільними інтересами – забезпечення сталості грошей і стабільності роботи всіх банків; 2) забезпечення збалансованості попиту і пропозиції на грошовому ринку і в кожному його секторі. Банки при цьому повинні керуватися не тільки своїми комерційними інтересами, а й вимогами системи в цілому.

Відповідно до ЗУ «Про банки та банківську діяльність» банк – юридична особа, яка має виключне право на підставі ліцензії НБУ здійснювати у сукупності такі операції: − залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик; − відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб.

За належністю капіталу банку, банки поділяються на::

− вітчизняні;

− іноземні;

− банк з іноземним капіталом.

Вітчизняні – капітал належить вітчизняним інвесторам. Іноземні - капітал належить іноземним інвесторам.

Банк з іноземним капіталом – банк, у якому частка капіталу, що належить хоча б одному іноземному інвестору, становить не менше 10 %.

Чинним законодавством України в окрему групу виділені системоутворюючі банки, тобто банки, зобов'язання яких становлять не менше 10 % від загальних зобов'язань банківської системи. Національний банк щороку визначає системно важливі банки за даними на 1 січня.

4.2.3 Формування та реалізація грошово-кредитної політики.

Грошово-кредитна політика (monetary policy) – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання визначених Законом «Про Національний банк України» засобів і методів.

Відповідно до ст.25 Закону України «Про Національний банк України» основними економічними засобами та методами грошово-кредитної політики є регулювання обсягу грошової маси через: − визначення та регулювання норм обов'язкових резервів для комерційних банків; − процентну політику; − рефінансування комерційних банків; −

управління золотовалютними резервами; − операції з цінними паперами (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права), в т. ч. з казначейськими зобов'язаннями, на відкритому ринку; − регулювання імпорту та експорту капіталу; − емісію власних боргових зобов'язань і операції з ними; − запровадження на строк до шести місяців вимоги щодо обов'язкового продажу частини надходжень в іноземній валют; − зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів.

Головним суб'єктом грошово-кредитної політики є Національний банк, який відповідно до Конституції України та Закону «Про Національний банк України» її визначає та реалізує.

Об'єктами, на які частіше всього спрямовуються регулятивні заходи, є: − грошова маса; − відсоткова ставка; − валютний курс; − швидкість обігу грошей; − індекс інфляції та ін.

Інструменти грошово-кредитної політики:

– операції на відкритому ринку - це найбільш застосовуваний інструмент монетарної політики в країнах з високорозвинутими ринковими економіками. У країнах з перехідними економіками застосування цього інструменту обмежується недостатнім розвитком ринку цінних паперів (відкритого ринку), недостатньою ліквідністю державних цінних паперів тощо. Ці чинники стримування операцій на відкритому ринку досить відчутно проявляють себе і в умовах України. Проте цей інструмент у перспективі відіграватиме ключову роль і в монетарній політиці НБУ;

– регулювання норми обов'язкових резервів - високопотужний інструмент впливу на пропозицію грошей, що має невідворотну і негайну дію. Механізм цього інструменту полягає в тому, що центральний банк установлює для всіх банків та інших депозитних установ норму обов'язкового зберігання залучених коштів на кореспондентських рахунках без права їх використання і без виплати процентів по них;

– операції на валютному ринку;

– рефінансування банків;

– таргетування інфляції;

– встановлення норм обов'язкових резервів.

4.2.4 Облікова ставка НБУ та її застосування у визначенні вартості кредитних ресурсів.

Облікова ставка НБУ – монетарний інструмент, за яким НБУ встановлює для суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених та розміщених грошових ресурсів.

Облікова ставка є відсотком за кредитами, які центральний банк надає іншим банківським установам країни.

Облікова ставка безпосередньо впливає на кредити, які НБУ надає

комерційним банкам. Якщо вона зменшується, відсоток, під який фінансові установи отримують гроші у головного банку, теж зменшується. А це впливає (в нашому випадку знижує) на відсоток позики для підприємців і громадян.

Довгий час ставки за депозитами в українських банках трималися на дуже низьких рівнях, особливо якщо порівнювати їх з інфляцією. Як наслідок їхня привабливість для населення також скоротилася, через що гривневі кошти почали перетікати в іноземну валюту.

Підвищенням облікової ставки НБУ намагається сигналізувати банкам про те, що ставки за депозитами та кредитами потрібно переглядати у бік підвищення.

Підвищенню ставок за банківськими депозитами та кредитами сприятиме також зростання ставок за кредитами рефінансування,

Банки будуть дуже обережно брати рефінансування, лише за крайньої необхідності. Через деякий час банки будуть вимушені йти на підвищення ставок за депозитами у гривні.

Облікова ставка – це ключовий інструмент, за допомогою якого Нацбанк намагається впливати на інфляцію. Підвищуючи її НБУ стимулює банки робити кредити для бізнесу і населення дорожчими, а депозити – вигіднішими. Це зменшує швидкість обертання грошей та має призвести до зниження темпів їхнього знецінення.

Процентна політика - один із м'яких інструментів монетарної політики, подібний за характером впливу на пропозицію грошей до операцій на відкритому ринку.

Механізм його полягає в тому, що центральний банк установлює ставки процентів за позичками, які він надає комерційним банкам у порядку їх рефінансування. Для України найбільш типовою процентною ставкою центрального банку є облікова ставка НБУ.

Збільшуючи рівень облікової ставки, НБУ досягає таких регулятивних наслідків:

– стримує попит комерційних банків на свої позички, гальмує зростання їх надлишкових резервів та банківського кредитування економічних суб’єктів, стримує мультиплікацію депозитів і зростання пропозиції грошей;

– сигналізує економічним суб’єктам про свій намір «здорожчити» гроші, що саме по собі спонукає економічних суб'єктів до більш обережної поведінки і зумовлює падіння ринкової кон'юнктури. Зниження центральним банком облікової ставки має протилежні наслідки - збільшує попит комерційних банків на позички та їх надлишкові резерви, що спричинює зростання пропозиції грошей.

4.3. Емісія грошей та регулювання готівкового грошового обігу.

4.3.1 Повноваження НБУ як емісійного центру готівкового обігу (право емісії грошових знаків, встановлення правил визначення платіжності банкнот і монет, забезпечення підтримання готівкової грошової маси в належному стані).

Згідно з чинним законодавством гривня (банкноти і монети) є єдиним платіжним засобом на території України. Усі фізичні та юридичні особи зобов'язані приймати гривню на території України без будь-яких обмежень за всіма видами платежів, а також для зарахування на рахунки, вклади, акредитиви та для переказів. Національний банк України (НБУ) має виключне право емісії грошових знаків (гривні та розмінної монети) та вилучення з обороту неплатіжних і не придатних для обігу грошових знаків. Крім того, як емісійний центр держави Національний банк має широкі повноваження щодо організації та регулювання готівкового обігу.

НБУ забезпечує виготовлення грошових знаків. Сьогодні Україна має замкнутий цикл з виробництва грошей, а саме: Банкнотно-монетний двір і Фабрику банкнотного паперу. Банкнотну фабрику Банкнотно-монетного двору Національного банку України введено в експлуатацію в 1994 р. Це одне з найсучасніших підприємств у світі. Продукція банкнотної фабрики: банкноти; високозахищені цінні папери; акцизні марки; поштові марки.

НБУ визначає номінали банкнот і монет. Завданням НБУ є формування оптимального номінального ряду грошових знаків.

НБУ регулює купюрну структуру банкнот і структуру розмінних монет, які перебувають в обороті, з метою забезпечення безперебійних розрахунків, розміну банкнот високих номіналів низькими, а останніх – розмінними монетами.

НБУ визначає дизайн грошових знаків. Значного поширення набула думка про те, що грошові знаки є візитною карткою держави. Тому Україна, як і інші країни, намагається відобразити на своїх банкнотах і монетах предмети національної гордості, ознайомити зі своєю історією, культурою, природою, традиціями.

НБУ розробляє систему захисту грошових знаків від підроблення (фальсифікації).

НБУ забезпечує підтримання готівкової грошової маси в належному стані. З метою створення умов для управління готівковим обігом Національний банк запроваджує сучасні банківські технології, зокрема швидкісні автоматизовані системи обробки готівки.

4.3.2 Роль НБУ в регулюванні готівкового грошового обігу.

НБУ монопольно здійснює емісію національної валюти України та організовує готівковий грошовий обіг.

Основні функції департаменту грошового обігу НБУ:

– проведення єдиної державної політики у сфері готівкового обігу, касових і емісійних операцій у національній валюті, забезпечення потреб економіки в готівці;

– методологічне забезпечення здійснення касових операцій банками та небанківськими фінансовими установами та інкасаторськими компаніями в Україні, передавання запасів готівки НБУ на зберігання до уповноважених банків, організації інкасації коштів та перевезення валютних цінностей банками України та юридичними особами, які отримали ліцензію на надання банкам послуг з інкасації, забезпечення схоронності валютних цінностей, організації емісійно-касової роботи в НБУ, вимог щодо технічного стану та організації охорони приміщень банків та небанківських фінансових установ і операторів поштового зв'язку, технічного стану приміщень касових вузлів, розташованих у будівлях НБУ, розроблення нормативної бази щодо ведення касових операцій суб'єктами господарювання, методологічне забезпечення здійснення операцій з пам'ятними та інвестиційними монетами України, сувенірною продукцією, визначення критеріїв зношеності для здійснення операцій із приймання банкнот іноземних держав, визначення платіжних ознак та обміну, порядку організації розроблення та виробництва знаків грошової одиниці України;

– розроблення і впровадження сучасних технологій та автоматизації здійснення операцій з готівкою та іншими цінностями, організація розроблення дизайну та систем захисту від підроблення грошових знаків національної валюти, організація вилучення з обігу та здійснення досліджень та аналізу підроблених грошових знаків;

– організація випуску в обіг та вилучення банкнот, розмінних та обігових монет, розроблення, випуску та реалізації в Україні та за кордоном пам'ятних та інвестиційних монет України, сувенірної продукції, участі Національного банку в нумізматичних конкурсах та нумізматичних співтовариствах;

– забезпечення контролю за дотриманням банками України та структурними підрозділами банків, юридичними особами, інкасаторськими компаніями та їх структурними підрозділами вимог нормативно-правових актів НБУ з питань організації роботи з готівкою в національній та іноземній валютах, забезпечення якості оброблення банкнот національної валюти з використанням обладнання для автоматизованого оброблення банкнот, відповідності технічного стану та організації охорони приміщень банків, інкасаторських компаній та приміщень небанківських установ, у яких здійснюються операції з готівкою, а також організації та здійснення інкасації коштів та перевезення валютних цінностей.

4.3.3 Фонд гарантування вкладів фізичних осіб, його статус, функції та завдання.

Фонд гарантування вкладів фізичних осіб створений з метою захисту прав і законних інтересів вкладників банків та зміцнення довіри до банківської системи України. Фонд є економічно самостійною установою, що не має на меті отримання прибутку.

Місія фонду – гарантування вкладів, захист прав кредиторів, підвищення фінансової обізнаності для забезпечення довіри до фінансової системи та добробуту суспільства.

Візія Фонду – бути відкритим, інноваційним і надійним партнером, який запобігає фінансовим втратам та формує світові стандарти у сфері гарантування вкладів.

На виконання свого основного завдання Фонд здійснює, зокрема, такі функції:

– веде реєстр учасників Фонду;

– здійснює заходи щодо організації виплат відшкодувань за вкладами;

– здійснює регулювання участі банків у системі гарантування вкладів фізичних осіб;

– здійснює процедуру виведення неплатоспроможних банків з ринку, у тому числі шляхом здійснення тимчасової адміністрації та ліквідації банків, організовує відчуження всіх або частини активів і зобов'язань неплатоспроможного банку, продаж неплатоспроможного банку або створення та продаж перехідного банку;

– здійснює заходи щодо інформування громадськості про функціонування системи гарантування вкладів фізичних осіб, захисту прав та охоронюваних законом інтересів вкладників, підвищення рівня фінансової обізнаності населення.

Фонд гарантує кожному вкладнику банку відшкодування коштів за його вкладом.

З 13.04.2022, дня набрання чинності Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення стабільності системи гарантування вкладів фізичних осіб», протягом дії воєнного стану в Україні та трьох місяців з дня його припинення чи скасування Фонд гарантування вкладів відшкодовує кожному вкладнику банку кошти в повному розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані станом на кінець дня, що передує дню початку процедури виведення банку з ринку.

Дія цієї норми поширюється на банки, рішення про віднесення до категорії неплатоспроможних або про відкликання банківської ліцензії щодо яких були прийняті після 13.04.2022 протягом дії воєнного стану та трьох місяців з дня його припинення чи скасування.

Після спливу трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану в Україні Фонд гарантуватиме відшкодовування коштів у розмірі вкладу, включаючи відсотки, нараховані станом на кінець дня, що передує дню початку процедури виведення Фондом банку з ринку, але не більше 600 тисяч гривень.

Фонд гарантує відшкодування в готівковій або безготівковій формі у валюті України або в іноземній валюті, які залучені банком від вкладника (або які надійшли для вкладника) на умовах договору банківського рахунку, банківського вкладу (депозиту), включаючи нараховані відсотки на такі кошти.

4.4. Комерційні банки в банківській системі України.

4.4.1 Основні банківські операції: кредитні, депозитні, розрахунково-касові.

Банківський кредит - будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми. Тобто кредит – це грошові кошти або інші матеріальні ресурси, які передаються у тимчасове користування за певну винагороду (відсотки) на умовах повернення.

Об'єктом кредиту є вартість, яка передається одним суб'єктом іншому на певних умовах. Така передача оформляється відповідною угодою з дотриманням вимог чинного законодавства і називається позикою. Надання позики породжує кредитні відносини між кредитором та позичальником. Тому поняття кредиту ширше за поняття позики, бо передбачає не тільки факт її надання, але й відносини між сторонами, що виникають у зв'язку із подальшим погашенням позики та регулюванням взаємних претензій.

Суб'єктами кредитних відносин є кредитори та позичальники.

Кредитори - це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

Позичальники - це учасники кредитних відносин, які мають потребу у додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів.

Законом України «Про банки і банківську діяльність» до кредитних операцій банку віднесено: − розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик; − здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; − надання гарантій і поручительств та

інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; − придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг); − лізинг.

Основними принципами організації кредитних відносин є:

1. Позичені кошти повинні бути повернуті повністю.

2. Повернути гроші необхідно в певний, чітко встановлений строк.

3. Позичальник платить кредитору винагороду за користування коштами.

4. Кредитор має право вимагати забезпечення або заставу.

Депозит (від латинського «depositum») - переданий на зберігання. Згідно Закону «Про банки і банківську діяльність»: вклад (депозит) - це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Положенням «Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» визначаються такі 2 види вкладів (депозитів): 1. Вклади (депозити) на вимогу - грошові кошти або банків - ські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку до запитання. 2. Вклади (депозити) строкові - грошові кошти або банків - ські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

Розрахункова операція – це приймання від покупця готівкових коштів, платіжних карток, платіжних чеків, жетонів тощо за місцем реалізації товарів (послуг), видача готівкових коштів за повернутий покупцем товар (ненадану послугу), а у разі застосування банківської платіжної картки – оформлення відповідного розрахункового документа щодо оплати в безготівковій формі товару (послуги) банком покупця або у разі повернення товару (відмови від послуги) – оформлення розрахункових документів щодо перерахування коштів у банк покупця.

Інструкція касові операції визначає як операції, які здійснює банк, а саме: − приймання через касу банку (філії, відділення) готівки національної та іноземної валюти від клієнтів для зарахування на власні рахунки та рахунки юридичних і фізичних осіб або на рахунок банку (філії, відділення); − видача готівки національної та іноземної валюти клієнтам з їх рахунків через касу банку (філії, відділення); − приймання від фізичних та юридичних осіб готівки національної та іноземної валюти для переказу і виплати отримувачу суми переказу в готівковій формі через операційну

касу банку (філії, відділення); − отримання банком (філією, відділенням), інкасаторською компанією у Національному банку підкріплення готівкою, здавання придатної та не придатної до обігу готівки; − вилучення з обігу сумнівних банкнот (монет) та надсилання їх на дослідження до Національного банку; − обмін клієнтам не придатних до обігу та вилучених з обігу банкнот (монет) національної валюти на придатні, монет на банкноти, банкнот на монети, банкнот (монет) одних номіналів на банкноти (монети) інших номіналів; − оброблення готівки; − прийняття на інкасо банкнот іноземних держав та іменних чеків; − переміщення/передавання між банками, приймання/ видачі банками банківських металів в операційних касах.

4.4.2 Доходи (процентний, непроцентний) та витрати банку. Фінансовий результат банку та його розрахунок.

Фінансовий стан банківської установи характеризується такими показниками як доходи та витрати.

Банки здійснюють свою діяльність з конкретною метою – отримання доходу. Банки пропонують на певних умовах банківське обслуговування фізичних осіб, підприємств, організацій. Тобто, клієнти, користуючись банківськими послугами або продуктами, сплачують винагороду, за рахунок якої і створюється дохід банку.

Доходи банку – це загальна сума грошових коштів, що надходять до банку в результаті здійснення активних операцій та надання інших банківських послуг.

Доходи банку поділяють на дві основні категорії: процентні та непроцентні доходи.

Найбільшу питому вагу в обсягах доходів банку займають процентні доходи, отримані банком за використання грошових коштів, їх еквівалентів, сум, що заборговані.

Процентні доходи становлять до 70% доходів банку і складаються з:

1. Процентних доходів від надання кредитних послуг;
2. Доходів від інвестицій у цінні папери;
3. Інших процентних доходів.

До процентних доходів банку від надання кредитних послуг належать:

– процентні доходи за кредитами суб'єктам господарської діяльності та фізичним особам;

– доходи за коштами, розміщеними в інших банках та в центральному банку;

– процентні доходи за депозитами в інших банках та за кредитами, наданими іншим банківським установам.

До процентних доходів за цінними паперами відносять:
– процентні доходи за інвестиційними цінними паперами;
– процентні доходи за цінними паперами на продаж.
Іншими процентними доходами вважають:
– доходи від операцій з філіями та іншими установами банку;
– процентні доходи за позабалансовими операціями.

До непроцентних доходів відносяться всі інші доходи, окрім процентних:

1. Комісійні – операційні доходи за наданими послугами, сума яких обчислюється пропорційно сумі активу або зобов'язання чи є фіксованою.

2. Доходи у вигляді дивідендів – дохід, який виникає в результаті використання банком цінних паперів з нефіксованим прибутком.

3. Прибутки від торговельних операцій – результат від операцій з купівлі-продажу різних фінансових інструментів.

4. Інші операційні доходи і витрати – доходи від операцій, що не пов'язані з інвестиційною та фінансовою діяльністю (дохід від оперативного лізингу, штрафи та пені, отримані за банківськими операціями).

Доходи і витрати виникають за операційною, інвестиційною та фінансовою діяльністю банку.

Витрати банку – це економічна категорія, яка відображає грошово-матеріальні ресурси, що використовуються у процесі формування, впровадження та реалізації банком своїх продуктів і послуг, а також всі інші додаткові ресурси на їх обслуговування та підтримку.

Витрати банку – це загальна сума грошових коштів, що витрачаються банком у процесі здійснення діяльності щодо залучення коштів та інших видів діяльності. Як і доходи, витрати комерційного банку можна поділити на дві основні групи – процентні (змінні) та непроцентні (відносно постійні).

Найбільшу питому вагу в обсягах витрат банку займають процентні витрати, сплачені банком за використання грошових коштів, їх еквівалентів, сум, що залучені банком.

До процентних витрат належать:

1. Процентні витрати за коштами до запитання, отриманими від центрального та інших комерційних банків, а також депозитами, розміщеними іншими банками в цьому банку;

2. Процентні витрати за коштами до запитання та строковими депозитами, розміщеними в цьому банку підприємствами, іншими юридичними особами та населенням;

3. Процентні витрати за борговими зобов'язаннями, емітованими банком;

4. Процентні витрати за позабалансовими операціями;

5. Інші процентні витрати.

Загалом усі процентні витрати банку – це відсотки, сплачені клієнтам за вкладами, та процентні виплати за коштами, залученими на грошовому ринку (у тому числі за цінними паперами власної емісії).

Непроцентні витрати банку – витрати, що не пов'язані зі сплатою процентів від залучених банком коштів. Вони складаються з комісійних, витрат на формування спеціальних резервів банку, загальних адміністративних витрат:

1. Комісійні – витрати, сплачені іншим банківським установам за розрахунково-касове та кредитне обслуговування фінансовим посередникам (за розрахунково-касове обслуговування; за операціями з цінними паперами та валютному ринку та інші витрати).

2. Витрати на формування спеціальних резервів банку – це витрати на покриття можливих збитків від зниження корисності активів банку та списання безнадійних активів.

3. Загальні адміністративні витрати – операційні витрати, пов'язані із забезпеченням діяльності банків. До них належать витрати на витрати на персонал (основна і додаткова заробітна плата; нарахування на зарплату; матеріальна допомога та інші витрати); амортизація необоротних активів; витрати на утримання та експлуатацію основних засобів і нематеріальних активів (ремонт, страхування), сплата податків та інших обов'язкових платежів, крім податку на прибуток, та інші витрати, спрямовані на обслуговування та управління банком.

Фінансовий результат діяльності банківської установи є одним з найважливіших показників його функціонування. Він характеризує фінансову стійкість і надійність комерційного банку, необхідний для створення резервних фондів, стимулювання персоналу і керівництва до розвитку та вдосконалення здійснюваних операцій на ринку, скорочення витрат і підвищення якості послуг, які надає банківська установа.

Фінансові результати комерційного банку трактується як: прибуток (збиток), підсумки (результат), приріст (зменшення) капіталу, різниця між доходами та витратами банку за певний період.

Найбільшу питому вагу в обсягах доходів (витрат) банку займають процентні доходи (витрати), отримані (сплачені) банком за використання грошових коштів, їх еквівалентів, сум, що заборговані (залучені банком).

Комісійні доходи і витрати виникають за наданими (отриманими) послугами. Зазвичай комісії є фіксованими. їх також можна обчислювати пропорційно сумі активу або зобов'язання. Часові терміни, як за процентними доходами (витратами), не враховуються.

Фінансові результати діяльності комерційного банку відображаються у Звіті про фінансові результати (Звіт про прибутки та збитки).

Ступінь окупності прибутком капіталу комерційного банку, активів, витрат розкриває їх рентабельність. Рентабельність – відносний показник економічної ефективності, який показує рівень ефективності використання ресурсів і капіталу комерційного банку.

Основними показниками, що характеризують рентабельність комерційного банку є рентабельність активів (ROA) та рентабельність власного капіталу (ROE).

ROA – фінансовий коефіцієнт, що характеризує ефективність використання всіх активів комерційного банку для генерації його прибутку.

ROA = (Прибуток після оподаткування) / (Середньорічна вартість активів) × 100%.

ROE – фінансовий коефіцієнт, що характеризує ефективність використання власного капіталу. Показує, яка норма прибутку припадає на вкладений власний капітал.

ROE = (Прибуток після оподаткування) / (Середньорічна вартість власного капіталу)×100%.

4.5. Операції банків з формування власного капіталу.

4.5.1 Сутність, структура і порядок формування власного капіталу банків.

Капітал банку – це фонд ресурсів, що були внесені замовниками, акціонерами (учасниками) банку, і належать їм.

Структурна побудова власного капіталу комерційного банку встановлена Законом України «Про банки і банківську діяльність» і полягає у виділенні елементів двох рівнів: − основний капітал (капітал 1-го рівня); − додатковий капітал (капітал 2-го рівня).

Основний капітал (капітал 1-го рівня) включає: − фактично сплачений зареєстрований статутний капітал; − додаткові внески акціонерів у статутний капітал; − фінансову допомогу акціонерів банку (суми безповоротної фінансової допомоги, прощення кредитів, вкладів (депозитів), субординованого боргу тощо) може включатися до основного капіталу банку після отримання дозволу Національного банку; − прибуток, спрямований на збільшення статутного капіталу; − розкриті резерви - резерви і фонди, створені або збільшені за рахунок нерозподіленого прибутку та оприлюднені у фінансовій звітності банку: емісійні різниці, резервні фонди, що створюються згідно із законами України, загальні резерви, що створюються під невизначений ризик під час проведення банківської діяльності, інші фонди банку.

Додатковий капітал (капітал 2-го рівня) складається з таких елементів: – результат переоцінки основних засобів, що включався до суми регулятивного капіталу банків за станом на 31.12.2010; − результат поточного та звітного року (прибуток), що зменшений на суму: 1. нарахованих доходів, неотриманих понад 30 днів із дати їх нарахування, строк сплати яких не минув (крім доходів за цінними паперами, які віднесені до I групи активів зі ступенем ризику 0 відсотків згідно з вимогами Інструкції, та доходів за фінансовими активами, на розмір балансової вартості яких зменшується розмір регулятивного капіталу, зменшених на суму сформованих резервів, уцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, очікуваних кредитних збитків, відображених за рахунками дисконтів, та збільшених на суму дооцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, в частині, що відноситься до таких нарахованих доходів; 2. нарахованих доходів, строк сплати яких згідно з договором минув, зменшених на суму сформованих резервів, уцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, очікуваних кредитних збитків, відображених за рахунками дисконтів, та збільшених на суму дооцінки фінансових активів, які обліковуються за справедливою вартістю з визнанням переоцінки через прибутки/збитки, в частині, що відноситься до таких нарахованих доходів. − нерозподілений прибуток минулих років; − субординований борг (субординований капітал), що враховується до капіталу.

4.5.2 Роль резервів і фондів у формуванні капіталу банків.

До складу власного капіталу банку входять резервний капітал та інші спеціальні фонди і резерви. Чинним законодавством регулюється порядок створення та використання лише статутного і резервного капіталу. Інші фонди, призначені для розширення матеріально-технічного забезпечення діяльності банку, вирішення соціальних питань та матеріального стимулювання його працівників, банки мають право створювати самостійно з урахуванням вимог (якщо вони є) чинного законодавства.

Резервний капітал формується в процесі подальшої діяльності банку. Він призначений для покриття непередбачених збитків за всіма статтями активів та позабалансових зобов'язань. Наявність резервного капіталу забезпечує фінансову стійкість банку, що, у свою чергу, позитивно впливає на підвищення його платоспроможності та зменшує вірогідність банкрутства банку.

Резервний капітал формується в порядку, встановленому загальними зборами учасників (засновників, акціонерів). Однак розмір резервного

капіталу та щорічних відрахувань до нього не можуть бути меншими, ніж це встановлено законодавчо. Мова йде про те, що мінімальний розмір резервного капіталу не може бути меншим 25 % регулятивного капіталу (але не менше 25 % зареєстрованого статутного капіталу), а розмір відрахувань — меншим 5 % чистого прибутку.

Коли резервний капітал досягає встановленого розміру, то відрахування до нього припиняються. У випадку використання коштів з резервного капіталу відрахування від чистого прибутку на його формування поновлюються. Використання коштів резервного капіталу має бути цільовим, тобто відповідати його призначенню, а також оформлене належним чином, зокрема, рішенням правління банку.

Банки мають право створювати спеціальні фонди, призначені для розширення і розвитку банківської діяльності та її матеріально-технічної забезпеченості, вирішення питань матеріального стимулювання працівників та соціального розвитку колективу банку. Кількість, назва, порядок створення, формування та використання таких фондів установлюються загальними зборами учасників (засновників, акціонерів) з урахуванням вимог чинного законодавства.

Джерелом формування спеціальних фондів є чистий прибуток банку.

4.6. Операції банків із залучення та запозичення коштів.

4.6.1 Види вкладів (строкові, до запитання).

Вкладна (депозитна) операція - операція банку із залучення грошових коштів або банківських металів від вкладників на їх рахунки в банку на договірних засадах або депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Положенням «Про порядок здійснення банками України вкладних (депозитних) операцій з юридичними і фізичними особами» визначаються такі 2 види вкладів (депозитів):

1. Вклади (депозити) на вимогу - грошові кошти або банківські метали, що розміщені вкладниками в банках на умовах видачі вкладу (депозиту) на першу вимогу вкладника або здійснення платежів за розпорядженням власника рахунку до запитання.

2. Вклади (депозити) строкові - грошові кошти або банків - ські метали, розміщені вкладниками в банку на визначений договором строк.

На практиці, строкові вклади поділяються на ще кілька підгруп:

– накопичувальний - можливо поповнювати депозит протягом усього терміну зберігання;

– ощадний - типовий вид строкового вкладу, за умовами можна поповнювати або знімати будь-які суми;

– розрахунковий - універсальний внесок, в якому можливо контролювати і проводити будь-які операції з поповнення та зняття сум.

Крім того, вкладну (депозитну) операцію можна здійснювати шляхом депонування грошових коштів вкладниками з оформленням їх ощадними (депозитними) сертифікатами.

Депозитний сертифікат багато в чому подібний до довгострокового банківського вкладу з досить жорсткими умовами.

4.6.2 Механізм нарахування відсотків (прості та складні відсотки).

Покласти гроші на депозит означає, що вкладник передає свої кошти на зберігання в банк, а банк обіцяє повернути ці кошти разом з відсотками після закінчення терміну дії договору. Щоб оформити депозит, вкладник укладає договір депозитного вкладу з банком, банк відкриває депозитний рахунок.

Таку фінансову послугу, як залучення вкладу (депозиту), може надати лише банк, що має діючу банківську ліцензію.

Основні характеристики банківських депозитів – це валюта вкладу, відсоткові ставки, строки розміщення коштів, можливість поповнення та зняття коштів і спосіб нарахування відсотків. Банки пропонують два види депозитів: з капіталізацією відсотків – складні відсотки, з виплатою відсотків – прості відсотки.

Складні відсотки – це спосіб нарахування відсотків, при якому нараховані відсотки періодично додаються до базової суми (капіталізуються). Додавання відсотків призводить до поступового «зростання» суми вкладу і, відповідно, до збільшення прибутку. Нарахування складних відсотків на суму вкладу за депозитом, ще називають депозитом з капіталізацією вкладу.

Прості відсотки за депозитом не додаються до суми вкладу, а виплачуються вкладнику. Депозитний вклад без капіталізації відсотків (прості відсотки) за високої інфляції буде поступово знецінюватись, а вклад з капіталізацією – зберігатиме свою вартість і зростатиме.

Прості та складні відсотки за депозитом є двома можливостями накопичити певні грошові кошти з урахуванням конкретної ситуації, задля задоволення потреб споживача цієї фінансової послуги.

В сучасних умовах ми можемо скористатись депозитним калькулятором і швидко дізнатись суму доходу з депозиту. Проте важливо розуміти, як нараховуються відсотки за простою схемою.

Очевидно, що за n місяців банк нарахує p · n відсотків від початкової суми Ао грн:

$$\frac{pn}{100} \times A_0 \; грн.$$

Через n місяців вкладник отримає початкову суму депозиту і відсотки:

$$A_0 + \frac{pn}{100} \times A_0 = A_0\left(1 + \frac{pn}{100}\right)$$

Для розрахунку складних відсотків розглянемо задачу на розміщення депозитного вкладу в банку. Припустимо, що вкладник розмістив Ао грн під р% річних. Через рік банк нарахує відсотків в розмірі:

$$\frac{pn}{100} \times A_0 \; грн.$$

Через рік вкладник матиме на рахунку:

$$A_0 + \frac{pn}{100} \times A_0 = A_0\left(1 + \frac{pn}{100}\right)$$

На наступний рік відсотки нараховуються не на початкову суму вкладу, а на суму, яка є на кінець 1-го року (тобто на суму вкладу і відсотки). Через n років сума вкладу і відсотків становитиме:

$$A_0\left(1 + \frac{p}{100}\right) + A_0\left(1 + \frac{p}{100}\right) \times \frac{p}{100} =$$

$$A_0\left(1 + \frac{p}{100}\right)\left(1 + \frac{p}{100}\right) = A_0\left(1 + \frac{p}{100}\right)^2.$$

Через n-років сума буде:

$$A_0\left(1 + \frac{p}{100}\right)^n$$

Формула складного відсотка:

$$\boldsymbol{A_n = A_0\left(1 + \frac{p}{100}\right)^n}$$

Задача. Клієнт банку оформив депозит з капіталізацією вкладу (складний відсоток, накопичувальний вклад). Сума вкладу – 10 тис. грн., відсоток по депозиту – 18% річних. Скільки грошей буде у вкладника на рахунку через 5 років.

Розв'язання:

Використовуючи формулу складного відсотку, порахуємо суму грошей через 5 років:

$$\boldsymbol{A_n = A_0\left(1 + \frac{p}{100}\right)^n}$$

$$A_5 = 10000 \cdot (1 + 0{,}18)^5 = 24137{,}2 \text{ грн.}$$

Відповідь: 24137,2 грн.

4.7. Кредитні операції банків.

4.7.1 Сутність і функції кредиту. Форми кредиту та його види. Принципи кредитування (поверненість, строковість, платність, цільове використання, забезпеченість).

Банківський кредит - будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Тобто кредит – це грошові кошти або інші матеріальні ресурси, які передаються у тимчасове користування за певну винагороду (відсотки) на умовах повернення. Об'єктом кредиту є вартість, яка передається одним суб'єктом іншому на певних умовах. Така передача оформляється відповідною угодою з дотриманням вимог чинного законодавства і називається позикою. Надання позики породжує кредитні відносини між кредитором та позичальником.

Суб'єктами кредитних відносин є кредитори та позичальники.

Кредитори - це учасники кредитних відносин, які мають у своїй власності (чи розпорядженні) вільні кошти і передають їх у тимчасове користування іншим суб'єктам.

Позичальники - це учасники кредитних відносин, які мають потребу у додаткових коштах і одержують їх у позику від кредиторів.

Законом України «Про банки і банківську діяльність» до кредитних операцій банку віднесено: − розміщення залучених у вклади (депозити), у тому числі на поточні рахунки, коштів та банківських металів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик; − здійснення операцій на ринку цінних паперів від свого імені; − надання гарантій і поручительств та інших зобов'язань від третіх осіб, які передбачають їх виконання у грошовій формі; − придбання права вимоги на виконання зобов'язань у грошовій формі за поставлені товари чи надані послуги, приймаючи на себе ризик виконання таких вимог та прийом платежів (факторинг); − лізинг.

Функції кредиту: перерозподільна, емісійна, контрольна.

Види кредитів:

Види кредитів за типом кредитора: 1. Банківські – видаються банками юридичним або фізичним особам у вигляді готівкових або безготівкових коштів. 2. Державні – кредитування підприємств з державного бюджету або запозичення коштів державою за допомогою емісії грошей, випуску облігацій державної позики. 3. Міжнародні – фінансування країни або її суб'єктів іншими країнами під державні гарантії повернення з виплатою відсотків.

Види кредитів за способом кредитування: 1. Товарні – надаються виробником або продавцем у вигляді товарів під боргові зобов'язання, з відстроченням платежу до певного строку й виплатою заборгованості з відсотками. Товарні кредити допомагають пришвидшити реалізацію продукції та грошовий обіг. 2. Комерційні – надання фінансовою установою коштів в борг під відсотки з метою отримання прибутку. Кошти надаються з цільовим призначенням для сплати вартості товарів чи послуг або на будь-які цілі.

Види кредитів в залежності від терміну: 1. Довгострокові – понад 3 роки 2. Середньострокові – від 1 до 3 років 3. Короткострокові – до 1 року.

Види кредитів за забезпеченням: 1. Забезпечені заставою – з оформленням в заставу нерухомості, коштовного майна, цінних паперів. До них відносяться іпотечні кредити (під заставу нерухомого майна), кредити на авто, кредити на квартиру, на придбання основних фондів (обладнання, транспорт, виробничі лінії). 2. Забезпечені гарантіями – кредитні лінії для підприємств, чи комерційні кредити для розвитку бізнесу, часто видають під гарантії інших юридичних осіб. Гарантувати повернення кредиту можуть інші банки, великі корпорації, страхові компанії. 3. Під поруку – забезпечені поручительством іншої приватної чи юридичної особи, які несуть відповідальність за виплату боргу. Кредитори вимагають оформити поручительство третьої особи при оформленні незабезпеченого заставою кредиту людям з непідтвердженими доходами. 4. Бланкові (без застави) – нічим не забезпечені готівкові кредити для фізичних осіб. До них відносяться кредитні картки, студентські кредити на навчання, персональні споживчі кредити.

За суб'єктами кредитування: 1. Юридичним особам на виробничі цілі - юридичним особам під заставу основних засобів і обігових коштів. 2. Споживчий кредит – грошова позика для потреб окремого домогосподарства, зазвичай має цільове призначення, видається для конкретних видів споживання.

За призначенням: 1. Товарні (розстрочки) – безпосередньо пов'язані з торгівлею й призначені для купівлі будь-яких товарів з виплатою вартості товару частинами. 2. Грошові (кредити готівкою) – для кредитування фізичних осіб без певного цільового призначення.

За способом оформлення: 1. Стандартні – надаються постійним клієнтам фінустанов, без повторної подачі документів, можливо в автоматичному режимі. 2. Одноразові – видають новим клієнтам, які звертаються вперше, й раніше не мали кредитних відносин з банком. 3. Револьверні – це кредити, які автоматично поновлюються у встановлений угодою термін. Контокорентні – поточний рахунок з кредитним лімітом, який автоматично погашається з кожним надходженням коштів та

автоматично поновлюється після погашення заборгованості. Наприклад – кредитні картки з лімітом, овердрафт.

Принципи кредитування – основні положення банківської системи, що визначають процес кредитування. До основних принципів кредитування, яких повинні дотримуватися як кредитори так і позичальники, належать: цільовий характер, повернення, строковість, платність та забезпеченість кредиту.

Принцип повернення кредиту. Особливість кредитного методу інвестування полягає у тому, що він не тільки передбачає повернення одержаної позики, але і сплати позичкового процента. Тому повернення кредиту зумовлене як кредитоспроможністю позичальника, так і наявністю в нього документально підтверджених (перевіряється на етапі надання заяви на отримання позики) і фактично існуючих (що з'ясовується протягом кредитного періоду) джерел надходження грошових доходів, які залишаються після покриття поточних витрат і можуть використовуватись для погашення заборгованості та виплати відсотків за користування кредитом.

Строковість. Кредит надається на певний термін, обумовлений в кредитному договорі.

Платність користування позичкою полягає у тому, що позичальник повертає кредитору не тільки основну суму боргу, а й сплачує додаткові кошти у формі процента.

Цільовий характер означає, що виданий кредит повинен використовуватися на досягнення цілей, окреслених у кредитному договорі. Цілі визначаються на підставі поданих позичальником господарських договорів (контрактів), бізнес-планів, цільових програм чи проектів.

Принцип забезпеченості. Комерційні банки переважну більшість кредитів надають під забезпечення. Це означає, що у формі носія гарантії повернення позики виступає застава майна або майнових прав.

4.7.2 Сутність, класифікація та порядок надання банківських кредитів (довгострокові, короткострокові).

Етапи кредитування.

Перший етап. У банк подається письмове клопотання (заява) на отримання кредиту за формою, визначеною банком. У заяві наводиться мета кредитування, сума позики, строк користування, забезпечення та бажана відсоткова ставка. Заява на отримання позики подається співробітнику кредитного відділу для розгляду її на предмет надання згоди або відмови позичальнику. Окрім заяви надається пакет документів для ідентифікації особи та підтвердження її фінансового, матеріального та

соціального стану. Його склад залежить від характеру кредитної операції і для різних категорій клієнтів він може бути різним.

Другий етап передбачає оцінку фінансового стану позичальника, визначення його кредитоспроможності, платоспроможності, а також кредитного ризику. Банк розробляє внутрішньобанківські положення, а також установлює оптимальні, економічно обґрунтовані значення показників оцінки фінансового стану боржників, що забезпечують своєчасну та адекватну оцінку розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, з урахуванням законодавства України, у тому числі нормативно-правових актів Національного банку, особливостей, видів, обсягів та складності здійснюваних операцій.

Третій етап. На цьому етапі банком розглядається питання щодо ухвалення рішення про надання (чи відмову) кредитування та визначаються умови (вид та сума кредиту, розмір відсоткової ставки, термін та порядок погашення, забезпечення і додаткові умови, метою яких є мінімізація ризиків). При ухваленні рішення щодо надання кредиту, питання, що пов›язані з банківським кредитуванням, вирішуються позичальником і банком шляхом укладання кредитного договору. Кредитний договір - це цивільно-правовий документ, який визначає взаємні юридичні права і обов'язки та економічну відповідальність банку і клієнта (позичальника) з приводу проведення кредитної операції.

Четвертий етап кредитного процесу полягає у оформленні кредитної документації, що передбачає укладення кредитного договору та формування кредитної справи позичальника. В якості додатків до кредитного договору також укладаються договори застави, поруки, гарантії чи страхування.

На п'ятому етапі відбувається надання позики, а також здійснюється контроль за виконанням умов кредитного договору. Після підписання кредитного договору співробітник кредитного відділу оформляє бухгалтерські документи, які містять вказівки щодо відкриття позичкового рахунка.

4.7.3 Факторинг, овердрафт як форми кредитування.

Невеликі компанії часто потрапляють у ситуацію нестачі фінансів. Особливо за укладення довгострокових угод, коли оплата за надані послуги чи товари надходить через 2–3 місяці. За таких обставин у підприємця з'являється необхідність у залученні кредитних коштів. Але це провокує зайві витрати та обов'язки. Гарною альтернативою кредиту може стати факторинг. Послуга передбачає надання необхідних коштів, але на значно вигідніших умовах, ніж кредити.

Зазвичай кожному підприємцю вигідно працювати по передоплаті. Але укладати подібні угоди не завжди вдається. Частіше великі покупці диктують власні умови та нав'язують оплату з відстрочкою. За таких умов невелика фірма легко може опинитися у стані касового розриву.

Факторинг – це беззаставне фінансування, що допомагає запобігти виникненню дефіциту фінансів. Послуга дає можливість залучити сторонні кошти для поповнення оборотного капіталу.

Термін утворений з англійського слова «factor», що буквально означає «посередник». Фактично це угода, де продаються боргові обов'язки. Сторонній агент купує борг за ціною трохи менше, ніж його номінальна вартість. Підприємець отримує необхідні оборотні кошти, а посередник отримує прибуток після погашення заборгованості внаслідок різниці між фактичною та сплаченою ціною.

Функції факторингу укладаються у відновленні оборотних коштів фірми з мінімальними фінансовими втратами та зусиллями.

Факторингова компанія –це об'єднання, що має статус юридичної особи. Вона отримує дохід шляхом стягнення комісії з клієнтів, які намагаються продати борг. Факторингові компанії мають володіти значними фінансовими ресурсами для можливості купувати чужі грошові зобов'язання та мати оборотні кошти, щоб дочекатися їхнього повернення згідно з встановленими строками.

Факторингові компанії забезпечують клієнта грошовими коштами. Натомість отримують право управління дебіторською заборгованістю.

Залежно від типу угоди ці компанії можуть брати на себе обов'язки зі стягнення боргу.

Зазвичай послуги факторингу надають фінансові установи або їхні дочірні компанії. Вони виступають як посередник між продавцем послуги чи товару та їхнім покупцем.

За укладення будь-якої факторингової угоди є три сторони учасників:

– Кредитор. Компанія, що надає послуги чи реалізує товари на умовах відкладеного платежу.

– Дебітор. Фірма, що купує послуги чи товари на умовах відстрочки платежу.

– Фактор. Фінансова установа, спеціалізована компанія або банк, що сплачує заборгованість та має з цього відсоток прибутку.

Згідно з нормами законодавства факторинг не розподіляється за видами. Він сприймається, як ділова угода щодо погашення заборгованості сторонньою компанією за винагороду. Фактичні ділові процеси змусили розділити факторинг на декілька видів, що мають значні відмінності. Це дозволило зробити послугу більш прийнятною для різноманітних ситуацій.

Факторинг розділяють на різні види за такими ознаками:

за ступенем ризику;
за об'ємом інформування;
за податковою звітністю;
за періодом виникнення зобов'язань;
за кількістю чинників;
за об'ємом наданих послуг;
за видом обліку документації.

В операційній діяльності компанії факторинг є більш вигідним способом залучення коштів. На відміну від кредиту він дозволяє посилити фінансове становище фірми у коротко- та довгостроковій перспективах. Окрім того, факторинг має ще декілька значних переваг:

можливість збільшити оборотний капітал;
відсутність застави;
зменшення періоду оборотності засобів;
можливість отримати до 90% суми боргу без зволікань;
можливість надати більш вигідні умови покупцям.

В операційній діяльності компанії факторинг є більш вигідним способом залучення коштів. На відміну від кредиту він дозволяє посилити фінансове становище фірми у коротко- та довгостроковій перспективах. Окрім того, факторинг має ще декілька значних переваг:

можливість збільшити оборотний капітал;
відсутність застави;
зменшення періоду оборотності засобів;
можливість отримати до 90% суми боргу без зволікань;
можливість надати більш вигідні умови покупцям.

Овердрафтом (англ. overdraft – перевищення кредиту) називають кредитування банком розрахункового рахунку клієнта для оплати ним розрахункових документів при недостачі або відсутності на розрахунковому рахунку клієнта-позичальника коштів.

Основна особливість цього типу позики — вона здебільшого діє для зарплатних карток. Банк приймає рішення про видачу або обмеження овердрафту, оцінюючи платоспроможність клієнта. Найчастіше кредитний ліміт становить 40–60% від надходжень на поточний рахунок і щомісячно переглядається. Інші особливості овердрафту:

- терміни. Якщо кредит може виплачуватися роками, то на погашення овердрафту зазвичай відводиться не більше місяця-двох. Деякі банки пропонують юридичним особам можливість занулення раз на квартал;
- автоматичне погашення. Щоб погасити овердрафт, вам не доведеться йти в банк або робити платежі в режимі онлайн: необхідну суму буде знято з поточного рахунку після чергового надходження (зокрема,

отримання заробітної плати). Крім того, погашення овердрафту не передбачає певного графіка чи поділу суми боргу на рівні частини;

- відсотки. Оскільки у разі овердрафту для фізособи йдеться про невелику суму, то підсумкова переплата, швидше за все, буде незначною. Проте варто враховувати, що відсоткова ставка може відрізнятися від кредитної у більший бік. У деяких випадках банки пропонують такі позики з грейс-періодом, у результаті чого клієнт отримує можливість протягом обмеженого терміну користуватися коштами без оплати відсотків;
- овердрафт є нецільовим банківським кредитом. Фізособи використовують кошти на власний розсуд, а підприємства можуть уникнути накопичення боргів із зарплати, сплатити податки та здійснити інші грошові операції. До того ж процедура оформлення овердрафту формальна і займає мінімум часу.

Використання овердрафту пов'язане з низкою обмежень, але цей тип кредитування має безліч переваг:

- щоб користуватися позиковими коштами, не потрібно оформляти кредитну картку та доводити свою платоспроможність. Прив'язка до рахунку здійснюється під час відкриття у банку зарплатної картки клієнта. Ризики для банку в такому випадку забезпечує корпоративний клієнт – організація, що виплачує цю зарплату своїм співробітникам;
- овердрафт підключається один раз, після чого клієнт може користуватися послугою протягом обумовленого терміну. Якщо ж ідеться про кредит, то його доводиться оформляти щоразу, коли виникає гостра потреба у грошах;
- вам не потрібно хвилюватися про прострочені платежі та своєчасне погашення боргу: кошти знімуться автоматично відразу ж після надходження потрібної суми;
- можливість прискорення розрахунків і оптимізації бізнес-процесів;
- овердрафт – короткостроковий кредит, тому про великі переплати зазвичай не йдеься.

Приклад: Ліза придбала мультиварку за 3000 грн, з яких 1000 грн були погашені коштом овердрафту. Відсоткова ставка, зазначена у договорі з банком, – 30% річних. Уже за 2 тижні Віра повністю погасила борг, тому переплата становила лише 12 грн.

Типи овердрафту:

- стандартний (або класичний) — ліміт за таким кредитом безпосередньо залежить від середньомісячного обороту на поточному рахунку;
- зарплатний — прив'язується до дебетової картки та оформляється лише в тому випадку, якщо клієнт регулярно отримує зарплату через конкретну фінустанову. Ліміт визначається в індивідуальному порядку;

- авансовий овердрафт на карті оформляється без урахування доходів і обороту компанії. Банк може відмовити у подібній позиці та видає її вибірково, орієнтуючись на надійність клієнта. Проте слід враховувати, що позичальнику можуть знадобитися платіжні доручення;
- технічний овердрафт – це «мінус» на картці, що не був заздалегідь запланований. Причиною його виникнення може стати волатильність валют, здійснення операцій за межами України або навіть відсутність коштів для погашення комісії за обслуговування. У цьому випадку важливо оперативно виплатити заборгованість;
- овердрафт під інкасацію — надається клієнтам фінансових компаній, обороти яких за кредитом розрахункового рахунку хоча б на три чверті складаються з виторгу, що інкасується.

4.8. Види операцій банків з цінними паперами (емісійні, посередницькі, інвестиційні).

Емісійна діяльність банків полягає у випуску власних цінних паперів з метою залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу, а також з метою тимчасового залучення ресурсів для проведення окремих банківських операцій, фінансування певних програм чи напрямів діяльності.

Емісійна політика являє собою частину загальної фінансової стратегії банку, яка включає організаційні, інформаційні, консультаційні та інші процедури і полягає у виборі та реалізації найефективніших шляхів розширення обсягу активних операцій через випуск власних цінних паперів.

Метою емісійних операцій банку є: − залучення коштів для формування і поповнення статутного капіталу. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск пайових цінних паперів – акцій (інструментів власності); − залучення ресурсів для проведення активних банківських операцій, фінансування визначених програм або напрямків діяльності. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск боргових цінних паперів – облігацій, ощадних (депозитних) сертифікатів, іпотечних облігацій (інструментів позики); − хеджування ризиків операцій з цінними паперами. Для досягнення цієї мети здійснюється випуск похідних цінних паперів (деривативів) – ф'ючерсів, опціонів і т.п. (інструментів строкових угод).

Емісійні операції банків на ринку цінних паперів можна класифікувати залежно від виду цінних паперів, що випускаються в обіг: − операції з випуску пайових цінних паперів (акцій); − операції з випуску боргових зобов'язань (облігацій, ощадних (депозитних) сертифікатів, векселів); − операції з випуску похідних цінних паперів.

Посередницькі (комісійні, клієнтські) операції з цінними паперами дають можливість банку залучити тимчасово вільні грошові кошти фізичних і юридичних осіб та перетворити їх у капітал, інвестуючи у реальний сектор економіки.

Брокерська діяльність - укладення торговцем цінними паперами цивільно-правових договорів (зокрема на підставі договорів комісії, доручення) щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів від свого імені (від імені іншої особи), за дорученням і за рахунок іншої особи.

Маржинальна операція - купівля-продаж цінних паперів, що здійснюється торговцем на підставі разового замовлення клієнта у разі, якщо в момент укладання договору купівлі-продажу суми грошових коштів, що обліковуються на рахунку внутрішнього обліку клієнта, або кількості цінних паперів, що обліковуються на рахунку внутрішнього обліку клієнта з урахуванням прав вимог та зобов'язань щодо сплати грошових коштів та поставки цінних паперів за раніше укладеними договорами, недостатньо для виконання зобов'язань за таким договором, та виконання (розрахунок) за цим договором перед контрагентом здійснюється торговцем (комісіонером) з подальшим урегулюванням (виконанням) клієнтом (комітентом) зобов'язань перед торговцем згідно з умовами договору на брокерське обслуговування.

Інвестиційні операції – це активні операції із вкладення власних та залучених фінансових ресурсів у фондові активи шляхом придбання відповідних цінних паперів на фондовому ринку від свого імені. Основними цілями банківських інвестицій є: − отримання доходу; − диверсифікація активних операцій; − розширення джерел отримання додаткових доходів; збереження капіталу і забезпечення його приросту на основі росту курсової вартості ЦП; − регулювання та забезпечення ліквідності банку.

Прийнято розрізняти два основні види інвестиційної політики банків: − агресивну: надається перевага ЦП із великим ступенем ризику, проте із значною потенційною дохідністю (акції); − консервативну: значну частину інвестицій займають вклади в облігації та інші короткострокові боргові зобов'язання, що призводить до зменшення ризику, підвищення ліквідності, проте до зменшення дохідності. Основними видами інвестиційних операції банку є: − арбітражна дилерська – виконання угод купівлі-продажу цінних паперів від свого імені та за свій рахунок шляхом виставлення власних цін купівлі-продажу із зобов'язанням їх купівлі та (або) продажу за заявленими цінами; − купівля акцій з метою утримання їх у своєму розпорядженні терміном більше ніж 1 рік.

Здійснюючи інвестиційні операції, банк формує портфелі цінних паперів різних видів.

4.9. Страхування.

8.9.1. Сутність та класифікація страхування.

Необхідність виникнення страхового захисту зумовлена прагненням людини обмежити матеріальні збитки, пов'язані з певними ризиками. З розвитком людської цивілізації кількість таких ризиків збільшується, а тому зростає потреба в страховому захисті.

Страховий захист – економічна категорія, що відображає сукупність розподільчих і перерозподільних відносин, пов'язаних із подоланням та відшкодуванням втрат, що можуть бути спричиненими різними надзвичайними обставинами.

Матеріальним утіленням економічної категорії страхового захисту є страховий фонд – сукупність виділених і зарезервованих запасів матеріальних благ, призначених для страхового захисту, тобто призначення страхового фонду – не споживання чи накопичення, а відшкодування збитків унаслідок настання страхового випадку.

Страхові фонди, сформовані страховиками, є найбільш універсальною формою страхового захисту. Такі фонди формують лише в децентралізованому порядку, тобто кожен учасник сплачує страхові внески окремо. Цей фонд має лише грошову форму вираження, а витрачають кошти фонду на конкретну ціль – відшкодування збитків та виплату страхових сум постраждалим страхувальникам.

Економічний зміст страхування **полягає в тому, що цей різновид людської діяльності спрямований на захист майнових інтересів юридичних і фізичних осіб, постраждалих унаслідок настання страхових випадків, визначених договором чи страховим законодавством, за допомогою сформованих учасниками страхування страхових фондів.**

Економічний інтерес страхувальника полягає в тому, що страхувальник зацікавлений сплачувати незначні внески (премії) страховикові, порівнюючи з можливими втратами, а страховик у разі настання страхового випадку відшкодує збитки, яких зазнав страхувальник чи застрахований, в повному або завчасно визначеному договором чи законом розмірі. Водночас, якщо застрахований ризик не реалізується, витрати страхувальника наберуть форми безповоротних втрат.

Економічний інтерес страховика полягає в тому, що переважна кількість узятих на страхування ризиків упродовж короткого періоду не буде реалізованою, що дає можливість страховикові використовувати сплачені страхувальником премії для цілей інвестування.

Відповідно до Закону України «Про страхування», страхування – вид цивільно-правових відносин **щодо захисту майнових інтересів громадян**

і юридичних осіб у разі настання певних подій (страхових випадків), визначених договором страхування або чинним законодавством, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати громадянами та юридичними особами страхових платежів і доходів від розміщення коштів цих фондів.

За визначеннями вчених, страхування — це економічні відносини, за яких страхувальник сплатою грошового внеску забезпечує собі чи третій особі в разі настання події, обумовленої договором або законом, суму виплати страховиком, який утримує певний обсяг відповідальності і для її забезпечення поповнює та ефективно розміщує резерви, здійснює превентивні заходи щодо зменшення ризику, уразі необхідності перестраховує частину останнього.

Найважливішим і загальноприйнятим у світовій практиці є поділ страхування залежно від спеціалізації страховика на дві великі сфери діяльності: страхування життя («Life») і загальні види страхування («Non-life»).

В основі віднесення того чи іншого виду страхування до «життя» чи до видів страхування «інших, ніж життя» полягає сукупність двох класифікаційних ознак, а саме:

• наявність нагромаджувального (накопичувального) характеру договору страхування. Страхові внески за такими договорами є своєрідними інвестиціями страхувальника, оскільки передбачаються не лише страхові виплати, а й повне повернення внесених коштів з нарахованими відсотками після закінчення строку дії договору страхування;

• строк дії договору страхування. Договори страхування життя — це довгострокові договори. Вони укладаються на 10, 20, 30 і більше років. Впродовж дії договору страхування страхувальники періодично сплачують страхові премії з тим розрахунком, щоб загальна сума цих внесків у результаті дорівнювала страховій сумі за договором. Відбувається «накопичення» страхувальниками коштів, які зберігаються (перебувають в управлінні) у страховика на період дії договору страхування. Оскільки за договорами страхування життя відповідальність страховика настає або в разі смерті застрахованої особи, або в разі дожиття нею до заздалегідь обумовленої договором події, то зрозуміло, що за будь-яких обставин внесені кошти повернуться застрахованій особі або її правонаступникам, причому зазвичай — з певними відсотками.

Загальне страхування включає всі ті види страхування, які не відповідають ознакам договорів страхування життя. Страхові премії за договорами загального страхування здебільшого сплачуються одноразово у певному відсотку від страхової суми. Вони не накопичуються, тобто не

розглядаються страхувальниками як інвестовані кошти і не повертаються страхувальникам, якщо страхова подія не сталася. Отже, договори загального страхування забезпечують лише компенсацію збитків. Ці договори укладаються на невеликий строк, здебільшого на рік, проте, можуть бути укладеними навіть і на кілька днів, наприклад, при страхуванні вантажів — на період транспортування.

Класифікація за об'єктами страхування передбачає виокремлення трьох галузей:

- особистого страхування (об'єкти — життя, здоров'я і працездатність страхувальників або застрахованих);
- майнового страхування (об'єкти — майно в різних його видах: рухомі і нерухомі матеріальні цінності, грошові кошти, доходи);
- страхування відповідальності (об'єкт — відповідальність за шкоду, нанесену страхувальником життю, здоров'ю, майну третьої особи).

Цю класифікацію покладено в основу розробки всіх видів страхових послуг, що їх пропонують вітчизняні страховики. Об'єкт страхування є вирішальним фактором, від якого залежить характер договору страхування і його основні умови: страхова сума, перелік страхових випадків (обсяг страхової відповідальності), страхова премія, франшиза, термін дії договору, винятки, обмеження і т. ін.

Особисте страхування це система страхових послуг, об'єктами страхування якого є майнові інтереси пов'язані з життям, здоров'ям, працездатністю та додатковою пенсією страхувальника або застрахованої особи. Об'єкти особистого страхування не мають вартісної оцінки, тому вважається, що в особистому страхуванні не відбувається компенсації матеріальної шкоди, а виплати страховика на користь страхувальника (застрахованого) або його родини мають тут характер фінансової допомоги.

Економічне призначення майнового страхування полягає у відшкодуванні збитків, заподіяних страхувальнику внаслідок пошкодження або знищення майна при настанні страхових випадків. Мета такого страхування — компенсування шкоди.

За економічним змістом страхування відповідальності відіграє подвійну роль: з одного боку — захищає майнові інтереси самого страхувальники, а з другого — потерпілого (третьої особи) на випадок неплатоспроможності того, хто завдав збиток.

Класифікація за юридичними ознаками, як і за економічними, передбачає кілька підходів. Насамперед це виокремлення певних класів страхування згідно з міжнародними нормами. Так, згідно з директивами ЄС, з січня 1978 р. країни-члени цієї організації використовують класифікацію, яка встановлює 7 класів довгострокового страхування (життя і пенсій) і 18 класів загального страхування.

Приблизно такий самий підхід національний регулятор використовує для цілей ліцензування, згідно з вимогами внутрішнього законодавства України. Порівняно з класифікацією, прийнятою в ЄС, класифікація за вимогами внутрішнього законодавства здається дещо спрощеною і недостатньо послідовною. Проте безперечна її перевага полягає в тому, що вона значною мірою наближена до загальноєвропейських стандартів.

Крім того, класифікація за юридичними ознаками передбачає можливість застосування такої класифікаційної ознаки, як форма проведення страхування. За цією ознакою страхування поділяють на обов'язкове і добровільне. Більшість договорів страхування укладається на добровільній основі. Проте в деяких випадках, коли йдеться про потреби суспільства в цілому, ступінь свободи страхувальника і страховика суттєво обмежується. При цьому замість права укласти страховий договір у страхувальника з'являється обов'язок це зробити, а страховик втрачає право відмовити страхувальникові і набуває обов'язку взяти ризик на страхування. Ідеться про обов'язкове страхування, яке встановлюється відповідними законодавчими актами. В Україні перелік видів обов'язкового страхування визначений Законом України «Про страхування».

8.9.2. Функції, принципи страхування.

Страхування виконує такі функції: ризикову, створення і використання страхових резервів (фондів), заощадження коштів, превентивну.

Ризикова функція страхування полягає в переданні за певну плату страховикові матеріальної відповідальності за наслідки ризику, зумовленого подіями, перелік яких передбачено чинним законодавством або договором зі страхувальником.

Функція створення і використання страхових резервів (фондів). Страхування стає можливим лише за наявності в страховика певного капіталу, достатнього для забезпечення покриття збитків (у разі їх виникнення), заподіяних страхувальникові стихійним лихом, нещасним випадком чи іншою страховою подією. З цією метою кожним страховиком створюється система страхових резервів. Нагромадження і використання таких резервів є характерними для страхової діяльності. Формування страхових резервів — це спосіб концентрації і використання коштів, необхідних для розподілу між усіма страхувальниками не лише збитків, зумовлених страховими випадками поточного періоду, а й для покриття таким шляхом можливих масштабніших збитків у наступних періодах.

Функція заощадження коштів (накопичення коштів) виявляється лише в разі страхування життя й полягає в нагромаджувальному характері

договорів довгострокового страхування. Тобто за певний період часу накопичується страхова сума, виплачувана надалі після дожиття до певного віку або настання певної події з урахуванням інвестиційного доходу. Слід зауважити, що саме такі види страхування (на дожиття, пенсій, ренти тощо) посідають перші місця за обсягами страхових премій в більшості країн світу.

Превентивна функція полягає в зацікавленості страховиків і страхувальників у зменшенні наслідків страхових подій. Для цього застосовують правову й фінансову превенції:

– до правових превенцій належать передбачені чинним законодавством або договором страхування застереження, що позбавляють страхувальника страхового відшкодування (навмисне пошкодження власного майна або здоров'я, самогубство в разі страхуванні життя);

– до фінансових превенцій належить створення страховими компаніями фонду попереджувальних заходів. Основна мета цих фондів – фінансування заходів із запобігання страховим випадкам.

Зазначені функції страхування є специфічними. Проте у сфері страхової діяльності виявляються й інші функції.

Страхування ґрунтується насамперед на таких принципах: вільний вибір страхувальником страховика, а страховиком — виду страхування; страховий ризик; страховий інтерес; максимальна сумлінність; відшкодування в межах реально завданих збитків; франшиза; суброгація; контрибуція; співстрахування і перестрахування; диверсифікація. Розглянемо коротко зміст цих принципів.

Вільний вибір страховика і виду страхування. Цей принцип повною мірою стосується лише добровільних видів страхування. Страхувальникові надається можливість обирати будь-якого страховика, що має ліцензію на даний вид страхування. Водночас страховика ніхто не може змусити здійснювати той чи інший вид добровільного страхування.

Страховий ризик — це ймовірна подія або сукупність подій, на випадок яких здійснюється страхування.

Страховий інтерес випливає з права власності або володіння тим чи іншим об'єктом. Кожний індивідуальний або асоційований власник будинку, автомашини, а тим більше складного виробничого технологічного комплексу, зацікавлений у тому, щоб вкладені в цей об'єкт кошти не були втрачені через стихійне лихо, нещасний випадок, пограбування тощо.

Максимальна сумлінність. Надійне страхування можливе лише за умов високої довіри між сторонами. Ні страхувальник, ні страховик не мають права приховувати один від одного ту чи іншу інформацію, що стосується об'єкта страхування.

Страхові відшкодування та виплати не повинні приносити страхувальникові прибутку. Для уникнення спроб використати страхування у спекулятивних цілях страховики додержують принципу, згідно з яким матеріальний і фінансовий стан страхувальника після відшкодування завданих збитків має бути таким самим, як і до страхового випадку.

Франшиза — це визначена договором страхування частина збитків, яка в разі страхового випадку не підлягає відшкодуванню страховиком. Вона може бути визначена в сумі або у відсотках до страхової суми.

Суброгація — це передання страхувальником страховикові права на стягнення заподіяної шкоди з третіх (винних) осіб у межах виплаченої суми.

Контрибуція – це право страховика звернутися до інших страховиків, які за проданими полісами несуть відповідальність перед одним і тим самим конкретним страхувальником, з пропозицією розділити витрати з відшкодування збитків.

Співстрахування — це страхування об'єкта за одним спільним договором кількома страховиками.

Перестрахування — це страхування страховиком ризиків виконання всіх або частини своїх обов'язків перед страхувальником у іншого страховика.

Диверсифікація – поширення активності страхових компаній за межі основного бізнесу, що полягає в територіальному та галузевому розосередженні взятих на страхування ризиків.

8.9.3. Обов'язкове страхування та його сутність.

Страхування, коли йдеться про потреби суспільства в цілому, проводиться в обов'язковій формі. За таких умов замість права укласти страховий договір у страхувальника з'являється обов'язок це зробити, а страховик втрачає право відмовити страхувальникові і набуває обов'язку взяти ризик на страхування. Обов'язкове страхування встановлюється відповідними законодавчими актами. В Україні перелік видів обов'язкового страхування визначений Законом України «Про страхування».

Міжнародне право й право більшості держав світу тлумачить обов'язкове страхування як необхідність захисту інтересів третіх осіб у разі завдання їм шкоди. Тому зазвичай обов'язкова форма страхування найбільш поширена в страхуванні відповідальності, зокрема, в страхуванні відповідальності власників джерел підвищеної небезпеки.

Для здійснення обов'язкового страхування Кабінет Міністрів України, якщо інше не визначено законом, установлює порядок та правила

його проведення, форми типового договору, особливі умови ліцензування обов'язкового страхування, розміри страхових сум і максимальні розміри страхових тарифів або методику актуарних розрахунків. Здійснення обов'язкових видів страхування, не передбачених страховим законодавством, заборонене. Право на здійснення обов'язкових видів страхування може одержати будь-який страховик відповідно до ліцензії.

Характеристики обов'язкового страхування:

1. Страхові відносини виникають на основі закону, що встановлює:
– перелік об'єктів, що підлягають обов'язковому страхуванню;
– обсяг страхової відповідальності;
– рівень або норми страхового забезпечення;
– порядок визначення тарифних ставок або середні розміри цих ставок;
– періодичність внесення страхових платежів;
– основні права страховиків і страхувальників.

2. Суцільне охоплення обов'язковим страхуванням об'єктів, визначених у законі. Для цього на страхові компанії покладено реєстрацію застрахованих об'єктів, нарахування страхових платежів і їх стягнення в установлені строки.

3. Автоматичність поширення обов'язкового страхування на об'єкти, зазначені в законі. Страхувальник повинен обов'язково застрахувати передбачений законодавством об'єкт, а страховик не може відмовити йому в цьому.

4. Дія обов'язкового страхування відбувається незалежно від внесення страхових платежів. У випадках, коли страхувальник не сплатив належних страхових внесків, їх стягують у судовому порядку. У разі знищення або ушкодження застрахованого майна, страхові внески за яким заборговано, страхове відшкодування підлягає виплаті з урахуванням заборгованості за страховими платежами. На не внесені в строк страхові платежі нараховують пеню.

5. Безстроковість обов'язкового страхування. Воно діє впродовж усього періоду, поки страхувальник користується застрахованим об'єктом (майном) або виконує певні обов'язки. Після переходу об'єкта страхування до іншого страхувальника страхування не припиняється. Воно втрачає силу лише після повного знищення застрахованого об'єкта або припинення виконання обов'язків.

6. Нормування страхового забезпечення з обов'язкового страхування. Для спрощення страхової оцінки й порядку виплати страхового відшкодування встановлюють норми страхового забезпечення.

8.9.4. Добровільне страхування та його сутність.

Більшість договорів страхування укладається на добровільній основі.

Добровільна форма страхування побудована на додержанні зазначених нижче принципів.

1. Добровільне страхування діє на добровільних засадах. За ним страхові відносини оформляють у договорі страхування, що укладають відповідно до правил страхування. Правила страхування страховик самостійно розробляє для кожного виду страхування. У них визначають загальні умови й порядок здійснення конкретним страховиком окремих видів страхування.

2. Добровільно беруть участь у страхуванні лише страхувальники. Страховик не має права відмовитися від страхування об'єкта, якщо бажання страхувальника не суперечить умовам страхування. Цей принцип гарантує видання договору страхування після першої (навіть усної) вимоги страхувальника.

3. Вибіркове охоплення добровільним страхуванням пов'язане з тим, що не всі страхувальники хочуть брати у ньому участь. Крім того, за умовами страхування діють обмеження для укладення договорів.

4. Добровільне страхування завжди обмежене строком страхування. Водночас початок і закінчення строку зазначені в договорі. Безперервність добровільного страхування можна забезпечити лише шляхом повторного переукладання договорів на новий строк.

5. Добровільне страхування діє лише в разі сплати разового або періодичних страхових внесків. Несплата чергового внеску за добровільним страхуванням призводять до припинення дії договору страхування.

6. Страхове забезпечення з добровільного страхування залежить від бажання страхувальника: за майновим страхуванням страхувальник може визначити розмір страхової суми в межах страхової оцінки майна; за особистим страхуванням страхову суму за договором установлюють за домовленістю.

8.9.5. Страховий ринок та суб'єкти страхування.

Страховий ринок — це сфера економічних відносин, у процесі яких формуються попит і пропозиція на страхові послуги і здійснюється акт їх купівлі-продажу.

Уся сукупність учасників страхового ринку поділяється дослідниками на дві великі групи: структурні суб'єкти та суб'єкти інфраструктури. До суб'єктів першої групи, відносяться такі інститути системи страхування, як страховики, їхні об'єднання, страхувальники та застраховані особи. Система суб'єктів інфраструктури представлена прямими (страхові агенти

та брокери) та непрямими (андеррайтери, актуарії, сюрвейєри, аварійні комісари, диспашери та ін.) посередниками.

Страховиками, які мають право здійснювати страхову діяльність на території України, є фінансові установи, які створені у формі акціонерних, повних, командитних товариств або товариств з додатковою відповідальністю згідно із Законом України «Про господарські товариства», з урахуванням того, що учасників кожної з таких фінансових установ повинно бути не менше трьох, та інших особливостей, передбачених цим Законом, а також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності; зареєстровані Уповноваженим органом відповідно до цього Закону та законодавства України постійні представництва у формі філій іноземних страхових компаній, які також одержали у встановленому порядку ліцензію на здійснення страхової діяльності.

Страховики взаємодіють із страхувальниками на страховому ринку як самостійними суб'єктами ринкових відносин. Саме характер економічних стосунків між страховиками та страхувальниками визначає специфіку страхового ринку, дає певну уяву про рівень розвитку ринкових відносин в цілому та на страховому ринку, зокрема.

Страхувальником як суб'єктом страхового ринку може бути юридична особа або дієздатний громадянин, що уклали із страховиком договори страхування, або виступають страхувальниками відповідно до діючого законодавства. Страхувальник має свій страховий інтерес, задоволення якого зумовлює виникнення певних правовідносин із страховиком. Страхувальник зі свого боку зобов'язаний сплачувати страхові платежі (одноразово або поступово) в обумовлені страховим договором строки.

Зазначимо, що страхувальник може укладати зі страховиком договори і про страхування третіх осіб (застрахованих осіб). Застраховані особи за певних умов можуть набувати прав і обов'язків страхувальника.

Застрахована особа — це фізична особа, яка при настанні обумовленого страховим договором страхового випадку має право на отримання страхової суми.

Страховики для більш повної реалізації свого економічного інтересу у розширенні страхового поля та зростанні кількості страхувальників залучають страхових агентів. Страховими агентами як суб'єктами страхового ринку можуть бути фізичні або юридичні особи, що діють від імені та за дорученням страховика, представляють його інтереси. Страховики доручають своїм агентам рекламування, консультування та укладання договорів із страхувальниками.

До суб'єктів страхового ринку, що виконують посередницькі функції, відносяться не лише страхові агенти, а й страхові брокери. Страховими брокерами в Україні, як і в інших країнах, можуть бути фізичні або юридичні особи, які зареєстровані у встановленому порядку суб'єктами підприємницької діяльності і діють на страховому ринку від свого імені на підставі доручень страхувальника або страховика. Тобто страховий брокер виконує ширше коло функцій на страховому ринку, ніж страховий агент.

8.9.6. Страхова премія, страхова сума та страхове відшкодування, умовна та безумовна страхова франшиза.

Угода між страхувальником і страховиком, згідно з якою страховик бере на себе зобов'язання в разі настання страхового випадку здійснити страхову виплату страхувальникові або іншій особі, визначеній у договорі страхування страхувальником, на користь якої укладено договір страхування, передбачає зобов'язання страхувальника сплачувати страхові платежі (страхові премії) у визначені строки та виконувати інші умови договору.

Страхова премія це плата за страхування, яку страхувальник зобов'язаний внести страховикові згідно з договором страхування.

Брутто-премія – загальна сума страхових внесків, сплачених страхувальником. Визначають брутто-премію на підставі страхової суми й брутто-ставки (страхового тарифу).

Страхова сума – грошова сума, в межах якої страховик відповідно до умов страхування зобов'язаний провести виплату в разі настання страхового випадку.

Страхове відшкодування – страхова виплата, здійснювана страховиком у межах страхової суми за договорами майнового страхування й страхування відповідальності в разі настання страхового випадку. Страхове відшкодування не може перевищувати розміру прямого збитку, якого зазнав страхувальник.

Франшиза – це частина збитків, що не відшкодовується страховиком згідно з договором страхування. Може бути визначена у вигляді певної грошової суми або у відсотках до страхової суми.

Виділяють:

– безумовну франшизу – звільнення страховика від відшкодування збитку в розмірі франшизи;

– умовну франшизу – звільнення страховика від відшкодування збитку, що не перевищує встановленої договором величини, та його повне покриття, якщо розмір збитку перевищує франшизу.

Страхові відносини мають суперечливий характер. Ця суперечність полягає в тому, що і страхувальник, і страховик мають свої економічні

інтереси в здійсненні страхування. Так, страхувальник намагається забезпечити собі максимальний розмір страхового покриття (передати максимальний обсяг страхової відповідальності) за оптимального розміру страхових платежів (страхової премії). Якщо розмір страхової премії може здатися йому невиправдано великим, то він вимушений буде відмовитися від передавання частини ризиків страховикові й зберегти їх у себе. Водночас страховик переслідує зворотні цілі – прийняття мінімальних ризиків (мінімізацію обсягів страхової відповідальності) за збереження максимальних страхових платежів (страхових премій). Отже, постає питання визначення способу розподілу відповідальності за ризик та вибору оптимального співвідношення між розмірами страхової премії й страхового покриття.

Рекомендована література до розділу 4

1. Банківська система [Текст] : підручник / [М. І. Крупка та ін. ; за ред. М. І. Крупки] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 554 с. : рис., табл. Бібліогр.: с. 530-546.

2. Банківська система [Текст] : навч. посіб. / [М. І. Крупка та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф. М. І. Крупки ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Л. : ЛНУ ім. Івана Франка, 2012. 508 с. : рис., табл. Бібліогр.: с. 481-49

3. Косова Т. Д., Папаіка О. О., Арбузов С. Г., Циганов О. Р., Дєєва Н. Е. Центральний банк і грошово-кредитна політика [Текст] : навч. посібник : рек. МОН України для студ. ВНЗ / за ред. Т. Д. Косової, О. О. Папаіки ; МОН України, Донецький НУЕТ імені М.Туган-Барановського. К. : Центр учбової літератури, 2011. 319, [1] с. : іл., табл. Бібліогр.: с. 293-300.

4. Кузнецова С. А. Банківська система: навч. посіб. / (С. А. Кузнецова, Т. М. Болгар, З. С. Пестовська); за ред. С. А. Кузнецової. К. : «Центр учбової літератури», 2014. 400 с.

5. Рябенко Г. М. Страхування : навч. посіб. / Г. М. Рябенко, Н. М. Сіренко, А. С. Кравченко. Миколаїв : МНАУ, 2014. 399 с.

6. Страхування : практикум : навч. посіб / [В. Д. Базилевич та ін.] ; за ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кора НАН України В. Д. Базилевича ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. 2-ге вид., переробл. і допов. К. : Знання, 2011. 607 с.

7. Холодна, Юлія Євгеніївна. Банківська система [Текст] : навч. посіб. / Холодна Ю. Є., Рац О. М. ; Харк. нац. екон. ун-т. Х. : Вид. ХНЕУ, 2013. 314 с. : рис., табл. Бібліогр.: с. 295-299.

Навчальне видання

ФІНАНСИ, БАНКІВСЬКА СПРАВА ТА СТРАХУВАННЯ

Укладачі: М. В. Білошкурський
Н. І. Гвоздєй
Н. В. Осадчук
Л. А. Чвертко

Видається в авторській редакції

Підписано до друку 04.06.2023 р.
Формат 60х84/16. Папір офсетн.
Ум. друк. арк. 10,27
Тираж 100 прим. Зам. № 2482(659)

Видавець і виготівник «Сочінський М. М.»
20300, м. Умань, вул. Тищика, 18/19, вул. Садова, 2
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2521 від 08.06.2006.
тел. (04744) 4-64-88, 3-51-33, (067) 104-64-88
vizavi-print.jimdo.com
e-mail: vizavi008@gmail.com
vizavisadova@gmail.com